

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

BURSA ŞEHR-ENGİZLERİNDE MEKÂN TASVİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP YAPAR

BURSA-2020

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

BURSA ŞEHR-ENGİZLERİNDE MEKÂN TASVİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP YAPAR

0000-0002-0895-3266

Danışman

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

BURSA-2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 01/06/2020

Tez Başlığı / Konusu: Bursa Şehr-engizlerinde Mekân Tasvirleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin, **01 /06 2020** tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 17**'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

01/06/2020

Adı Soyadı: Zeynep YAPAR
Öğrenci No: 701622033
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman:
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

01 06 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bursa Şehr-engîzlerinde Mekân Tasvirleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

01/06/2020

Adı Soyadı : Zeynep YAPAR

Öğrenci No : 701622033

Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Programı : Türk İslam Edebiyatı

Statüsü : Y. Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Zeynep Yapar
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: Türk İslam Edebiyatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii+131
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Bilal Kemikli

BURSA ŞEHR-ENGİZLERİNDE MEKÂN TASVİRLERİ

Çalışmamız, 16. ve 18. yüzyıllar arasında Klasik Edebiyatımız içerisinde yer alan Bursa Şehr-engizlerinin mekân tasvirlerini konu edinmektedir. Giriş kısmında; çalışmanın amacı, niteliği, Klasik Türk Edebiyatımızda yer alan şehr-engizler ve Bursa'nın kültür tarihimizdeki yeri ile araştırmanın metodu, konuyla ilgili yayın ve kaynaklar üzerinde durulmuştur. Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bursa Şehr-engiz yazarlarımızın bibliyografik bilgilerinin yanısıra şehr-engizlerinin muhtevalarına ve nüsha bilgilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, Şehr-engizlerdeki Bursa'ya dair mekânlarla ilgili beyitler belirlenip, bu yerler hakkında tanıtıcı resim, konum karekod bilgisi ve ansiklopedik bilgiler paylaşılmıştır. Üçüncü bölümde Şehr-engizlerdeki mekâna ait mefkumlar belirlenerek dini mekân, sosyal mekân ve tabiatla ilişkin olmasına göre beyitler 3 ana kategoride sınıflandırılmıştır. Akabinde bu mefkumların ıslahat anlamlarıyla birlikte örnekleri verilmiştir. Son olarak, Bursa Şehr-engizlerinin; kültürümüze ve edebiyatımıza kattığı öneme değinilmiş ve özellikle yaşadığı şehre göre şekil alan insanın mekânla kurduğu ilişki tasvirlerle incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Bursa, Şehr-engiz, Mekân, Lâmiî Çelebi, İshâk Çelebi, Çalıkzâde Mehmed Mânî, Nâzik Abdullah, İsmail Beliğ, Halîli

ABSTRACT

Name and Surname : Zeynep YAPAR
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : History of Islam and Islamic Arts
Branch : Turkish Islamic Literature
Degree Awarded : Master
Page Number : xiii+131
Degree Date : .../.../...
Supervisor : Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

PLACE DEFINITIONS IN BURSA ŞEHR-ENGİZ'S

The subject of the study is the spatial depiction of Bursa Şehr-engîz's which are among the local works of our Classical Literature between the 16 and 18 centuries. In the introduction part; the purpose of the study, the quality, the place of Bursa in our cultural history and Şehr-engîz's in our Classical Turkish Literature along with publications and sources on the subject were emphasized. The thesis consists of three main sections. In the first part, besides the bibliographic information of our Bursa Şehr-engîz's writers, the content and copies of the Şehr-engîz's are included. In the second part, couplets were determined about the locations of Bursa in the Şehr-engîz's and introductory pictures, location data matrix code and encyclopedic information about these places were shared. In the third part, couplets are classified in 3 main categories according to their relevance to the religious space, social space and nature by determining the concepts of the space in the Bursa Şehr-engîz's. Subsequently, analyzes were made by referring to the improvement meanings of these concepts. Finally, Bursa Şehr-engîz's importance to our culture and literature has been mentioned. Moreover, the relationship of people, who took shape according to the city they lived in, with environment, was examined with depictions.

Key Words:

Bursa, Şehr-engîz, Place, Lâmiî Çelebi, İshâk Çelebi, Çalıkzâde Mehmed Mânî, Nâzik Abdullah, İsmail Belîğ, Halîli

ÖNSÖZ

Yaşadığımız yüzyıl, her milletin kültürel mirasına sahip çıkarak onu kendi çağının ölçüt ve olanaklarıyla incelemesini zorunlu kılmaktadır. Devraldığımız kültürel mirasın önemli bir kısmını edebî eserler oluşturmaktadır. Milletimizin edebî zevklerine, sosyal hayata bakışlarına ve dili kullanma becerilerine ayna olan edebî eserler içerisinde şehir-engîzlerin incelenmesi ve üzerinde çalışılması kadim kültürel mirasımızın korunması açısından son derece önemlidir. Bu çerçevede Bursa şehir-engîz metinleri neşrolunmuş; ancak muhteva analizi, mekân tasvirleri yeterince yapılmamıştır.

Çalışmamız 16. ve 18. yüzyıllar arasında Klasik Edebiyatımızın yerli mahsulleri içinde yer alan Şehir-engîz türüne ait edebî eserlerden, Bursa için yazılmış şehir-engîzleri konu edinmektedir. Bilindiği üzere kaynaklarda Bursa için yazılmış sekiz şehir-engîz bulunmaktadır. Şairlerinin ölüm tarihleri dikkate alınarak kronolojik sıralaması ile müelliflerimiz; Lâmi'î Çelebi (ö.1532), Nihâlî (ö. 1543), İshak Çelebi (ö.1537/38), Âşık Çelebi (ö.1571), Çalıkzâde Mehmed Mânî (ö.1599), Nâzik Abdullah (ö.1599), İsmail Belîğ (ö.1559) ve Halîlî (Sarı Halil)'dir. Bunlardan Lâmi'î Çelebi, İshâk Çelebi, Çalıkzâde Mehmed Mânî, Nâzik Abdullah ve İsmail Belîğ'in yazmış olduğu iki şehir-engîzden biri bugün bile popüleritesini korumuş ve günümüze ulaşabilmiştir. Âşık Çelebi ve Halîlî'nin şehir-engîzleri kaynaklarda ismen geçmekte olup eserlerinin nüshaları bulunamamıştır. Halîlî'nin şehir-engîzi hakkında Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's-Şuarâ* adlı tezkiresinde yer verdiği üç beyitlik bir bölümü bilinmektedir. Nihâlî'nin eseri ise bugün ülkemizde bulunmamakta olup İngiltere'de olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Bursa için yazılmış sekiz şehir-engîzden bahsedilerek günümüze ulaşan ve ülkemizde bulunan mevcut beş şehir-engîz özelinde mekân tasvirleri incelenecektir.

Çalışmamız hazırlanırken, konuyla ilgili kitap, makale ve ansiklopedilerin tarama işlemleri yapılmıştır. Ayrıca Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yeni hazırlanmış olan Yazma Eserler Portalı kullanılarak bu şehir-engîzlerin yazma eser kütüphanelerindeki nüshalarına elektronik kaynaklar üzerinden erişim sağlanarak bu kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamız girişle birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Lâmi'î Çelebi, İshak Çelebi, Çalıkzâde Mehmed Mânî, Nâzik Abdullah, İsmail Belîğ ve Halîlî

hakkında tanıtıcı biyografik bilgilerinin yanısıra şehir-engîzlerinin muhtava ve nüsha bilgileri verilmiştir. İkinci bölümde, Şehir-engîzlerde ki Bursa'ya dair mekânlarla ilgili beyitler belirlenip bu yerler hakkında tanıtıcı resimler, konum kod bilgileri ve ansiklopedik bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölümde Şehir-engîzlerdeki mekâna ait mefkumları belirleyip ifade ettikleri mekânın dini mekân, sosyal mekân ve tabiatla ilişkin olmasına göre beyitleri incelenmiştir. Akabinde bu mefhumlar; sözlük, ıslahat anlamları ve edebiyat dünyasının kabul ettiği şahsiyetlerin yorumlarına başvurarak tahlil edilmiştir.

Çalışmamızda şehir-engîzler ve beyit numaraları aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

Lâmi'î Çelebi “L”, İshak Çelebi “İ”, Çalıkzâde Mehmed Mânî “M”, Nâzik Abdullah “NA”, İsmail Belîğ “İB”, Halîlî “H” harfleriyle kısaltılmıştır. Buna göre mesela (L-37) ifadesi, Lâmi'î Çelebi Şehir-engîzinin 37. beyti” anlamına gelmektedir.

Bu çalışmanın; Bursa Şehir-engîzlerinin tanıtılmasına ve anlaşılmasına katkıda bulunarak, yaşadıkları şehre göre şekil alan insanın mekânla kurduğu ilişkinin ne kadar iç içe olduğunu göstericeğini temenni ediyorum. Ders döneminde ve tez sürecimde bana yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ'ye şükranlarımı arz ederim. Teşvik ve yardımlarından dolayı sayın Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY'a müteşekkirim. Maddî ve mânevî desteklerini esirgemeyen eşime ve aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM BURSA ŞEHR-ENGİZLERİ

Bursa Şehr-engizleri	13
A. LÂMÎ'İ ÇELEBİ VE ŞEHR-ERNGİZİ BURSA.....	13
1. Lâmî'i Çelebi'nin Hayatı	13
2. Lâmî'i Çelebi'nin Eserleri	18
3. Lâmî'i Çelebi'nin Bursa Şehr-engizi	20
4. Lâmî'i Çelebi Bursa Şehr-engizi'nin Nüshaları	22
B. İSHÂK ÇELEBİ VE ŞEHR-ENGİZİ BURSA	24
1. İshâk Çelebi'nin Hayatı	24
2. İshâk Çelebi'nin Eserleri	27
3. İshâk Çelebi'nin Bursa Şehr-engizi	27
4. İshâk Çelebi'nin Bursa Şehr-engiz-i'nin Nüshaları.....	27
C. ÇALIKZÂDE MEHMED MÂNÎ VE ŞEHR-ENGİZİ BURSA	28
1. Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin Hayatı.....	28
2. Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin Eserleri	29
3. Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin Bursa Şehr-engizi.....	29
4. Çalıkzâde Mehmed Mânî Şehr-engizi'nin Nüshaları	30
D. NÂZİK ABDULLAH VE ŞEHR-ENGİZİ BURSA	31
1. Nâzik Abdullah'ın Hayatı	31
2. Nâzik Abdullah'ın Eserleri	32
3. Nâzik Abdullah'ın Bursa Şehr-engizi.....	32
4. Nâzik Abdullah Şehr-engizi'nin Nüshaları.....	33
E. İSMAİL BELİĞ VE ŞEHR-ENGİZİ BURSA.....	34
1. İsmail Belig'in Hayatı.....	34
2. İsmail Belig'in Eserleri.....	35

3. İsmail Belig'in Bursa Şehrengîzi	36
4. İsmail Belig'in Şehr-engîzi'nin Nüshaları	37
F. HALİLÎ (SARI HALİL) ve ŞEHR-ENGÎZİ BURSA	39
1. Halilî'nin Hayatı	39
2. Halilî'nin Eserleri	40
3. Halilî'nin Bursa Şehr-engîzi	40

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEHR-ENGİZLERDE BURSA'YA DAİR MEKÂNLAR

Şehr-engîzlerde Bursa'ya Dair Mekânlar	42
A. ALANLAR	42
1. Abdal Murad Alanı	42
2. Âb-ı Hayât Alanı	43
3. Elma, Fındık ve Kestane Çukuru	45
4. Musa Baba Alanı	46
5. Sarnıç Alanı	47
6. Tekfûr Alanı	48
B. AKÇAĞLAYAN	48
C. BURSA	49
D. BURSA KALESİ	51
E. BURSA VAKIF İMÂRETLERİ	52
F. BURSA ÇARŞISI, PAZARI VE BEZZÂZİSTÂNI	52
G. CAMİ	53
1. Emîr Sultan Camii	53
a) Emîr Sultan Camii Şadırvanı	55
2. Ulucami	55
a) Ulucami Hüsn-i Hattın Tasviri	56
b) Ulucami Havuzu, Müezzin Mahfili ve Minberi	57
3. Sultan Orhan Camii	58
4. Sultan I. Murat Camii	58
5. Sultan Yıldırım Bâyezid Camii	59
a) Sultan Yıldırım Bâyezid Camii'nin Darüşşifası	60
6. Sultan II. Murad Camii	61
H. ÇAMLICA AYAZMASI	62
İ. GÖKDERE	62
J. HAMAM-KAPLICA	63
K. KAPLIKAYA VADİSİ	64
L. KIRKPINAR	64
M. NİLÜFER ÇAYI	65
N. SARAY	65
O. TÜRBE	66

1. Emir Sultan Türbesi	66
2. Şeyh Abdülatif Kudsi Türbesi	67
3. Sultan Osman Gazi Türbesi	67
4. Sultan Orhan Gazi Türbesi	68
5. Sultan I. Murat Türbesi	69
6. Sultan Yıldırım Bayezid Türbesi	70
7. Yıldırım Bayezid'in oğlu Şehzade Süleyman Türbesi	70
8. Şehzade Süleyman'ın kardeşi Şehzade Musa Türbesi	71
9. Sultan Çelebi Mehmed Türbesi	72
10. Sultan II. Murad Türbesi	72
P. ULUDAĞ	73
Q. YAYLA	74
1. Sultan Yaylası	74
2. Doğlu Baba Yaylası	74
R. BURSA'NIN BAĞ, BAHÇE VE OVASININ TASVİRİ	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHR-ENGİZLERDE MEKÂNA AİT MEFHURLAR

Şehr-engizlerde Mekâna ait Mefhumlar	77
A. DİNİ MEKÂNA AİT MEFHURLAR	77
1. Cennet	77
2. İbadethâne	79
3. Camii- Mescid	80
4. Kâbe	81
5. Kıyamet	82
6. Kilise	83
7. Manastır	84
8. Musallâ	84
9. Secdegâh-Kiblegâh	85
10. Türbe	86
B. SOSYAL MEKÂNA AİT MEFHURLAR	87
1. Bezm	87
2. Dehr	87
3. Hisar	88
4. Kule	89
5. Kûy	90
6. Meclis	90
7. Mekân	90
8. Muhît	91
9. Nazargâh	93
10. Saray	93

11. Şehir	93
12. Taht.....	95
13. Teferrücgâh	95
14. Yol- Menzil	95
15. Zindan.....	97
C. TABİATA AİT MEFHURLAR	97
1. Âlem.....	97
2. Arş.....	98
3. Arz-Dünya	99
4. Bâğ-Bahçe.....	100
a) Bâğ	100
b) Bûstan.....	100
c) Gülsitân-Gülşen.....	101
5. Cihân.....	101
6. Dağ.....	102
7. Deniz- Deryâ.....	102
8. Diyâr	102
9. Gerdûn-Felek-Çarh-Eflak	103
10. Gökyüzü-Âsmân-Sipih-Sema.....	104
11. Kenâr.....	105
12. Meydân-Sahn-Zemin	105
13. Vadi.....	106
14. Yedi İklim.....	106
SONUÇ	107
KAYNAKÇA.....	109
EKLER	114

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.s	: Adı geçen sözlük
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.yer	: Adı geçen yer
bkz	: Bakınız
Bs	: Baskı
C.	: Cilt
Çev	: Çevirmen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Ens.	: Enstitüsü
Fak.	: Fakültesi
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İSAM	: İslam Araştırmalar Merkezi
M.	: Miladi
S	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Aralığı
TYBBŞ	: Türkiye Yazarlar Birliği Bursa Şubesi
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
UÜİF	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. Tezin Konusu, Amacı ve Önemi

Kültür ve medeniyet, genel itibari ile toplumları ve milletleri bize anlatan hayat tezahürlerinin bütünüdür. Bu tezahürlerin en önemlilerinden biri de mekânlardır. Bu mekânlar kültür ve medeniyetin oluşmasına şahitlik eder ve ona ayna tutarlar. Öyle ki bunlar şehir kültürünün bir fihristi olmuşlardır. Bu fihristin hüviyetini koruyup kollayan ve gelecek nesillere taşıyan bir özelliği ise; insanlar gibi şehirlerin ve mekânların da üzerlerinde taşıdığı birer kimliğinin oluşudur. Kuşkusuz toplumun geçmişten bugüne geçen zamanda şehrin kültürel kimliği üzerinde bıraktığı izler silinmez. Bilâkis bu izler, mekânlara silüetlerini nakşederler. Ve adeta hiss-i tabîisiyle bize; toplumsal hayatın içindeki yerlerini, mesleklerini, çevre ile ilişkilerini, milletini, dinini, kültürünü ve değer yargılarını yansıtan birer olguyu oluştururlar. Bu olgunun şahidi olan şehirde ise hangi kültür ve medeniyetin izi kalmışsa, onunla anılır isimleri.

Kültür ve medeniyet tarihimiz dikkatle incelendiğinde Bursa'nın ayrı bir yeri ve özel bir önemi olduğu daha ilk bakışta görülebilir. Kadim bir medeniyetin sırlanmış bekçisi olarak, “Bir hayâlde uyur Bursa her gece”¹ diyor, Tanpınar. Çünkü, “Bir başkent daima başkenttir. Ne kadar susturulursa susturulsun o daima konuşur”². Mekânın ruhunda bunu görürüz. “Aslında bir şehri şehir yapan sır, gözümüzün önündeki abideleri, binaları, yolları, evleri, hasılı eski zaman kalıntıları değildir; onların da ardında yatan anlam boyutudur. O anlam boyutudur zaten bizi bir şehre bağlayan; bir şehri şehir yapan ve bizim şehir zannettiğimiz yapıları (suretleri), daha derin bir katmana ulaşmak isteyenlere birer işaret levhası haline getiren...”³ Belki de şehirleri en güzel anlayanlar şairlerdir. Nitekim Batılı yazar ve şairlerden “Henry de Regnier Bursa için, “tanrısal kent”, Andre Gide ise “kutsal yer” ifadesini kullanır.”⁴ Sadrazam Keçecizâde Fuat Paşa da Bursa'yı

¹Ahmet Hamdi Tanpınar, “Bursa’da Zaman”, *Şehir Şiirleri Antolojisi.*, İstanbul: İlbey Matbaa, 2016, s. 85.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 8. bs., Çemberlitaş, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992, s. 158.

³ Mustafa Armağan, “Tanpınar’ın Tılsımlı Aynasında Şehirler”, *Hece Dergisi*, 2002, s. 120.

⁴ Betül Çoşkun, “Yapma Cennet Ya Da ‘Tahtgâh-ı Kadim’”, *Tanpınar’ın Dünyasında Bursa: Taşlarda Gülen Rüya.*, ed. Yasin Doğru, Bursa-İstanbul: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2008, s. 123.

“Osmanlı tarihinin dibâcesi” olarak tanımlar. Evliya Çelebi’nin nazarında ise Bursa, “ruhâniyetli bir şehirdir”.⁵

Ayrıca Lâmi’î Çelebi’nin Şehr-engîzinde Bursa şehrinin, “burc-ı evliya” olarak nitelenmiş olduğu görülmektedir.

O cûy-ı Dicle’dür şan Bursa Bağdâd

Konulsa n’ola burc-ı evliyâ âd (L-236)

Batılı yazar ve seyyahlardan J. H. A. Ubcini; “Bursa, Osmanlıların gözünde bir tapınak, adeta bir hac yeridir. Tıpkı Bağdat gibi burc-ı evliya lakabına layıktır. Fakat Bağdat bir Arap, Bursa ise katıksız bir Türk kentidir.” diyerek bu güzel şehre olan hayranlığını dile getirmiştir. Aynı şekilde Baptistin Poujoulat bu şehir ile ilgili duygularını; “Şimdiye kadar gördüğüm tüm İslam şehirleri içinde Bursa’yı, tam bir Asyatik (Asya tipi) yer olarak gördüm. Hiçbir şeye benzemek pahasına Osmanlı İmparatorluğu’nun birkaç kenti Avrupa kenti haline dönüşürken Bursa, doğulu simasını ve Kuran’ın şiirselliğini korudu.”⁶ şeklinde ifade etmiştir.

Nitekim “... her Osmanlı şehrinin kendine has bir veli’si bulunduğunu ve genellikle şehrin dışında, bir tepenin üstünde inşa olunan veli kabirlerinin, İslâm tasavvuf geleneği ile İslâm öncesi bir dağ kültürünü (inancını) birleştirdiğini belirtelim. Burada şehirler kişi olarak kabul edilir ve şehrin ismini muhtevî bir evrâd u ezkâr okunurdu.”⁷

Bu çerçeveden bakıldığında, her Osmanlı şehrinin bir manevî velisi olduğu düşünülür. İstanbul şehri için Eyüp Sultan’ın, Ankara şehri için Hacı Bayram-ı Veli’nin, Konya şehri için Mevlâna’nın, Erzurum şehri için İbrahim Hakkı’nın ifade ettiği anlam odur ki Bursa şehri için de Emir Sultan’ın şahsında bu anlamın temerküz etmiş olduğunu görürüz.⁸ Aynı şekilde zirvelerin erenlerin mekâmı olduğundan, Uludağ’ın da asırlar boyu ilahî olma vasfını koruduğunu ve şehrin asırlar boyu unutulmayan şahsiyetlerini, ulularını

⁵Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, ed. Dr. Birol Emil, 3. bs., İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1970, s. 399; Tanpınar, *Beş Şehir*, s. 195.

⁶Edebiyatımızda “burc-ı evliyâ” terkibi Bağdat şehrini anlatmak için kullanılmış olup Bursa ile de özdeşleşmiştir. Bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Burç”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 424-26.

⁷Halil İnalcik, “İstanbul: Bir İslam Şehri”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, c. 9, 2010, s. 247.

⁸Konu ile ilgili olarak bkz, Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri: Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa Turkey: Asa Kitabevi, 1998 ; Hasan Basri Öcalan, *Gümüslü’den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa*, Bursa: Türkiye Yazarlar Birliği Bursa Şubesi, 2003.

(Geyikli Baba, Somuncu Baba vb.) İslam Tasavvuf geleneği içerisinde kendisi ile sembolleştirdiğini görürüz.

“Bursa tarihî bir şehirdir; mekânları, mabetleri, ulu çınarlarıyla tarihî olduğu kadar, yetiştirdiği âlimleri, devlet adamları, şairleri ve sanat adamlarıyla da tarihî.”⁹ Bursa’da ki bu manevi iklim ve şehir içi mekânlar birdenbire ortaya çıkmamış olup belli bir süreç içerisinde gelişme göstermiştir. Dolayısıyla şehir-engîzler adeta manzum birer şehir rehberleridirler. Bu eserlerde “...mimari yapıdan, mekândan ve zamandan insana ulaşırsınız, insanın manevî değeri, yetkinliği ve gayretiyle şehre kazandırdıklarını okursunuz.”¹⁰

Şehir-engîzleri okumak için de yazıldıkları dönem olan 16. yüzyıl Bursa’sını ve evvelki dönemlerini incelemekten asıl konuya geçmek bazı eksiklikler doğurabilecektir. Bundan dolayı bu kısımda Bursa’nın kültür tarihimizde yeri ve Klasik Türk Edebiyatımızın içinde yer alan Şehir-engîzler hakkında bilgilere yer verilecektir.

Bursa Şehir-engîzleri ile ilgili çalışmaların ansiklopedi maddesi, tez ve kitap bölümü niteliğinde olduğunu, yeterince analitik tahlile dayalı bir araştırmanın ise yapılmadığını görmekteyiz. Bursa tarihin her kesiminde ayrı bir özellikle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Osmanlı döneminde tam bir *Osmanlı şehri* olması ve edebi ortamlardaki muhitlerde önemli şahsiyetler ve eserlerin oluşmasında büyük rol oynaması, bizi Bursa için yazılmış olan Şehir-engîzleri çalışmaya sevk etmiştir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan, Bursa Şehir-engîzlerindeki mekân tasvirleri yapılırken, Metin Akkuş’un “*Türk Edebiyatında Şehir-engizler ve Bursa Şehir-engizleri*” adlı tezinde vermiş olduğu transkripsiyonlu Bursa şehir-engîz metinleri esas alınmıştır. İncelememiz; Bursa’ya dair mekânları anlatan beyitlerin belirlenmesi, günümüze ulaşan ve ulaşmayan mekânlarının araştırılması, arşiv kayıtlarındaki resim ile mevcut konum karakod bilgilerinin ortaya çıkarılması, mekân ifade eden mefhumlarının ilgili beyitleriyle tasvir edilmesi ve şehir-engîzlerin mekân özelinde edebiyamızdaki yerinin ve öneminin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

⁹ Bilal Kemikli, *Şehir-Hayat ve Derviş*, Kitabevi, 2009, s. 9.

¹⁰ Bilal Kemikli, *Şiir ve Hikmet Sufi Şairin İzinde*, Kitabevi, 2017, s. 229-240.

2. Bursa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri

“Bir medeniyet her şeyden evvel derin maziden gelen bir kültür yığılması, bir kültür toplanmasıdır.”¹¹ Bursa şehrinin kültür tarihine bakacak olursak, şehrin efsaneler üzerine kurulmuş olduğunu Evliya Çelebi'den öğreniriz; “Süleyman Peygamber taht üzerinde havada uçarken Ruhbân Dağı'nın (Uludağ'ın) en yüksek tepesinde durur. Dört çevresine bakarak veziri Asâf Berhiyâ'ya; ‘Şu geniş ovada bir büyük şehir olsaydı ne güzel olurdu’ diye buyurur. Cin ve devlerden yanında olanlar şöyle dediler; ‘Ey Peygamber, Tufan'dan önce burada büyük bir şehir ile bir eski kale vardı. O kaleyi Cân kavmi yapmış dediler. Biz buraya askerle geldik, alamayarak geri döndük. Sonra Tufan'da kale batarak adı sanı kaybolmuş.’ Bunun üzerine Hz. Süleyman'ın emriyle periler o yerin taşını toprağını temizlerler. Kalenin bedenleri ve burçları meydana çıkar. Yine Hz. Süleyman'ın emriyle lodos şiddetli eserek kalenin kapıları ve duvarları ortaya çıkar. Hz. Süleyman Bursa'nın garbında bir konak mesafede Edincik adlı bir büyük şehir yaptırıp, Belkıs'a orasını taht (şehri) yapar. Hâlâ büyük köşkleri görünmektedir. Ayasofya sütunlarının birçoğu bu şehirden gitmiştir. Süleyman Peygamber her sene Belkıs ile gelip bu Keşiş Dağı'nda zevk u safâ edermiş.”¹²

Efsaneleşen bu şehrin çok eskilerden kalma kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır.¹³ Şehir olarak ilk kurulması, milattan iki bin yıl öncesinde “Bithy”lerin Bursa ve çevresine yerleşmesine ve burada bir Bithynia Krallığı kurulmasına şahit olur. Romalı General Hannibal'ın, Roma imparatoru ile yaptığı savaşı kaybetmesi ve askerleriyle birlikte I. Prusias'a sığınmasının akabinde krala sunmuş olduğu önerisi ile şehir kurulmuştur. Şehre bu nedenle Prusa adı verilmiştir. Tarihte şehrin adı, Prusia Ad Olympum (Uludağ) olarak geçmiştir.

¹¹ Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 349. “Bilmiyor muyuz ki bir medeniyet, her şeyden evvel derin maziden gelen bir kültür yığılması, bir kültür toplanmasıdır. Bu yığılmanın başında şehir ve mimarî eserleri gelir. Çünkü nesilleri asıl terbiye eden onlardır. Her mimarlık eseri bulunduğu şehrin hayatını bir ev tanrısı gibi farkına vardırılmadan idare eder. Onların kalabalığı ruhumuzda öyle bir konser yapar ki, ömrümüzde bir kere olsun onu dinlemek fırsatını bulursak, bir daha kaybetmemek şartıyla kendimizi bulmuş oluruz.”

¹² Mustafa Armağan, *Bursa Şehrengizi*, Yeni Zamanlar Dağıtım, 1998, ss. 148-49.

¹³ Şehrin bugün bilinen en eski kalıntılarının (M.Ö. 9000-7000) Yüğücek Höyüğü ve (M.Ö. 7000-5600) Menteşe Höyüğü olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Tarihi Kronolojisi*, 2012.

Bitynia kralı III. Nikomedes'in ölümü üzerine Bursa ve çevresinin egemenliği Romalılara geçmiştir. Roma'ya bağlanan Bithynia krallığı, uzun yıllar Roma egemenliğinde kalmış, önce Romalıların, sonra da Bizanslıların bir ili olarak varlığını sürdürme gelmiştir.

Bu dönemlerde şehir, her türlü kötülüklerden koruyan anlamında *Soteropolis* adıyla anılmıştır. Uludağ ise *Keşiş Dağı* olarak bilinmiş ve yamaçlarında manastırlar kurulmuştur. şehirdeki kaplıcaların çokluğu ve ticari yollarının geçiş noktalarından biri olması, tarih sayfaları içerisinde şehri hep önemli ve özel kılmıştır. Bunun yanında Bursa'yı asıl kimliğine kavuşturacak ve tam teşekküllü bir şehir haline getirilmesine yol açacak gelişmeler ise Osmanlı'nın fethiyle gerçekleşecektir. Bu fetih, dünyanın şahit olduğu bir ınardır. Öyle ki geçen asırlar boyunca üç kıtaya uzanmış dallarıyla altı yüz yıllık bir medeniyettir. Bu çınarın keyfiyeti; İşlam ve tevhid kültürünü bütünüyle özümsemek, hayatın her alanında nakředip¹⁴ canlı tutmak, insana ve şehre yapılan hizmeti ibadet saymak olmuştur. Bu çınarın ilk başkenti ise Bursa'dır. Osman Gazi'nin rüyasıyla başlamış ve Orhan Gazi'yle gerçekleşmiştir. Bursa'da padişahlık yapıp ve burada medfun olan ilk altı Osmanlı padişahı yine bu çınarın altında gölgelenmektedir. Bursa'daki bu hayatın etkisiyle bu masal şehirde dinî ve ilmî hayat da gelişmiştir. Birçok tekke, medrese, zaviye ve darüşşifa gibi bilim merkezleri kurulmuş; cami, mescid, han, hamam ve köprü gibi medeniyet harikalarıyla zamana meydan okuyan mekânları bizlere bırakmışlardır.

Kültür ve sanat adamları ise bu masal şehrin ışık tutan fenerleri olmuşlardır. Karagöz ve Hacivat şakalaşmalarıyla güldürmüş, şeyh Edebali, Evliya Çelebi, Emir Sultan, Üftade Muhammed, Somuncu Baba, Geyikli Baba, Mollaya Yegan, ekirge Sultan ve daha nicesiyle, ismi sanı bilinmese de sırlanmış bir şekilde bu şehri kuşatmış ve zamanı durdurmuşasına tarihin devirlerini bizlere sunmaktadırlar.

Tarihi Bursa; Uludağ, Muradiye, Irgandı Köprüsü, Yeşil, Nilüfer, İnkaya, Dua ınarı, Yıldırım, Cumalıkızık, Göl yazı, İznik mekânları bu masalın geçtiği yerlerdir. Buralarda dünyanın keşmekeşliğinden sıyrılırız. Sanatın sade nüaslarına, mimarının mermer cephelerine, suyun musikisine, ahenkli ince desenleri ve renk cümbüşleriyle; hattın, tezhibin ve çininin görsel şölenine tanık oluruz. Bu tanışıklıkla Bursa'nın

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Raif Kaplanoğlu, "Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi.", *Bursa Araştırmaları Vakfı*, 2011.

mekânlarına bakacak olursak da kültür ve medeniyetimizin en çarpıcı ve belirgin özelliklerini şehrin derinliklerinde görme imkânımız olacaktır.

3. Klasik Türk Edebiyatımızda Şehr-engîzler

Şehr-engîz¹⁵ türü, ilk örneklerini XVI. yüzyılın başlarında vermiş ve aynı yüzyılda altın çağını yaşamıştır. Birçok şehir için, Şehr-engîzler yazılmış ve XVIII. yüzyılın sonlarına doğru sona ermiştir. Belli bir döneme ait tür olarak Klasik Türk Edebiyatımızın manzum ve mensur eserler içerisinde yerini almıştır. Bu çalışmamızda şehr-engîzleri edebî olarak incelemek amacımız değildir. Ancak şehr-engîzlerin dilini, yapısını, muhtevasını bilmeden, şehr-engîzlerde geçen şehir ve mekân olgusunu ve dolayısıyla mekâna şeref katan insanı anlatandırmanın zor olacağından öncelikle şehr-engîzler hakkında bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Sözlükte Arapça “şehr; şehir” ve Farsça “engîz; karıştıran” kelimelerinden oluşup “şehir karıştıran” anlamına gelmektedir. Divan edebiyatımızın önemli yerli türlerinden biri olarak en geniş anlamıyla, bir şehrin güzellerini, tabî ve sosyal özelliklerini tasvir maksadıyla kaleme alınan manzum eserlerdir.¹⁶

Şehr-engîzlerde şairler, konu edindikleri şehirleri ve şehrin güzellerini anlatırlar. Nitekim bunu, şehrin üzerine kurulduğu mekândan yola çıkarak yine o şehri karakterize eden özelliklerini, sosyal ve kültürel yaşam olanaklarını ve dahası şehrin medeniyet ile ilişkisini divan şiirine yansıtırlar. “Ayrıca bu bilgiler üzerinden dönemin sosyal hayatına, insan mekân kaynaşmasına, mekânların insan üzerindeki tesirine, mekânların maddî ve manevî büyüklüklerine, ayrıca bunlar üzerinden dönemin değer yargılarına ulaşırız. Öne

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2014; A. S Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul.*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü, 1958; Metin Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987; M. Murat Yurtsever, “Lâmi’î Çelebi’nin “Bursa Şehrengizi”nde Mekan Tasvirleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 2, 2014; Emine Tuğcu, *Şehrengizler ve Âyiine-i Hübân-ı Bursa: Bursa Şehrengizlerinde Güzeller*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, 2007; Nuran Tezcan, “Güzele Bir Şehrengizden Bakış”, *Türkoloji Dergisi*, c. 1, sy. 14, 2001; Halit Dursunoğlu, “Klasik Türk Edebiyatında Bir Şehrin Güzelleri ve Güzellikleriyle İlgili Eserler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, c. 51, sy. 2003/2, 2006, ss. 57-74.

¹⁶ Bayram Ali Kaya, “Şehrengiz”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38.

çıkan, övülen ve yerilen mekân, insan ve olay tipleri bizim dönem hakkındaki yargılarımızı biçimlendirir.”¹⁷

Şehr-engîzlerde “şairler sanat kaygısına fazla kapılmayıp, duygularını olduğu gibi anlatmaya çalıştıkları için samimi görünürler.”¹⁸ Dolayısıyla bu tür, divanlardan daha canlı ve daha renklidir. Çünkü “şehr-engîzler, şiir formatındadır. Şiir, öznedir. Bu öznellik beraberinde duygusallığı getirir. Şehr-engîzler, herhangi bir şehir hakkında ansiklopedik bilgi veren eser değil, şehir hakkında his, heyecan ve hayal dünyasını paylaştığı bir eserdir. Şehrin unsurları, kutsal mekânlara teşbih edilir. Mekânların ruhî boyutlarına atıfta bulunur. Dünyanın nesnelere ancak öteki dünyadaki misalleri sayesinde anlam kazandıkları anlayışı hâkimdir.”¹⁹ Şehr-engîzler içerdikleri bu mizahî unsurlarla “âdeta divan şiirinin dış dünyaya açılan pencereleridirler.”²⁰

Türün ilk örnekleri; Priştineli Mesîhî'nin yazmış olduğu 150 beyitlik *Şehrengiz-i Der Medh-i Cüvânân Edirne* (1512) adlı eser ile Balıkkesirli Zatî'nin yazmış olduğu 3907 beyitlik *Şehr-engîz-î Edirne* (1512) adlı eserdir. Aynı zamanda Mesîhî'nin eserinde söylediği beyiti bu yeni türe adını da kazandırmıştır.

Îlâhî buldurup sözüme rağbet

Bu şehr-engîze ver şehr içre şöret

Bu türün İran Edebiyatında karşılığı ise çoğunlukla “şehr-âşûb” olarak geçmiş ve güzellerden ziyade şehrin kendisi övgü ya da yergi konusu edilmiştir.

“Şehr-engîzler içeriklerine ve yapılarına göre üç gruba ayrılmışlardır:

1. Tek bir güzele ait olup hasbihal veya sergüzeşt-nâme tarzında yazılan, bununla birlikte şehrin tasvirine yer verenler.
2. Bir yerin güzellerinin, bazı kişilerini ya da sanat erbabı ile mesleklerini tasvir edenler.
3. Bir şehrin sadece gezip görülmeye değer doğal güzelliklerini, tarihî mekânlarını ve sosyal özelliklerini anlatanlar.”²¹

¹⁷Ali Cançelik, “İstanbul Şehrengizlerinde Şehir Toplum ve İnsan Algısı”, *Şehir ve Düşünce Dergisi*, 2013, ss. 66-67.

¹⁸Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul.*, s. 13.

¹⁹Cançelik, “İstanbul Şehrengizlerinde Şehir Toplum ve İnsan Algısı”.

²⁰Kaya, “Şehrengiz”, ss. 461-62.

²¹Kaya, “Şehrengiz”, s. 462.

Şehr-engîzler, divanlarının içerisinde yer aldıkları gibi manzum-mensur müstakil eserler olarak da yazılmışlardır. Kasîde, gazel, kıt'a, rubaî, terkîb-i bend gibi farklı nazım biçimleriyle de örnekleri olsa da daha çok mesnevi nazım şekliyle yazılmışlardır. Çeşitli hacimlerle karşımıza çıkan bu şehr-engîzler, mesnevi nazım biçiminin klasik formuyla yani bir münacaatla başlar. Bu bölümde Allah'tan bağışlanma ve eserinin değerli kılınması için O'nun affına sığınılır. Uygun bir geçişle naat bölümüne geçer; Hz. Muhammed (sav)'e övgüde bulunur, bağışlanmasına yardımcı olması dilenir. Ardından sebep-i telif kısmına geçilir. Buradan eserin takdim edileceği padişah ya da devlet erkânı varsa onların methine yer verilir yoksa gecenin, gündüzün, seherin vb. tasvirlerle yer verilir veyahut doğrudan maksada girilir. Bilahare şair, "Âgâz-ı dâsitân" denilen bölüme geçer. Asıl konu edindiği şehrin diğer şehirlere olan üstünlüklerinden, doğal güzelliklerinden, mimari yapılarından, semt isimlerinden bahseder. Sonrasında şehrin güzellerini tanıtır ayrıca şehrin güzellerini ad, lakap, soy, meslek ve sanat gibi çeşitli konulara dayalı kelime oyunları tasvirlerde bulunur. Güzellerin tasvirinden sonra Hatime bölümü ile dua edilerek eser tamamlanır.

Hakkında şehr-engîz yazılmış olan şehirlerimize baktığımızda bu şehirlerin, Osmanlı devleti tarihinde başkentlik yapmış veya sosyo-kültürel açıdan önem arz eden bir mevkiide bulduklarını görürüz.²² Bunlar arasında; Âmid (Diyarbakir), Bursa, Edirne, Belgrad, Mostar, Yenice, Keşan, Antakya, Gelibolu, İstanbul, Manisa, Rize, Sinop, Yenişehir, Üsküp ve Siroz şehirleri olup, en fazla da Bursa, İstanbul ve Edirne şehirleri için yazılmışlardır.

Genel olarak şehr-engîzler şehri ve şehrin güzellerini anlatır desek de bundan çok daha fazlasını anlatır. Kültürümüzü yani bize bizi anlatır. Bu bağlamlarda şehr-engîzleri incelediğimizde çevre-insan ilişkisinin etle kemik gibi iç içe olduğunu görürüz. İnsanın çevresiyle kurduğu ilişki ise mekânsaldır. Şehirleri insanlar oluşturur; insanlar da yaşadıkları şehirlere göre şekil alırlar. Bu inceleme insana bakan yönüyle edebiyat-tarih, edebiyat-sosyoloji, edebiyat-sosyopsikoloji gibi ve şehre bakan yönüyle de şehir felsefesi, şehir tarihçiliği, şehircilik, şehir tipolojileri gibi farklı disiplinler arası çalışmalara kaynak eser olacaktır.

²² Mustafa İsen, Hamit Bilen Burmaoğlu, *Bursa Şehrengizi Lâmi 'î Çelebi*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, s. 9.

4. Kullanılan Metod ve Yöntem

“Bursa Şehr-engîzlerinde Mekân Tasvirleri” başlığını taşıyan ve üç aşamalı olarak yürütülen araştırmamıza ilk olarak şehir ve şehr-engîzle alakalı arşiv ve kütüphanelerde kaynak-yayın taraması yapılmıştır. Ayrıca 2019 yılı içerisinde İnebey Yazma Eserler Kütüphanesinde gerçekleştirilen Yazma Eserler Çalıştay-2’si de yazma eser kütüphanelerindeki eserlerin taranması sonucu yapılmış Yazma Eserler Portalı’nın tanıtımı ve bu vesile ile elektronik ortamda tarama işlemleri yapılarak söz konusu eserlerin güncel nüsha bilgilerine ulaşılmış ve çalışmamıza dahil edilmiştir. Şehr-engîzler ve beyitler üzerindeki çalışmamızda; Lâmi’î Çelebi “L”, İshak Çelebi “İ”, Çalıkzâde Mehmed Mânî “M”, Nâzik Abdullah “NA”, İsmail Belîğ “İB”, Halîlî “H” harfleriyle kısaltılmıştır. Buna göre mesela (L-37) ifadesi, Lâmi’î Çelebi Şehr-engîzinin 37. beyti” anlamına gelmektedir.

Çalışmamızın ikinci basamağını, şehr-engîzlerde Bursa’ya dair geçen mekânların tespiti oluşturmaktadır. Bu mekânlarla ilgili resimler de Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi’nden alınmıştır. Konum karakod uygulaması da yapılarak çalışmaya panoramik bir boyut kazandırılmak amaçlanmıştır.

Son basamak olarak, şehr-engîzlerde geçen mekân mefhumları belirlenmiştir. Bu mekân anlamı ifade eden mefhumların belirlenmesindeki amaç; şehr-engîzlerin daha iyi telakki edilmesi ve daha genel bir bakış açısı kazanılmasıdır. Bu amaca ulaşmak için mekân mefhumları kendi içinde, dini bir mekân, sosyal bir mekân veya tabiattaki bir mekân ihtiva etmesi hasebiyle üç ana katagoride ayrıma tabi tutularak inceleme yapılmıştır.

Yöntem olarak, mekân mefhumlarının belli başlı sayıda geçmiş olanlar bu bölümde ele alınacaktır. Ayrıca şehr-engîzlerde mekân ifade eden Nil, Ceyhun Fırat Dicle gibi nehir isimleri ile Mısır, Şam, Kudüs, Buhara, Bursa, Bağdat gibi şehir ve memleket isimleri geçmekte olup ayrıca ele alınmamıştır. Özellikle Abdullah Nâzik’in şehr-engîzinde Bursa’nın güzelliklerini anlatırken başka şehirlerle karşılaştırdığı bir bölümü vardır. Bu bölüm hakkındaki bilgiler ilgili bölümde bahsedilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde mekân mefhumlarının sözlük ve edebî anlamları hakkında kısa bilgiler verilerek nasıl tasvir edildiklerine dair örnekleri yer almaktadır.

5. Araştırmanın Sınırları ve Kaynakları

Klasik Türk Edebiyatımızda başta İstanbul, Edirne ve Bursa olmak üzere birçok şehir hakkında yazılmış altmıştan fazla şehir-engiz bulunmaktadır. Bununla birlikte şehir-engizlerin toplam sayısı noktasında, farklı tezkire ve biyografik kaynakların incelenmesi ve yapılacak olan araştırmalar neticesinde daha fazla sayıya ulaşılma ihtimali her zaman mevcuttur. Böyle bir inceleme ve araştırma neticesinde Bursa şehri için yazılmış sekiz şehir-engiz vardır. Bu sıralama ile Bursa, hakkında en fazla kaleme alınan şehir-engiz sayısı bakımından İstanbul'dan sonra ikinci sırada gelir.

Araştırmamız, Lâmi'i Çelebi'nin *Şehr-engiz-i Brusa* adlı eseri, İshak Çelebi'nin *Şehr-engiz-i İshâk Çelebi* adlı eseri, Çalıkzâde Mehmet Mânî'nin *Şehr-engiz-i Bursa* adlı eseri, Nâzûk Abdullah'ın *Terkib-i bend-i berâyı Brusa* adlı eseri ve İsmail Belîğ'in *Şehr-engiz-i Cilve-resâ ve Âyîne-i Hûbân-ı Brusa* adlı eserlerini kapsamaktadır.

Diğer eserlerden Âşık Çelebi, Halîli (Sarı Halil) ve İsmail Belîğ'in iki şehir-engizinden biri henüz ele geçmemiştir²³ ve Halîli'nin şehir-engizi hakkında Âşık Çelebi'nin tezkiresinde yer verdiği üç beyitlik bir bölümü bilinmektedir.²⁴ Bu kısım da incelemeye dahil edilmiştir. Nihâlî'nin şehir-engizi hakkında ise bugün bilinen tek nüshasının Londra'da olduğudur.²⁵

Dolayısıyla çalışmamız, şehir-engizleri günümüze kadar ulaşmış ve ülkemizde bulunan, Lâmi'i Çelebi, İshak Çelebi, Çalıkzâde Mehmed Mânî, Nâzûk Abdullah, İsmail Belîğ'in şehir-engizleri ile Halîli'nin üç beytinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Genel olarak Bursa şehir-engizleri nazım şekilleri bakımından incelendiğinde Lâmi'i Çelebi, İshak Çelebi, Çalıkzâde Mehmed Mânî ve İsmail Belîğ'in eserlerini mesnevi nazım şekliyle yazdıkları görülmektedir. Nâzûk Abdullah ise eserini terkeb-i bend nazım şekliyle yazmıştır. Halîli'nin bilinen üç beytinden hareketle eserini gazel nazım biçimiyle yazıldığı anlaşılmaktadır.

²³ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 50.

²⁴ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 50.

²⁵ Nihâlî'nin eserinin nüshası, Meredith Neşri, Londra 1971, v. 141b-145a. Bkz. Dursunoğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Bir Şehrin Güzelleri ve Güzellikleriyle İlgili Eserler", s. 68.

Bursa Şehr-engizlerinin vezinlerine bakacak olursak; Lâmi’i Çelebi, İŐhak Çelebi ve Çalıkzâde Mehmed Mânî’nin “Mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün” kalıbıyla yazmış olduklarını görürüz. İsmail Belig’in eseri ise “Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Nâzük Abdullah’ın eseri ise “Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı ile yazılmıştır. Halîlî ise eserini “Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün” kalıbı ile kaleme almıştır.

Şehr-engizler üzerinde yapılan en önemli ilk çalışma Agâh Sırrı Levend’in 1958 yılında yayımlanan “*Türk Edebiyatında Şehrengiz ve Şehrengizlerde İstanbul*” adlı eserdir. Agah Sırrı Levend bu eseri iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ‘Türk Edebiyatında Şehr-engizler’ başlığıyla Şehr-engiz yazan Şairler ve eserlerini genel hatlarıyla tanıtmıştır. İkinci bölümde ise ‘Şehr-engizlerde İstanbul’ başlığı İstanbul ait olan Şehr-engizlere yer vermiştir. Bu eser, kendinden sonra yapılacak olan diğer çalışmalara da kaynaklık etmiştir. Sonrasında yüksek lisans ve doktora tezleri olmak üzere birçok çalışma bulunmaktadır. Fatih Tığlı’nın²⁶, “*Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi*” adlı çalışmasında tespit ettiği Şehr-engiz konulu seksen beş çalışma vardır. Ayrıca tesbitleri sonucu üzerinde en çok çalışılan eserin, yimi dörd adet ile Lâm’î Çelebi’nin “*Bursa Şehr-engizi*” olduğunu söylemektedir. Öyle ki Lâmi’nin eseri müstakil olarak basılmış ve iki defa Almancaya çevrilmiştir.²⁷ Bu türün ilk akla gelen örneğinin “*Bursa Şehr-engizi*” olduğu görülmüştür. Fatih Tığlı’nın hazırlamış olduğu bu çalışma 2007 yılındadır. Geçen zaman içinde bu çalışma sayısının arttığı aşıkardır. Çalışmamızda yer alan transkripsiyonlu Şehr-engiz metinlerini, Metin Akkuş’un 1987 yılında hazırlamış olduğu “*Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*” adlı yüksek lisans tezi çalışmasından istifade edilmiştir.

²⁶ Fatih Tığlı, *An Essay Of Bibliography About The Studies On A Specific Genre Of Poem Named ‘Şehrengiz’ in The Classical Ottoman Poetry / Klâsik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi*, Turkish studies publisher, 2007.

²⁷Lâmi’î’nin *Bursa Şehr-engiz’i*, Almancaya çevrilip Pfizmaier, Vernhenrlichung der Stadt Bursa, Vien 1839 tarihinde Viyana’da basılmıştır. Bkz. Mustafa İsen, “Lâmi’î nin Bursa Şehrengizi”, *Kaşgar’dan Endülüs’e Türk-İslâm Şehirleri Sempozyumları: Bursa Şehrengizi, Bildiriler Kitabı, 28-30 Nisan 2011*, ed. Cengiz Alyılmaz v.dğr., Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi : Bursa Kültür A.Ő., 2011, s. 48.

BİRİNCİ BÖLÜM

BURSA ŞEHR-ENGİZLERİ

Bursa Şehr-engîzleri

Bursa kültür ve medeniyet tarihimiz açısından önemli bir yere sahiptir. Bu “ruhaniyetli şehir” için yazılmış sekiz şehr-engîz bulunmaktadır. Şairlerimiz; Lâmi’î Çelebi (ö.1532), Nihâlî (ö. 1543), İshak Çelebi (ö.1537/38), Âşık Çelebi (ö.1571), Çalıkzâde Mehmed Mânî (ö.1599), Nâzik Abdullah (ö.1599), İsmail Belîğ (ö.1559) ve Halîlî (Sarı Halil)’dir. Müelliflerimiz arasındaki Âşık Çelebi, Halîlî ve İsmail Belîğ’in yazmış olduğu iki şehr-engîzden biri kaynaklarda geçmekte olup eserlerinin nüshaları bulunamamıştır. Nihâlî’nin eserinin İngiltere’de olduğu söylenmektedir. Halîlî’nin şehr-engîzi hakkında Âşık Çelebi’nin Meşâirü’ş-Şuarâ adlı tezkiresinde yer verdiği üç beyitlik bir bölümü bilinmekte olup bu kısım incelemeye dahil edilmiştir. Dolayısıyla çalışmamızın birinci bölümünde, şehr-engîzleri günümüze kadar ulaşmış ve ülkemizde bulunan, Lâmi’î Çelebi’nin (hayatı, eserleri, Şehr-engiz-i Brusa adlı şehr-engîzi, nüsha bilgileri), İshak Çelebi’nin (hayatı, eserleri, Şehr-engiz-i İshâk Çelebi adlı şehr-engîzi, nüsha bilgileri), Çalıkzâde Mehmed Mânî’nin (hayatı, eserleri, Şehr-engiz-i Bursa adlı şehr-engîzi, nüsha bilgileri), Nâzük Abdullah’ın (hayatı, eserleri, Terkiib-i bend-i berâyı Brusa adlı şehr-engîzi, nüsha bilgileri), İsmail Belî’nin (hayatı, eserleri, Şehr-engiz-i Cilve-resâ ve Âyîne-i Hûbân-ı Brusa adlı şehr-engîzi, nüsha bilgileri) ve Halîlî’nin (hayatı, eserleri, Şehr-engiz-i Bursa adlı şehr-engîzinin üç beyiti) hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bu bölümde şairlerimizden ve şehr-engîzlerinden yola çıkarak Bursa’nın doğal güzelliklerine, şehre hayat veren güzellerinin yaşamlarına ve yazıldığı dönemin Osmanlı kültürüne dair birçok bilgiye ışık tutulmaya çalışılmaktadır.

A. LÂMÎ’İ ÇELEBİ VE ŞEHR-ERNGİZ-İ BURSA

1. Lâmi’î Çelebi’nin Hayatı

Lâmiî Çelebi, Klasik Türk Edebiyatının önde gelen temsilcilerinden olup XVI. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf ve sanatkârdır. Lâmiî Çelebi’nin asıl adı Mahmud’tur.²⁸

²⁸ Sehi Bey, Haz. Mustafa İsen, *Heşt-Behişt*, Ankara: Akçağ, 1998, s. 108.

Mahlası Lâmi'î²⁹ dir. Terekede adı *Mevlânâ Mahmûd Çelebi Efendi bin Osman Çelebi* ³⁰ olarak geçer. Bursa'da doğmuştur.³¹ Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber 938/1531'de öldüğünde 60 yaşında oluşu ve 933/1526 yılında yazdığı “Şerefü'l-insân” adlı eserinin önsözünde kendisinin 55 yaşında bulunduğunu ifade etmesinden hareketle doğum tarihi 878/1472 olarak kabul edilmektedir.³²

Lâmiî Çelebi, Bursa'nın ileri gelenlerinden olan kültürlü ve sanatkâr bir aileye mensuptur. Dedesi Ali b. İlyas Ali aslen Bursalı olup, Bursa kuşatması (Ankara Savaşı) sırasında Timur tarafından genç yaşta Semerkand'ta götürülüp orada aldığı nakkaşlık sanatını Bursa'da icra etmiştir. Başta Yeşil Cami olmak üzere birçok cami ve mescitlerin süslemelerini yapmıştır. Aynı zamanda Anadolu'ya işlemeli eyeri ilk defa getiren kişi olarak da bilinmektedir ³³ Günümüze kadar ulaşmış Nakkaş Ali'nin, Bursa Hisarı içerisinde bugünkü adıyla Tophane'de kendi adını verdiği bir mescidi bulunmaktadır.³⁴ Babası Nakkaş Alizâde Osman Çelebi, annesi de Dilşâd hatundur. Babası Osman Çelebi II. Bayezit (1448-1512)'in hazine defterdarıdır.

Kaynaklarda vefatı sırasında Mehmed Çelebi (Derviş Lem'î)³⁵, Ahmed Çelebi, Abdullah ve İbrahim Çelebi adlarında dört oğlu ve Safiye Hatun, Zeynep Hatun adında iki kızı olduğu belirtilmektedir. Mustafa adında bir amcası ve Nefise Hatun adında bir halası vardır. Mirasçılar arasında hanımı Hümâ Hatun zikredilmediği için de Lâmi'î Çelebi'den önce öldüğü tahmin edilmektedir.³⁶

²⁹ Lâmiî mahlasını kullandığı için edebiyatımızda bu adla tanınmıştır. Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 53.

³⁰ Nuran Tezcan, “Bursalı Lâmi'î Çelebi”, *Türkoloji Dergisi*, c. 1, sy. 8, 1979, s. 305; İsmail E Erünsal, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lami'î Çelebi'nin Terekesi”, *Journal Of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Harvard University: Published at The Department of Near Eastern Languages And Civilizations, 1990, c. 14, s. 185.

³¹ Latîfi, Haz. Mustafa İsen, *Latîfî tezkiresi*, Ankara: Akçağ, 1999, s. 274.

³² Tezcan, “Bursalı Lâmi'î Çelebi”, s. 305.

³³ Gönül Ayan çalışmasında: Gibb, “Anadolu'da 'sürûc-ı münakkaşa' sanatını ilk tanıtanın Nakkâş Ali olduğunu, Nakkâş Ali'nin el yazması eserleri minyatürlemek işiyle de uğraştığını ve Bursa Yeşil Türbesindeki yazuların onun tarafından tezhip edildiğini yazar.” Bkz. Gönül Ayan, “Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1994, s. 43; Tezcan, “Bursalı Lâmi'î Çelebi”, s. 306.

³⁴ Bkz. Saadet Maydaer, “Lâmiî Çelebi'nin Yaşadığı Dönemde Hisar”, *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli, Süleyman Eroğlu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011, s. 91.

³⁵ Oğullarından Mehmed Çelebi (ö.960/1550), “Lem'î” mahlasıyla şiirler yazmıştır. *Bahrü'l-evzân* adlı bir risalesi vardır. Babasının letâ'if'ine bir önsöz yazarak düzenlemiştir. Bursa da vefat etmiş olup, babasının yanında medfundur. Bkz. Tezcan, “Bursalı Lâmi'î Çelebi”, s. 307.

³⁶ Erünsal, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lami'î Çelebi'nin Terekesi”, ss. 185-86.

Osmanlı İmparatorluğunun siyasî ve edebiyat tarihinin en parlak dönemleri olan Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) son yıllarıyla II. Bâyezit (1448-1512), Yavuz Sultan Selim (1470-1520 ve Kanunî Sultan Süleymân (1494-1566) devirlerinde yaşamıştır.³⁷

Lâmiî'nin geniş kültürlü ve sanatkâr bir ailede dünyaya geldiğine, yazmış olduğu eser sayısına ve bu eserlerinin muhtevasına bakılırsa, onun iyi bir eğitim aldığı anlaşılır. Nitekim Lâmiî gençliğinde devrin tanınmış müderrislerinden olan Bursa Muradiye Medresesi'nin ilim adamlarından Molla Muhammed b. Hacı Hasanzâde ve Mevlâna Ahaveyn'den devrin lazım olan ilimlerini tahsil etmiştir. Dönemin iki önemli dili olan Arapça ve Farsçaya vakıftır. İyi bir eğitim almış olmasına rağmen resmî görev almamıştır.³⁸

Lâmiî aynı zamanda tasavvufa da meyl ederek Emîr Seyyid Ahmed Buhârî'ye intisap etmiştir. İntisabından sonra zamanla Nakşibendî tarikatının şeyhlerinden olmuştur.³⁹ Böylelikle Bursa'nın zengin tasavvuf ve kültür ortamında tasavvuf, sanat ve edebiyatın iyileştirici güçlerini buluşturan sûfî meşrep bir karaktere bürünmüş bir mutasavvıftır.

Lâmiî Bursa'da dünyaya gelip, ömrünü burada geçirip yine aynı yerde vefat etmiştir. Ölüm tarihi konusunda İsmail Erünsal'ın⁴⁰ çalışmasında, Lâmiî Çelebi'nin tereke kayıt tarihini 12 Cemâziü'l-âhir 938 (31.1.1531) olarak tesbit etmiştir. Bu bilgi bize kesin bir ölüm tarihi vermemektedir. Çünkü mirasının ölümünden ne kadar bir süre sonra mahkemeye intikal ettiği bilinmemektedir. Âşık Çelebi dışında bütün kaynaklarda Lâmiî'nin 938/1531-1532 yılında öldüğü kaydetmişlerdir.

Mezarı, Bursa'da Osmangazi Mahallesi Satı Caddesi üzerinde Nakkaş Ali tarafından yaptırılmış olan Nakkaş Ali Mescidi'nin haziresinde kible tarafında dedesi, babası ve oğlu Lemî ile birlikte aynı mahalde medfundur.⁴¹

³⁷ Ayan, "Lâmiî Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", s. 43.

³⁸ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 53; Lâmiî Çelebi, İsen, Burmaoğlu, *Bursa Şehrengizi Lâmiî Çelebi*, s. 9.

³⁹ Güney Kurt, "Lâmiî Çelebi", *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 96-97.

⁴⁰ Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lamiî Çelebi'nin Terekesi", s. 186.

⁴¹ *Yâdigâr-ı Şemsî* eserinde müellif burada bir zaviye bulunduğundan söz etmektedir. Zaviye'nin Bursa'da Çekirge meydanında Kervansaray Termal Oteli karşısındaki Lâmiî-zâde biraderi Mahmud'un bina ettiği vakıf hanın eskiyen kurşunlarının satılarak kiremit alınması için izin verildiği ama Bursa Kütüğü'nde

Lâmiî Çelebi, edebî sahadaki verimli kişiliği ve üstün bir sanatkâr vasfı ile gerek yaşadığı dönemde gerekse sonrasında adından söz ettirmiş başarılı bir şahsiyettir.⁴² Edebiyat tarihi kaynaklarımıza onun bu yönü hakkında geniş bir bilgi görmekteyiz.

Mesela Sehî Bey, *Tezkires*'inde Lamiî'nin eserlerini övgüyle anarken bilhassa *Hüsn ü Dil* adlı Türkçe'ye çevirdiği kitabı için "Anlatılamayacak kadar çok fazilet ve maarifî bir araya getirmiştir. Son dönemde Acem diyarında ortaya çıkan Molla Abdurrahman Camî ne ise, Anadolu'da da Lamiî öyledir"⁴³ sözleriyle devrin bilginleri arasında seçkinliğine dikkat çekmektedir. Latîfî ise Tezkiresinde Lâmiî Çelebi için; "sıpihr-i fazl u kemâlün mihr-i sâtı'ı fahrü'l-fuzalâ ve'l-fusehâ..."⁴⁴ diyerek bilgin ve beliğ kişiler arasında fazilet ve olgunluk sayılan konuların çoğunda ehil bir kimse olduğunu söylemiştir. Ayrıca Arapça, Farsça gibi zor ve önemli kitapların çevirisinde dünya ustası, eser ve malûmat çokluğu alanında bilgi ve marifet okyanusu olduğunu ifade etmiştir. Hasan Çelebi de Tezkiresinde; "âlem-i şî'r ü inşânun mihr-i sâtı'ı zamânında semâ-ı belâgatün necm-i sâkıb u bedr-i Lâmi'î idi"⁴⁵ diyerek onun, belâgat göğünün parlayan ayı ve yıldızı olma tasviri ile sanatçı kişiliğine olan takdirini dile getirir.

İsmail E. Erünsal, Lamiî'nin tereke listesinde eşyalarının önemli bir bölümünü kitapların oluşturduğunu söylemektedir.⁴⁶ Buradan da anlaşılacağı gibi Lâmiî hayatını okumaya, çalışmaya ve yazmaya adanmış bir kişiliktir. Kitaplarına baktığımızda Türkçe, Arapça ve Farsça oluşu, onun bu dillere olan hakimiyetini ve ilgisini göstermektedir. İslami ilimlerin her dalından konulara ait kitaplarla birlikte tıp kitapları ile ilgili eserlerin, nebatlardan yapılmış çeşitli şurupların da bu kitaplarda yer alması geniş perspektifte bir kitaplığının bulunduğunu göstermektedir. Kitaplığında tasavvuf ile ilgili olanlarının diğerlerine oranla çokluğu dikkat çekmekte ve bu konuya yakın ilgi duyduğunu göstermektedir.

Lâmiî'nin tasavvufa bilhassa Nakşîbendîliğe yönelmesinin sebeplerini, "iki büyük üstad olarak kabul ettiği Ali Şîr Nevâyî ile Abdurrahman Câmî'nin aynı tarikata mensup

geçmediğini, ayrıca kayıtların birbirini tutmadığını da belirtilmektedir. Bkz. Mehmed Şemseddin, Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I- II*, Bursa: Uludağ yayınları, 1997, ss. 357-58.

⁴² Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 54.

⁴³ Sehi Bey, *Sehi Bey Tezkiresi*, s. 108.

⁴⁴ Latîfî, *Latîfî Tezkiresi*, s. 274.

⁴⁵ Kınâlı-zâde Hasan Çelebi, Haz. İbrahim Kutluk, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 821.

⁴⁶ Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lami'î Çelebi'nin Terekesi", s. 13.

oluşlarına ve Bursa’da sürekli ve büyük şöhrete sahip olan Emir Buhârî’ye olan yakınlık ve sevgisine bağlamak mümkündür. Bunu eserlerinde de görmekteyiz. *Şerefü’l İnsân* ve *Vâmuk u Azra* adlı eserlerinde müşidi Emir Ahmed Buhârî’yi metheden beyitler vardır. Divan’ında şeyhi için yazılmış müstakil bir bölüm halinde 28 gazel vardır.”⁴⁷

Lâmî Çelebi’nin Nakşîbendî tarikatı içerisinde Seyyid Ahmet Buhârî’den hilafet aldığı kabul edilecek olursa, tarikat silsilesi; Ubeydullah Ahrar, Abdullah İlâhî, Seyyid Ahmed Buhârî, Lâmi Çelebi, Lem’î Çelebi, Ahmed Çelebi’dir. Ahmed Çelebi’den sonra post-nişîn zikredilmediği için, silsilenin devamı olmadığı düşünülmektedir.⁴⁸

Lâmiî, Abdurrahman Cami’nin *Nefâhatü’l-Üns, Şevâhidü’n-Nübüvve* ve *Salamân ü Absâl* adlı eserini Türkçe’ye tercüme etmiştir. Çevirisinde Câmî’den sonra yaşamış olan Anadolu velilerine de yer vererek tercümelerine ilaveler yapmıştır. Nitekim Âşık Çelebi (926-979/1520-1572), onu şöyle tarif ve tasnif eder:⁴⁹ “Ve bütün Anadolu’da (Rumeli’de) şiir ve (sanatlı) nesrin üstadıdır. Ve övülmüş olan onun (sanatlı) nesri ve şiir söylemesidir. Anadolu şairleri arasında açıkça belli, nazımla nesirde ve nazmın çeşitlerinde, yani gazelle ilgili şeyler, kasideler, kıt’alar, muamma, lugaz ve hezde (mizahî şiir veya yazılarda) hüner sahibidir. Câmî’nin telif ettiği eserleri çok tercüme ettiğinden dolayı (kendisine) Anadolu’nun Câmî’si derlerdi.”

Lâmi’î, Bursa’da yaşamış olmasına rağmen eserlerini ilgilerini ümit ettiği padişah ve vezirlere sunmuş ve sunmuş olduğu bu eserler ile geçimini temin etmiştir. Mesela Yavuz Sultan Selim’e *Hüsn ü Dil* adında telif ettiği eseri sunarak İstanbul’a hiç gitmediği halde oradaki edebiyat ve tasavvuf muhitlerince tanınmış ve bu vesileyle 35 akçe yevmiye ile maaşa bağlanmıştır. Yine aynı şekilde Lâmi’î’nin geçim sıkıntısı çektiği zamanlarda bunu eserlerine yansıttığını görürüz. Fahrî-i Cürcânî’nin *Vîse vü Râmîn*’ini tercüme etmiş ve İbrahim Paşa’ya sunarken “vazife istidâ”⁵⁰ ederek İbrahim Paşa’dan günlük 20 akçe yevmiye almıştır. Ömrünü ilimle uğraşarak geçirmiştir.

En verimli divan şairlerimizden olan Lâmiî Çelebi, genellikle mesnevi türünde yaptığı tercümeleriyle meşhur olmuştur. Manzum, mensur, tercüme ve telif çok sayıda

⁴⁷ Ayan, “Lâmi’î Çelebi’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, s. 44.

⁴⁸ Sadettin Eğri, *Bir Bursa Efsanesi: Bahar Sultânı ile Kış Şehriyârî’nin Uludağ’da Savaşı = Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ Şehriyâr-ı Şitâ*, İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 46.

⁴⁹ Âşık Çelebi, Haz. Filiz Kılıç, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010, s. 747.

⁵⁰ Ayan, “Lâmi’î Çelebi’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, s. 45.

eserin de sahibidir. Eserlerin de ele aldığı konular ve konuları işleyiş tarzıyla geçmişin takipçisi ve taklitçisi olmaktan uzak olmuş sanatında verimli, özgün ve orijinal eserler vermiştir.

2. Lâmiî Çelebi'nin Eserleri

Lâmiî Çelebi'nin bugün bilinen 46 eseri vardır.⁵¹ Alfabetik sırasıyla;

1. Absâl u Sâlâmân
2. Câbir-Nâme (Kıssa-i Evlâd-ı Câbir)
3. Dîvân ve Dîbâce (Dîvân-ı Şi'r, Dîvân-ı Eş'âr, Dîvân-ı Lâmi'î)
4. Ferhâd-Nâme (Ferhâd ü Şîrîn, Hüsrev ü Şîrîn)
5. Fetih-Nâme-i Kal'a-i Moton
6. Fezâ'il-i Şi'r ü Şâ'irân (Dîbâce)
7. Firâk-Nâme
8. Fütûhu'l-Mücâhidîn Li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Nefahâtü'l-Üns Tercemesi)
9. Gıdâ'ü'r-Rûh
10. Hayret-Nâme
11. Heft-Peyker
12. Hired-Nâme
13. Hüsn ü Dil
14. Istılâhât-ı Sûfiyye
15. İbret-Nümâ (İbret-Nâme)
16. Kûy u Çevgân (Gûy u Çevgân)
17. Letâ'if-Nâme (Letâ'if-i Lâmi'î, Letâ'if Mecma'ü'l-Letâ'if, Sefine-i Letâ'if ve Mecmû'a-i Ma'ârif)
18. Lügat-i Fârisiyye (Manzûme-i Lügat ve Lügat-ı Manzûme)
19. Maktel-i Hüseyin (Maktel-i İmâm Hüseyin, Maktel-i Hazret-i Hüseyin, Maktel-i İmâm Hüseyin, Maktetü'l İmâm Hüseyin, Maktel-i Hüseyin Manzûmesi)

⁵¹ Mehmet Şemseddin ise *Yâdigâr-ı Şemsî'de* Lâmiî'nin eserlerinin cümle âsârının atmış kadar olduğunu söyler. Bkz. Mehmed Şemseddin, Kara, Atlansoy, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I- II*, s. 548.

20. Menkıbe-i Üveys-i Karanî (Menâkıb-ı Üveys-i Karanî, Menkıbetü'l-Üveysi'l-Karanî)
21. Meslekü's-Sâlikîn (Risâle-i Tasavvuf)
22. Menâkıb-ı Cenâb-ı Alî
23. Mesnevî
24. Mevlidü'r-Rasûl
25. Miftâhu'n-Necât Fî Havâssı's-Süveri Ve'l-Âyât
26. Mir'âtü'l-Esmâ Câm-ı ve Cihân-Nümâ (Risâle-i Mu'mmâ, Şerhu Mu'ammâ-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ, Risâle-i Mu'ammâ Tercümesi, Esmâ'ü'l-Hüsnâ Tefe'ü'l-Nâmesi)
27. Münâzara-i Bahâr u Şitâ (Bahâr ve Şitâ Münâzarası, Münâzara-i Sultan-ı Bahâr Bâ Şehriyar-ı Şitâ, Bahâr u Hazân)
28. Münşe'ât (Münşe'ât-ı Lâmi'î, Münşe'ât-ı Mahmud, Münşe'ât-ı Mekâtib)
29. Nefsü'l-Emr Risâlesi (Nefsü'l-emr-nâme, Risâle-i Nefsü'l-emr, Münâzara-i Nefs ü Rûh)
30. Nisâbü'l-Belâga
31. Ricâlü'l-Gayb
32. Risâle Fî Şerhi Kelimâti'ş-Şehâde
33. Risâle-i Fâl
34. Risâle-i Arûz (Arûz u Lâmi'î)
35. Risâle-i Usûl Mine'l-Fünûz
36. Risâle-i Tasavvuf
37. Resâ'il
38. Şem u Pervâne
39. Şehr-engîz (Şehr-engîz-i Burûsa)
40. Şerefü'l-İnsân (Şerefü'l-insân ve Beyân-ı Hilkat-i Âdem Aleyhi's-selâm, Şerefü'l-insân fî cihâdi'l-fazîleti ve't teşrif)
41. Şerh-i Dîbâce-i Gülistân (Dîbâce-i Gülistân Şerhi, Hâşiye-i Dîbâce-i Gülistân)
42. Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi (Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve)
43. Tuhfe-i Lâmi'î (Lügat-i Manzûme)
44. Vâmık u Âzra (Kıssa-i Vâmuk u Âzra)
45. Vîs ü Râmîn (Veys ü Râmîn, Vîse ü Râmîn)

46. Kıssa-i Edhem ü Hümâ (Edhem ü Hümâ)

3. Lâmi’î Çelebi’nin Bursa Şehr-engîzi

Lâmi’î Çelebi’nin yazmış olduğu *Şehrengîz-i Burusa* adlı eser, Bursa kültür ve edebiyat tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Eserimizin sebab-i telifi; şair, dönemin padişahı Kânûnî Sultan Süleyman’ın Bursa’yı ziyaret edeceği haberini alması üzerine Padişaha Bursa’nın gezilip görülecek yerlerini anlatan bir eser takdim etmek üzere kaleme almıştır. Şâirimiz eserini kaleme alma sebebini şöyle ifade etmektedir:

Haber aldun ki şâhenşâh-ı devrân

Gelürmiş Bursa şehrin ide seyrân

.....

Diyen kimdir sana ol Şâh-ı devrân

Yidi iklime hân Sultân Süleymân

“Şehr-engîzlerin asıl konusu güzellikleriyle – şehirde fitne koparan- güzellerin anlatımıdır. Oysa Lâmi’î bize şehrin güzellerini değil, güzelliklerini anlatır.”⁵² Şehr-engîzde Bursa’nın tabii güzellikleri, şehirde yer alan padişahların kabirleri, tarihi eser ve mesire yerlerin tanıtılması amaçlanmıştır. Bu konu ve gayesi sebebi ile eser türünün diğer örneklerinden farklılık göstermektedir.

Lâmi’î’nin Bursa Şehr-engîz’ini hangi tarihte yazdığı kesin olarak bilinmemektedir. Eserde, padişahı övdükten sonra Vezir-i azam İbrahim Paşa’yı zikretmesinden yola çıkarak 929/ 1522 yılında telif ettiği düşünülmektedir.⁵³ İlk defa eser, 27 Safer 1288’de Bursa Hüdavendigâr matbaasında basılmıştır.⁵⁴ Lâmi’î’nin Şehr-engîzi tam bir 16. yüzyıl geleneksel Osmanlıcasını yani Eski Anadolu Türkçesinden klasik Osmanlıcaya geçiş döneminin özelliklerini yansıtır. Eserin, bölüm başlıkları Farsçadır.

⁵² Mustafa İsen, Hamit Bilen Burmaoğlu, *Bursa Şehrengizi Lâmi’î Çelebi*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, s. 10.

⁵³ İsen, Burmaoğlu, *Bursa Şehrengizi Lâmi’î Çelebi*, s. 10; Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 55.

⁵⁴ İsen, Burmaoğlu, *Bursa Şehrengizi Lâmi’î Çelebi*, s. 10.

Eserde, eski edebiyatımızın nazım biçimi olan Mesnevî formu benimsenmiş olup diğer şehir-engîzlerden farklı bölüm başlıkları da yer almıştır. Başlangıç bölümü olarak münacaatla başlar. Kelime olarak münacaat, Allah'a yakarış, af dileme ve yalvarma anlamındadır.⁵⁵ Klasik şiirde ki kulllanımı ise, kulun(şâirin) acziyetini dile getirip Yüce Yaratıcı'sına sığındığı ve yazdıklarının değerli kılınması için O'na yakarıшта bulunduğu bölümdür.

İlâhı sandur dün gün penâhun

Kapundan gayrı yokdur secde-gâhun

Münacaata akabinde na't bölümü eşlik eder. Bu kez de şiirde Hz. Peygamber (sav) yüceltilir. Ona duyulan saygıyı, onun üstün vasıflarını ve mucizelerini şiire konu edinerek ondan bağışlanmasına yardımcı olma ister.

Devrin hükümdarının Bursa'yı ziyaret edeceği haberinin duyulmasıyla eserini yazmış olduğunu açıklar. Şehir-engîz'de Kânûnî Sultan Süleyman başarısıyla övülür, sonra devrin sadrazamı İbrâhim Paşa meth edilir ve devletin bekâsı için dua edilir. Bu kısımda eserin devrin sultanına takdim sebebiyle "özü-i taksır" de bulunulması, diğer şehir-engîzlerden farklılık göstermektedir.⁵⁶

Gel ey murg-ı nevâ senc ü hoş-âvâz

Girü sözünle ol uşşâka dem-sâz

Bu beyit ile eserine Bursa şehrinin Uludağ'daki ve eteklerinde ki suyu güzel kaynaklarla vadileri ve mesire yerlerini çeşitli tasvirlerle anlatır. "Bunlar; Kırkpınar, Monla Alanı, Sarı Alan, Ab-ı Hayat Pınarı, Sultan Yaylası, Tekür Alanı, Elma Çukuru, Kestane Çukuru, Doğlu Baba Yaylası ve diğer yaylalardır."⁵⁷

Daha sonra şâir, medrese ve tekkelerden bahseder. Uludağ'ın eteklerinin bilim ve tasavvufla uğraşanlar için zinde tutan rahatlatıcı bir uğrak olduğunu anlatır. Daha sonraki bölüm başlıkları Kaplıkaya vadisini, Çamlıca Ayazmayı, Musa Baba Meydanını, Gökdere Vadisini, Abdal Murad Alanını ve Sarnıç Alanını konu edinir.

⁵⁵ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ, 2004, ss. 333-34.

⁵⁶ Yurtsever, "Lâmi'î Çelebi'nin "Bursa Şehrengîzi"nde Mekân Tasvirleri", s. 245.

⁵⁷ İsen, Burmaoğlu, *Bursa Şehrengîzi Lâmi'î Çelebi*, s. 11.

Sonraki bölümler Kale ve Pınarbaşı tasvirleri, Bursa'yı imâr eder manevî meşâyihlar, camiler ve Bursa'da türbesi olan Padişah türbelerini konu alır. Bunlar; Sultan Osman, Orhan Gazi, Sultan Murad, Yıldırım Bâyezîd, Süleyman Şah, Musa Çelebi, Sultan Çelebi Mehmed ve II. Murâd'dır. Osmanoğulları'nın kente olan hizmetlerinden bahsederek şehrin güzelliklerini anlatmaya devam eder. Bunu da Pazar yerleri, kaplıcalar, hamamlar, akarsuları anlatılarak Bursa'daki mevsim değişikliklerinin tasvirini devam ettirir. Son bölümünde Bursa'da daha nice güzellikler bulunduğuna işaret eder. Padişaha ve vezire övgüler ederek kendi perişan halini de zikrederek tamamlar.

4. Lâmi'i Çelebi Bursa Şehr-engîzi'nin Nüshaları⁵⁸

1- Kütüphane: Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Şehrengiz-i Bursa

Müellif: Lâmi'i Çelebi

Dil: Türkçe

İstinsah Yeri: Vilayet Mat. Bursa 1288, Bursa Müzesi Devir

Fiziksel Nitelik: 22

Koleksiyon: Bursa İnebey Matbu

Koleksiyon numarası: 16389

Bibliyografik Kayıt Numarası: 22836

Matbu

2- Kütüphane: Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Şehrengiz-i Bursa

Müellif: Lâmi'i Çelebi

Dil: Türkçe

İstinsah Yeri: Hüdavendigâr Mat. 1288

Fiziksel Nitelik: 22

Koleksiyon: Bursa İnebey Matbu

⁵⁸ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan Yazma Eserler Portalinde yer alan elektronik kaynaklara erişim olanağı ile güncel olarak belirlenmiştir.

Koleksiyon numarası: 18794
Bibliyografik Kayıt Numarası: 25271
Matbu

3- Kütüphane: Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Şehrengiz-i Bursa
Müellif: Lâmi'i Çelebi Mehmet b. Osman
Dil: Türkçe
İstinsah Yeri: Vilayet Mat. Bursa 1288 H.
Fiziksel Nitelik: 22
Koleksiyon: Bursa İnebey Matbu
Koleksiyon numarası: 9780
Bibliyografik Kayıt Numarası: 15745
Matbu

4- Kütüphane: Millet Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Dîvân-ı Lâmi'i
Müellif: Lâmi'i Çelebi, Mahmûd b. Osman b. Ali el- Bursevî en-Nakşibendî,
938/1532
Dil: Türkçe
Sınıflama Numarası/ Konu: 810/ Türk Edebiyatı
İstinsah Yeri: 937.
Fiziksel Nitelik: II + 329 + I yk., 17 st., 2 stn.
Koleksiyon: A.E. Manzum
Koleksiyon numarası: AEmnz380
Bibliyografik Kayıt Numarası: 163110
Yazma Eser

Not: Nüshanın 289b-329b sayfaları arasında Şehrengiz-i Bursa ve Hayretnâme mesnevîleri bulunmaktadır.

B. İSHÂK ÇELEBİ VE ŞEHR-ENGİZİ BURSA

1. İshâk Çelebi'nin Hayatı

İshâk Çelebi, XVI. yüzyıl Klâsik Türk şiirinin önemli temsilcilerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu döneminin Rumeli'de ki önemli kültür merkezlerinden biri olan ve bugün Makedonya sınırları içerisinde yer alan Üsküp'te doğmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısına doğmuştur.⁵⁹

İshâk Çelebi, Üsküplü'dür.⁶⁰ Ailesi de Üsküp'ün yerlilerindedir. Babası Kılıççı İbrahim'dir. Kılıç ustasının oğlu olduğu için de lakabı Kılıçzâde'dir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-şuarâ adlı eserinde İshâk Çelebi'nin başlangıçta baba mesleğiyle uğraştığını söylemiştir. Ancak Âşık Çelebi dahil diğer kaynaklarda, bu bilgiyi destekleyecek veya doğrulayacak bir rivâyete rastlanmamıştır.⁶¹

İshâk Çelebi iyi bir medrese hayatı görmüştür. Şakâyık Tercemesi'sinde, Üsküp'te tahsiline başladığını ve Kara Bâli Efendi'den mülâzım olduğunu söylemiştir. İlk olarak Serez'e müderris atanmış olup akabinde Edirne'deki İbrahim Paşa Medresesi'nde ve Üsküp'teki İshâk Paşa Medresesi'nde görev yapmıştır.⁶² Üsküp'ten

⁵⁹ Kaynaklarda doğum tarihi konusunda kesin bir yoktur. Âşık Çelebi “*Amma kendü dir imiş ki sene tis'a ve ti'ami'ede haste olup cümle menahiye tevbe idüp tubtu ila'llahi diyü tarih didüm*” ifadeleriyle İshâk Çelebi'nin H.909 yılında bu rakamın ebcedle karşılığı olan «tübtü ila'llah» diyerek tövbe ettiğini bildirmiştir. Âşık, Kılıç, *Âşık Çelebi - Meşâ'irü's-şu'arâ*, C. 1, s. 332. Bazı kaynaklar da ise İshâk Çelebi'nin büyük bir ihtimalle H. 869'da (1464-65) doğduğu bilgisi geçmektedir. Bkz. Hamdi Savaş, “İshâk Çelebi, Kılıçzâde”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, ss. 528-29. Bu bilginin doğru olmadığı görüşü de vardır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Âşık Çelebi'nin tezkiresinde bahsettiği tövbenin şair kırk yaşında iken vuku bulunduğunu yazmıştır. Bu bilgiyi incelemeden olduğu gibi kabul edenler onun, söz konusu tövbe tarihinden kırk yıl önce yani H. 869/M. 1464-65 yılında doğduğunu iddia etmişlerdir ki, şüphesiz doğru değildir. Bkz. Üsküplü İshâk Çelebi, Haz. Çavuşoğlu Mehmed, Tanyeri Ali, *Dîvan: Tenkidli basım*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1989, s. 1.

⁶⁰ Sehi Bey, *Sehi Bey Tezkiresi*, s. 98; Latîfi, *Latîfi Tezkiresi*, s. 245.

⁶¹ Oktay Adnan, *Üsküplü İshâk Çelebi'nin Hayatı, Eserleri ve Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Sosyal Hayatına Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 11.

⁶² Üsküp'te müderris olduğu zamanlarda dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethetmiş (H. 923-24/ M. 1517-18) ve Halep'te altı ay kadar konaklamıştır. Bu süre zarfında iken Padişah iyi zaman geçirmek için ilim irfan sahibi, hoş sohbeti olan kimseler buyurur. İshâk Çelebi de bu istek üzerine huzuruna çağırılır. Kendisi ile birlikte Galata Kadısı Nihâli Câfer Çelebi ve Mihaliç Kadısı Köse Bezen' de vardır. Padişahın musâhiplerinden Halîmî Çelebi ve diğer musâhipler bu zâtların kendi mevkilerine getirilmelerinden korkarlar ve bunu önlemek için Padişahın huzuruna çıktıklarında açık-seçik latifelerden, müstehcen fıkralardan vb. yapmaları gerekenler konusunda yanlış tavsiyeler verirler. Bu yanlış tavsiyelere uydukları için de İshâk Çelebi ve diğerlerinin huzurdan kovuldukları Âşık Çelebi'nin ve dedesinden duyduğunu söyleyen Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin tezkirelerinde bahsedilir.

sonra ise Bursa'da⁶³ Kaplıca (Hüdâvendigâr) Medresesinde ve İznik'te Orhan Gazi Medresesinde müderris olmuştur. H. 933/M. 1526 yılında ise⁶⁴ Edirne'deki Dârülhadis Medresesi müderrisliğine, H. 937/ M. 1530 yılında da İstanbul Sahn-ı Semân Medresesine müderris olarak atanmıştır. İshâk Çelebi, buradaki müderrisliği sırasında kadılık isteyerek Şam'a atanır ve bu yolculuğa çıkışının tarihini de beyitle söyler:

Şehr-i zi'lhiccede 'azmüm sefer-i Şam oldu

Başladum yazmağa târîhini ahşâm oldu (H. 942/ M. 1536)⁶⁵

Şam yakınlarında ki Sâlihiyye adlı bölgeye gelince sanki ölümünün kendisine yaklaştığını hissetmişçesine bu beyti yazmıştır:

Cennet kokusu gelmeğe başladı meşâma

İrişe meğer kâfilemüz menzil-i Şâma⁶⁶

Şam'a vardığında çok geçmeden ağır bir hastalığa yakalanır ve yatağa düşer. Öyle ki yılını çıkaramayacağını, günlerinin sayılı olduğunu sezmiş ve kendi ölüm zamanını beyit yazarak söylemiştir.

Gelicek hâlet-i nez'e didi târîhini İshâk

Yöneldüm cânib-i Hakka başı açık yalın ayak⁶⁷

⁶³ İshâk Çelebi'nin Bursa hayatını Dîvân'ındaki birkaç beyitten, Şehr-engîz'inden ve Âşık Çelebi'den gelen kaynaklardan öğreniyoruz. Öyle ki Âşık Çelebi, Bursa'daki maceralarının kırk yıl sonra da söylenmekte olduğu söylemişti. Bursa'nın Tahtakale (Kalealtı) semtine at üzerinde uğradığı ve Şerbetçi Bekir isimli bir esnaf güzelinin kadayıfını yediğini de belirtmiştir. Bkz. Üsküplü İshâk Çelebi, Haz. Mehmed, Ali, *Divan*, s. 3.

⁶⁴ Dönemin şairlerinden Mu'ammâyî, İshâk Çelebinin söz konusu makama atanma tarihine beyit düşmüştür:

Âlim ve ehl-i tefsir

Allâh ne müstehakdur

Rûşen fakîh-i âfâk

Dârülhadîse İshâk

Son mısranın ebced hesabıyla karşılığı olan tarih 933/1526'dır. Bkz. Üsküplü İshâk Çelebi, Haz. Mehmed, Ali, *Divan*, s. 4.

⁶⁵ Üsküplü İshâk Çelebi, Haz. Mehmed, Ali, *Divan*, s. 7.

⁶⁶ Üsküplü İshâk Çelebi, Haz. Mehmed, Ali, *Divan*, s. 7.

⁶⁷ Şâirin ölüm tarihi konusunda söylenen ikinci mısranın değişik şekilde ki tesbitinden ve farklı imlâsından dolayı ihtilaflı bilgilere rastlanır. Riyâzi bu hususu belirtmiş ve Kandî'nin:

İrtihâlin işidüp Kandî didi târîhini

Eyledi 'azm-i na'im İshâk geçti Şâmdan

beyiti tanık göstererek H. 944/ M. 1538 yılı olduğunu söylemiştir. Şakâyık Terceme'sinde de ise şâirin ölüm tarihi H.943 olarak geçmektedir. Bkz. Yıldırım Ali, *İshak Çelebi (Hayatı, Ededi Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 6.

Vasiyeti gereği Şam civarında Kubûrî's-sâlihîn'e defnedilmiştir. Çağının tanınmış edebî şahsiyetlerinden biri olan İshâk Çelebi hakkında kaynaklarda genel olarak, fazilet sahibi, hoş tabiatlı, ince ve güzel esprilerle konuşan, güleç yüzlü bir kimse olarak tanınmış olduğunu görmekteyiz.

Latîfi'nin Tezkiresinde ise -İshâk Çelebi ile bizzat görüşmüş olduğundan- onun hakkında daha geniş bir bilgi bulunmaktadır. Latîfi'ye göre son derecede coşkulu, duygulu, zarif ve nazik bir insandır. Gönülden güzellerle sohbet etmeye arzulu ve düşkündür. Öyle ki bir dilberle sohbet etmek için işini gücünü bir yana bırakıp muradına erişinceye kadar onunla uğraştığını söylerler. Bu düşkünlüğü, birçok tezkire yazarının belirtmekte ortaklaştıkları bir özelliğidir.⁶⁸

İshâk Çelebi, saygı duyulan bir kimse olmasına rağmen zaman zaman rencide edici hafifliklerde bulunduğu durumlarda kaydedilmiştir.⁶⁹ Nüktedan ve latifeci biri olmuş ve bir dönem rind hayatını benimsemiştir.

Kendi dönemine en yakın olan Şuâra Tezkirecilerinden Sehî Bey, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerinde, İshâk Çelebi'nin kişiliği hakkında eleştiride bulunurken şâirliği hakkında övgüyle bahsetmişlerdir.⁷⁰

Şiirleri, dil itibari ile sade ve anlaşılması kolay olup edebî sanat gayesi gütmeyen güzel ve latif manalar ihtiva etmesiyle yani eskilerin "sehl-i mümteni" dediği türdendir. Bunu İshâk Çelebi'nin Divan'ında sıkça rastlanmaktadır. Türkçe kelime ve deyimleri farklı anlamlarıyla beytin içinde kullanılmaktadır. Bu özelliği İshâk Çelebi'de haylice görmekteyiz. Bu durum şairlerimizi derinden etkilemiş ve onu izleyen Necâti Bey gibi, Bâkî gibi şairlerimiz Türkçe'yi çok güzel bir şekilde kullanılmışlar ve Farsça'ya karşı Türkçe'nin de büyük bir dil olduğunu göstermişlerdir.

⁶⁸ Adnan, *Üsküplü İshâk Çelebi'nin Hayatı, Eserleri ve Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Sosyal Hayatına Bakış*, s. 15.

⁶⁹ Âşık Çelebi, evde veya ev dışında başı açık olduğunu ve hatta terlik-takkeyi çıkardığı söylemiştir. Bkz. Üsküplü İshâk Çelebi, Haz. Mehmed, Ali, *Divan*, s. 8.

⁷⁰ Adnan, *Üsküplü İshâk Çelebi'nin Hayatı, Eserleri ve Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Sosyal Hayatına Bakış*, s. 17.

2. İshâk Çelebi'nin Eserleri

1. Dîvân⁷¹
2. Selim-nâme
3. Kefû'z-Zünûn
4. Terceme-i Şakâyık
5. Risâle-i İmtihâniyye
6. Fünûn-ı Selâseden Bâhis (üç fenden bahseden)

3. İshâk Çelebi'nin Bursa Şehr-engîzi

İshâk Çelebi'nin *Bursa Şehr-engîz-i, Dîvân*'ının içinde yer almaktadır. Bu eserin hangi tarihte yazdığı bilinmemektedir. Metin Akkuş tezinde, bilinen dört nüshasındaki farklılıkların karşılaştırarak elde edilen metnin 118 beyitten oluştuğunu söyler. İçeriğine baktığımızda 56 beyitlik başlangıç bölümü olduğunu görürüz. Bu kısımda şair, Allah yakarıştta bulunur ve O'ndan ilahî aşka ulaşmayı diler. Daha sonra şehrin tabii güzelliklerini, kaplıcalarını, eğlence yerlerini ve güzellerini tasvir eder. En sonunda güzellerinin çok olduğunu ama kendisinin garip olduğu için hepsini tanımadığını söyler.

4. İshâk Çelebi'nin Bursa Şehr-engîz-i'nin Nüshaları⁷²

1. Kütüphane: Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Dîvân

Müellif: Kılıççızade, İshâk Çelebi b. İbrâhim el-Üskübî el-Hanefî, 943/1537.

Dil: Türkçe

Sınıflama Numarası/ Konu: 810/ Türk Edebiyatı

Fiziksel Nitelik: 104 yk.

⁷¹ Dîvânda; 16 kasîde, 6 musammat, 2 şehr-engîz (Üsküp-Bursa), 342 gazel, 12 mukatta ve tarih, 10 adet de Arapça ve Farsça manzûme yer almaktadır.

⁷² Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan Yazma Eserler Portalinde yer alan elektronik kaynaklara erişim olanağı ile güncel olarak belirlenmiştir.

Alfabe ve Yazı Türü: Nesi

Koleksiyon: Atıf Efendi

Koleksiyon numarası: 02251

Bibliyografik Kayıt Numarası: 375938

Yazma Eser

Not: Nüshanın 27b- 31b sayfaları arasında Şehrengiz-i Bursa mesnevîsi bulunmaktadır.

2. Kütüphane: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Dîvân-ı İshak

Müellif: Kılıççızâde, İshak Çelebi b. İbrâhim el-Üskübî el-Hanefî, 943/1537.

Dil: Türkçe

Sınıflama Numarası/ Konu: 810/ Türk Edebiyatı

Fiziksel Nitelik: 110 yk., 13 st.

Alfabe ve Yazı Türü: Talik

Koleksiyon: Kadızade Mehmet

Koleksiyon numarası: 00386

Bibliyografik Kayıt Numarası: 290637

Yazma Eser

C. ÇALIKZÂDE MEHMED MÂNÎ VE ŞEHR-ENGÎZİ BURSA

1. Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin Hayatı

XVI. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatımızın önemli divan şairlerindedir. Kaynaklarda adı, Mehmed Çelebi ya da Mehmed Efendi olarak geçer. Doğum tarihi bilinmemektedir. Babası Çalık lakaplı Ali Efendi olup müderrislik ve kadılık vazifelerinde bulunmuştur. Çalıkzâde Şeyh Mehmed Mânî gibi sıfat ve künyeleri vardır. Şairimiz Mânî mahlasını şiirlerinde kullanır. Ayrıca kaynaklarda bu mahlası kullanan başka bir şair bulunmamaktadır. Tahsiline ilk olarak Anadolu kazaskeri Molla Ahmet Efendi (ö.1600) ile başlamış, Ebussuûd Efendi (ö.1575)'nin damadı Mâlûlzâde Mehmed

Efendi (ö.1585) den mülâzım olup bir süre müderrislik yapmıştır. Müderrisliği sırasında ise Mahmut Paşa'ya intisap etmiştir⁷³ Ordu-yı hümâyûn kadılığı için Rumeli'ye geçmiştir.⁷⁴

Çalıkzâde Mehmed Mânî Hezargrad'da vefat eder, orada ki Maktûl İbrahim Paşa Camii hazîresine defnedilir. Şair Kesbî onun ölümüne şu mısra ile tarih düşürmüştür:

Didüm göçdi ma'ânî nakş-perdazı idi Mânî

Mânî'nin edebî şahsiyeti ile ilgili kaynaklarda birbirine yakın bilgiler mevcuttur. Kınalızâde Hasan Çelebi, Mânî'den övgüyle bahsetmekte, tezkiresini yazdığı tarihlerde genç ve ümit vaad eden bir şair olduğunu ve terakkî merdiveni ile kemal kasrına yükseleceği ümidini dile getirmektedir. Ayrıca çağdaşı şair Şuhûdî'nin bir gazelinde onu "gazel şairi" olarak anması devrinde beğenildiğinin delilidir.

2. Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin Eserleri

1. Divan⁷⁵
2. Şehr-engîzi Bursa

3. Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin Bursa Şehr-engîzi

Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin *Şehr-engîz'i Bursa* eseri 164 beyittir. Başlangıç bölümü 28 beyitten oluşur. Bu bölümde şair, yakarıшта bulunur. Günahkarlığını dile getirerek maddi aşkla Tanrı aşkını unuttuğunu dile getirir ve affını diler. Şair, eseri kaleme alma sebebi olarak güzelleri vasfetmek için yazdığını sonrasında ifade eder.⁷⁶ Daha sonra da Bursa'nın dağlarını, akarsularını kaplıcalarını, çarşısını, eğlence mekanlarını yani şehrin tabii güzelliklerini anlatır.

⁷³ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 66-67.

⁷⁴ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 67.

⁷⁵ Günümüze ulaşmamıştır.

⁷⁶ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, ss. 66-67.

Bu kısımdan sonra şehrin güzellerinin çokluğundan söz eder, “peri” vasfıyla güzelleri anlatır. Ayrıca “nâzenin”, “dilber”, “cûvân” gibi değişik isimlerle de zikreder.

Şehr-engîz de güzelleri “Der-medh-i Cûvânân” başlığında altında otuz güzelli tasvirini yapar. İlk tasnif dört, son tasnif dokuz beyitten oluşmuştur. Eserde her güzelli mesleği ve ismi verilmemiştir. Eserde on bir farklı meslek grubundan bahsedilmiştir.⁷⁷

Üslup olarak Çalıkzâde Mehmed Mânî, diğer şehr-engîzlerden farklı bir üslup takip etmemiştir. Tasvirlerini yaparken güzellerin isimleri, adları ve meslekleri veya aile unvanlarıyla ilgili benzetmeler yoluyla yapar. Tasvirleri kısadır. Muhteva olarak güzellerin hakkında çok bir bilgi kapsamaz.

Ayrma Mânî'yi mahbûblardan

Safâsın eksik itme hûblardan

Şair, şehr-engîzinin sonunda bu beyitle güzellerden ayrı kalmamayı diler ve güzellere hayır dua bölümü ile tamamlar.

Eserin sonunda “Temmet ba'de'l-melikü'l-mennân fi Cemâziye'l-âhır, sene 1032” kaydı vardır.⁷⁸

4. Çalıkzâde Mehmed Mânî Şehr-engîzi'nin Nüshaları

Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin Şehr-engîz'inin bilinen tek nüshası vardır. O da; Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Âgah Sırrı Levend Yazmaları, ASL 322-339, mecmua. V, 29a -35b⁷⁹

⁷⁷ Tuğcu, *Şehrengizler ve Âyiüne-i Hûbân-ı Bursa: Bursa Şehrengizlerinde Güzeller*, s. 14.

⁷⁸ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 67.

⁷⁹ Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul.*, s. 53; Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 67.

D. NÂZİK ABDULLAH VE ŞEHR-ENGÎZİ BURSA

1. Nâzik Abdullah'ın Hayatı

Klasik Türk Edebiyatımızın XVII. yüzyıl şairlerindedir. Asıl adı Abdullah olup, Abdullah Nâzik Efendi olarak tanınmıştır. Bursa'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk medrese tahsilini Bursa'da tamamlamıştır. Daha sonra tüccar olan babası Mehmed Çelebi ile çok genç yaşta İstanbul'a gelir, aile dostu Rumeli Kazaskeri Karaçelebizâde Mahnud Efendi'nin huzuruna çıkarak iltifatına mazhar olmuştur. Kazasker bir ara İstanbul'u övüp, Bursa'nın birleşeceğini söyleyerek latife yapınca, Nâzik Abdullah bu latifeden alınıp, bir kâğıda irticâlen “*Gerçi dîrsüz dehr içinde yokdur İstanbulumuz / Tursun İstanbuluñuz Bursa bizüm makbûlümüz*” beytini yazıp Kazasker'e sunmuş ve bundan çok hoşlanan Kazasker de onu mülazim tayin etmiştir. Fusûs şârihi Şeyh Abdî Efendi'den feyz alıp, onun sohbetlerinde bulunmuştur⁸⁰. Medrese-i Erbaîn'deki görevinden ayrıldıktan sonra, bir süre Bursa Mahkemesi'nde kâtiplik yapmıştır. Perîpeyker Medresesi (h.1060/m.1651), Çendik Medresesi (h.1064/m.1654) müderrislikleri vazifesine getirilmiş, ardından Bursa'da vaizliğe (h.1066/m.1659) atanmıştır.

Müderrislikten kadılığa geçen Nâzik Abdullah, birçok kez görevinden azledilmiştir. Önce Maraş kadılığına getirilmiş ve bir yıl sonra bu görevinden alınmıştır. Daha sonra Erzurum kadısı olup, yaklaşık bir yıl sonra bu görevinden de alınmıştır. İkinci defa Maraş kadılığına getirilmiş ve bu görevinden de alınarak çok istediği Konya kadılığına tayin edilmiştir. Konya kadısı iken Konya'da vefat etmiştir. Mezarı, Sadreddin Konevî Hazretleri'nin kabri yakınına defnedilmiştir.

Ölümüne Abdülhâdî Efendi, “*Ola bedîşt-i âlîde Nâzikî Efendi*” diyerek tarih düşürmüştür.

⁸⁰ Abdülkerim Gülhan, “Abdullah Nâzik'in Bursa Şehrengizleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 33, sy. 18 (2017), ss. 339-57.

Nâzik Abdullah alim ve mutasavvıf bir şairdir. Şiirlerin de *Nâzik* ve *Nâziki* mahlaslarını kullanmıştır. Bursa sevdalısı olan şairimizin Bursa şehir-engîzi, Mürettep Divanının içinde yer alır.

2. Nâzik Abdullah'ın Eserleri

1. Divan
2. İnsân-ı Kâmil⁸¹

3. Nâzik Abdullah'ın Bursa Şehir-engîzi

Nâzik Abdullah'ın Bursa şehri için yazmış olduğu şehir-engîzi Divanın içerisinde “Terkib-i bend-i berây-ı Brusa” kaydıyla yer almaktadır. Şair terakib-i bend nazım şekliyle eserini kaleme almıştır.⁸²

Nâzik Abdullah'ın şehir-engîzi, Bursa'nın tabii güzelliklerini konu edinen elli beyitlik bir manzume olup beş bend şeklinde ayrılmıştır. Birinci bend'de şairimiz, Bursa şehrini devrinin diğer meşhur şehirleri olan İsfahan, Edirne ve Bağdat'la mukayese ederek tabii güzelliklerini anlatmakta ve bu yüzden övgüye layık olduğunu söylemektedir. İkinci bend'de şehrin birer cennet misali olan coğrafi güzelliklerini anlatmakta ve şehrin onlarla eş değerde olduğunu dile getirmektedir. Üçüncü bend, şehri insanı “mest, perest” edecek kadar tesirli havasıyla ve güzellikleriyle dolu oluşunu hayali benzetmelerle övgülerde bulunmaktadır. Dördüncü bend, şairin şehrin içinde yer alan kaplıcaları, hamamları, eğlence mekânlarını ve buralarda neler yapıldığını anlattığı bölümdür. Beşinci bend'de ise şair, bu anlatılanlara ek olarak Pınarbaşı, Çamlıca gibi eğlence semtlerini benzetmelerle güzelliklerini anlatır.⁸³ Kısaca şair muhteva olarak, şehrin güzelliklerini isim vermeden tasvirlerde bulunup yalnızca şehrin tabii güzelliklerini konu edinmektedir.

⁸¹Bu eser mevcut değildir.

⁸² Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul.*, s. 56.

⁸³ Ayrıca, Nâzik Abdullah'ın Divanı içerisinde Bursa ve çevresinin tabii güzelliklerini konu edinen iki gazeli vardır. Bkz. Gülhan, “Abdullah Nâzik'in Bursa Şehrengizleri”, ss. 339-57.

Şehr-engîz de Bursa'ya ait pek çok yerel motife yer verilmiş, sosyal hayata, inanışlara vb. konulara dair geniş bir perspektifte sunmuştur. Eserde çokça Farsça kelime ve terkiplerin yer alması dikkat çekmektedir.

4. Nâzik Abdullah Şehr-engîzi'nin Nüshaları⁸⁴

1. Kütüphane: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Dîvân

Müellif: Nazik, Abdullah Efendi

Dil: Türkçe

Sınıflama Numarası/ Konu: 810/ Türk Edebiyatı

Fiziksel Nitelik: 82 yk.; 17 st.

Alfabe ve Yazı Türü: Nesih.

Koleksiyon: Hacı Mahmud Efendi

Koleksiyon numarası: 03511

Bibliyografik Kayıt Numarası: 256680

Yazma Eser

2. Kütüphane: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Dîvân

Müellif: Nazik Efendi

Dil: Türkçe

Sınıflama Numarası/ Konu: 810/ Türk Edebiyatı

Fiziksel Nitelik: 81 s.

⁸⁴ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan Yazma Eserler Portalinde yer alan elektronik kaynaklara erişim olanağı ile güncel olarak belirlenmiştir.

Koleksiyon: Ömer İşbilir

Koleksiyon numarası: 00362

Bibliyografik Kayıt Numarası: 317657

Matbu

3. Kütüphane: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Eser Adı: Dîvân-ı Nâzikî

Müellif: Nâzikî

Dil: Türkçe

Sınıflama Numarası/ Konu: 810/ Türk Edebiyatı

Fiziksel Nitelik: 1-50 yk., 18 st.

Alfabe ve Yazı Türü: Rika

Koleksiyon: Uşşaki Tekkesi

İstinsah Yeri: 1296

Koleksiyon numarası: 00108-001

Bibliyografik Kayıt Numarası: 340265

Yazma Eser

E. İSMAİL BELİĞ VE ŞEHR-ENGİZİ BURSA

1. İsmail Belig'in Hayatı

Klasik Türk Edebiyatımızın XVI. yüzyıl şairlerinden İsmail Belig, 1079-1142/1668-1729 yılları arasında yaşamıştır. Babası İbrahim Belig'dir. Künyesi Şahinemîrzâde'dir. Bursa'da doğmuştur. "Şair ve yazardır. *Belig* mahlaslı şairler içinde,

verdiği eserlerle, dâimi surette iyi tanınarak Bursa tarihi ve ilimler tarihimizde haklı bir yer işgal etmiştir”.⁸⁵ Arapça ve Farsça’ya vakıftır.⁸⁶

İsmail Belîğ elli yılı aşkın Bursa’nın Manticı Camii’nde imamlık yapmıştır. Öyle ki dedesi, babası ve hatta oğlu da aynı camide imamlık yapmıştır. Bunun yanında Bursa’nın Emir Sultan ve Yeşil imaretlerinde imaret şeyhliği (idari işler müdürlüğü) yapmıştır. Bir dönemde Tokat’ta Haremeyn Mahkemesinde Nâiblik yapmıştır. Dedesi ile babası Seyyid İbrâhim Şâhin Emirzâde’ye emîr unvanının ne sebeple verildiği hususunda kaynaklarda bir kayda rastlanmamıştır.⁸⁷ Bu dönem haricinde ömrünü Bursa’da geçirmiş olan şairimiz burada vefat etmiştir. Vefat tarihi hakkında Süleyman Hâlis Efendi “*Tayr ola cennete Şâhin-zâdem*” mısrası ile H.1142/ M.1729 yılına tarih düşürmüştür.⁸⁸

Çatalfırın civarında Yeniyer Mezarlığı’na defnedilen İsmail Belîğ’in bugün mezarlığın tamamen kaldırılmış olması sebebiyle kabri bilinmediği gibi mezar taşı da bulunamamıştır.⁸⁹

İsmail Belîğ’in bazı kaynaklarda, mûsikişinas ve zâkirbaşı olduğundan bahsedilir. Şairimiz, bilhassa nesir sahasında vermiş olduğu eserleriyle ün kazanmıştır. Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Nesirlerindeki ağdalı ve külfetli ifade şekillerini şiirlerinde yer vermemiş, aruz vezninin en güzel örneklerini vermiştir. Şiirlerinde ve diğer manzum eserlerinde, peygamber kıssalarıyla ilgili motiflere, halk dilinden alınmış deyim, atasözleri ve divan edebiyatının ortak mazmunlarına yer vermiştir. İsmail Belîğ’in genellikle Türkçe yazdığı şiirler çeşitli mecmualarda bulunmaktadır.

2. İsmail Belîğ’in Eserleri

- 1- Divan
- 2- Seb’a-Seyyare

⁸⁵ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, 1. baskı Bornova, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997, s. 109.

⁸⁶ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 71.

⁸⁷ Mustafa Çıpan, “Belîğ, İsmâil”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 5, ss. 415-16.

⁸⁸ Çıpan, “Belîğ, İsmâil”, ss. 415-16.

⁸⁹ Çıpan, “Belîğ, İsmâil”, ss. 415-16.

- 3- Genc-i Şâygân⁹⁰
- 4- Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân
- 5- Nuhbetü'l Âsâr
- 6- Sergüzeşt-nâme-i Fakîr be-Azîmet-i Tokat
- 7- Gül-i Sad-berg
- 8- Şehr-engîz-i Bursa (Âyîne-i Hûbân-ı Burûsa)

3. İsmail Belîğ'in Bursa Şehrengîzi

İsmail Belîğ'in Bursa şehri için yazmış olduğu şehr-engîzinin tam adı “*Şehr-engiz-i cilve-resâ ve Âyîne-i Hûbân-ı Brusa*” başlığı ile kaydedilmiştir. ⁹¹ Bu eser, şairimizin gençlik devri eserlerinden olup 1119/1707 tarihinde kaleme alınmıştır. Eserin “Sebeb-i te'lîf” kısmında şair, önceden aynı vadide bir eserin bulunduğunu ve kendi deyimi ile “nice tahrifile” eserin yok olup gittiğini anlatır. Bunun üzerine şaire böyle bir eser yazmayı teklif eden kişi bütün serzenişleri kabul etmez ve böylesine güzel bir şehrin güzelleri de güzelliğin kadrini bilir ve böyle bir eseri kaleme alanı takdir ettiğini söyler. Şair sonunda ikna olmuş güzellerin isimlerini ve vasıflarını yeniden yazmaya karar verdiğini ve *Âyîne-i hûbân* diye adlandırdığını anlatır.

Bursa'nın meşhur güzellerinden seçtiği yirmi güzeli sekizer beyitle tasvir ettiği bu manzume 269 beyittir.⁹² Her bölümüne başlık konularak yazılmıştır. Eserin başlangıç bölümü bu beyit ile başlar:

Minnet ol Hâlık-ı ins ü câna

Viridi Behçet o kadar inşana

On beyitlik münacat kısmını altı beyitlik na't bölümü takip eder. Bundan sonra yedi beyitlik münacat-ı peygamberi vardır. Bu bölümde şair, Hz. Peygamber (sav)'den şefaath diler. Sebeb-i te'lîf bölümü ise yetmiş beyittir.

⁹⁰ İlk üç eserin nüshaları henüz ele geçmemiştir.

⁹¹ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 58.

⁹² Çıpan, “Belîğ, İsmâil”, ss. 415-16.

“Bâ’is-i tahrîr-i şehz-engiz” başlığı ile yer alan bölümde bahar mevsiminin güzelliği ve bu mevsimde insanların zevk ve sefada oluşları dile getirilir. Bu mevsimde içki ve eğlence âlemlerinin bolluğu ve güzellerin bu meclisleri şenlendirmesi anlatılır. Yirmi güzelin her birini sekizer beyitte tasvir eder. Güzellerini “Hûbân” olarak vasıflandırır. Güzellerin isimleri ve meslekleri tanıtılır. Aile unvanlarının çağrıştırdığı kelime ve ibarelerle tasvir edilir.

Şehr-engîz “Der-beyân-ı Hâtîme-i Manz’ume” başlığıyla on altı beyitlik son bölümle (Hâtîme) biter. Ayrıca İsmail Belîğ, eserine son beyiti ile yazılış tarihi düşürmüştür:

Binyüz ontokuz ider ol hengâm

Oldı bu nüsha-i zâbî itmâm

4. İsmail Belîğ’in Şehr-engîzi’nin Nüshaları⁹³

1. Kütüphane: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Eser Adı: Dîvân
Müellif: İsmâ’il Belîğ el-Bursevî, 1142/1729
Dil: Türkçe
Sınıflama Numarası/ Konu: 810/ Türk Edebiyatı
Fiziksel Nitelik: 132 s.
İstinsah Yeri: 1258
Koleksiyon: Zühdü Bey
Koleksiyon numarası: 00159
Bibliyografik Kayıt Numarası: 358817
Matbu
2. Kütüphane: Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi
Eser Adı: Divan-ı Belîğ

⁹³ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan Yazma Eserler Portalinde yer alan elektronik kaynaklara erişim olanağı ile güncel olarak belirlenmiştir.

Müellif: belîğ
Sınıflama Numarası/ Konu: 810/ Türk Edebiyatı
Fiziksel Nitelik: 132 s.
İstinsah Yeri: Takvim Vekayı B. Evi, 1258
Koleksiyon: Edirne Selimiye Basmalar
Koleksiyon numarası: 1516
Bibliyografik Kayıt Numarası: 462530
Matbu

3. Kütüphane: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü
Eser Adı: Dîvân-ı Belîğ
Müellif: Belîğ
Dil: Türkçe
Sınıflama Numarası/ Konu: T811.218
Fiziksel Nitelik: 132 s.
Cilt özellikleri: Ebrulu kâğıt ciltli
İstinsah Yeri: Matbaa-i Takvimhane İstanbul H.1258.
Koleksiyon: Bölge Yazma Eserler Basma
Koleksiyon numarası: BB0000000603
Bibliyografik Kayıt Numarası: 41139
Matbu

4. Kütüphane: Konya Yazma Eserler Müdürlüğü
Eser Adı: Divan-ı Belîğ
Müellif: Belîğ
Dil: Türkçe
Sınıflama Numarası/ Konu: T811.219
Fiziksel Nitelik: 132 s.
Cilt özellikleri: Bez ciltli
İstinsah Yeri: H. 1258
Koleksiyon: Bölge Yazma Eserler Basma

Koleksiyon numarası: BB0000002336

Bibliyografik Kayıt Numarası: 42870

Matbu

F. HALÎLÎ (SARI HALÎL) ve ŞEHR-ENGÎZÎ BURSA

1. Halîlî'nin Hayatı

XVI. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatımız şairlerinden olan Halîlî, zayıflığı ve sarışın olması hasebiyle Halîl-i zerd olarak da tanınmıştır. Bursa'da tahsil görmüştür. Bursalıdır.⁹⁴ Şairimiz geçimini devlet erkanının ileri gelenlerine nedimlik yaparak sağlamıştır. Âşık Çelebi *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı tezkiresinde Halîlî eserinde dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman ve veziri İbrahim Paşa'nın av eğlencesi için Bursa şehrine gelerek, şehri çok düzensiz ve kirli bulmaları üzerine yaptıkları düzenlemeye tarih düşürmüş olduğundan bahseder.

Pâdişâhım âb-ı lütfun Bursa'yı pâk eyledi

Halîlî Zerd fizik yapısı olarak uzun boylu, zayıf ve zarif biridir. İlim ve marifet sahibi bir insan olarak kaynaklarda geçmektedir. Yaşlılığında inzivaya çekildiği ve yürüyerek Hacca gitmiş olduğu rivayetler arasındadır. Ömrünün son demlerini Mekke'de geçirmiş, orada fakirler için gönderilen yıllık yardımlardan yararlanarak geçimini idare etmiş ve orada vefat etmiştir.

Halîlî, şiirlerindeki hüneri ile tanınmış, tarih düşürmesiyle de ünlenmiştir. Lâmi'i Çelebi ile çağdaştır.⁹⁵ “Bu cinaslı matlâ onundur:

Nâr-ı aşkınla derûn-ı dil yanar tennûr olur

Pertev-i mihri ruhunla ser-te-ser ten nur olur

⁹⁴ Latîfi, Haz. İsen, *Latîfi Tezkiresi*, s. 204.

⁹⁵ Hasan Çelebi, Haz. Kutluk, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 47.

“Aşk ateşinle gönlümün derinlikleri yanıp fırın olur; yanak güneşi kıvılcımınla vücut baştan başa nur olur.”⁹⁶

2. Halîlî'nin Eserleri

Halîlî'nin şeh-erengîz-i olduğunu Âgah Sırrı Levend, “Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul” adlı eserinde şairin şeh-erengîzinden sadece Fuat Köprülü'nün bahsettiği kaydetmiştir. Diğer eserleri hakkında bir bilgi yoktur.

3. Halîlî'nin Bursa Şehr-engîzi

Halîlî'nin şeh-erengîzinden Âşık Çelebi ve Fuat Köprülü bahseder. Eserin kendisi bulunamamıştır. Eser hakkında sadece Âşık Çelebi'nin Tezkiresinde geçen esere ait altı beyitle beraber “...Bursa hakkında dilberler evsâfında bir şeh-erengiz-i şekl-i kıt'a diyüp andan ceste ebyâtdur...” şeklinde bahsedilir.⁹⁷

Kılca ısı idemez kim ki sever murg-âbı

Çulı torbayı yir onmaduk olur ana uyan

Ben Katurzâde'den ey dil nice el çekmeyeyim

Eşşek ayağı geçer aşıkına ol fettân

Sevme baş ağrısı oğlan ki reh-i aşkında

Derdi ser etmeyenün başına etmez dermân.

⁹⁶ Latîfî, Haz. İsen, *Latîfî Tezkiresi*, s. 204.

⁹⁷ Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, s. 76.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEHR-ENGİZLERDE BURSA'YA DAİR MEKÂNLAR

Şehr-engîzlerde Bursa'ya Dair Mekânlar

Çalışmamızın ikinci bölümünde, şehr-engîzlerde Bursa'ya dair mekânlar ele alınmaktadır. Zira “Osmanlı tarihinin dibâcesi”⁹⁸ konumunda olan Bursa, dinî, kültür ve sanat tarihimiz açısından önemli bir şehirdir. Bu şehre dair mekânların tasvirleri ele alınırken; Alanlar, Akçağlayan, Bursa, Bursa Kalesi, Bursa Vakıf İmâretleri, Bursa Çarşısı-Pazarı ve Bezzâzistânı, Camii, Çamlıca Ayazması, Gökdere, Hamam-Kaplıca, Kaplıkaya Vadisi, Kırkpınar, Nilüfer Çayı, Saray, Türbe, Uludağ, Yayla, Bursa'nın Bağ, Bahçe ve Ovasının Tasviri olmak üzere ana başlıklar altında incelenmektedir. Bu bölümde Bursa'ya dair mekânlarla ilgili beyitler belirlenip, bu yerler hakkında tanıtıcı resim, konum karekod bilgisi ve ansiklopedik bilgiler yer almaktadır.

A. ALANLAR

1. Abdal Murad Alanı

Bugün Abdal Murad Alanı, Bursa'nın güneybatısında bulunan bir tepeye verilen addır.⁹⁹ Mehmed Şemseddin Efendi'nin *Yâdigâr-ı Şemsî* ve İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân adlı* eserlerinde, Abdal Murad adında Bursa'da yaşayan bir dervişten ve menkıbelerinden söz edilmektedir.

Abdal¹⁰⁰ Murad Buharalı'dır. Buhara'da İmam Rabbânî'nin oğlu Muhammed Masûm'un yanında tasavvufî terbiyesini tamamlayarak Bursa fethinden önce Anadolu topraklarına gelmiştir. Abdal Murad, Müceddidî geleneğinin Osmanlılar'daki ilk temsilcisi olmuştur. Bursa fethine (1326) katılmış ve sonrasında vefat etmiştir.¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi* 'nde Orhan Gazi'nin Abdal Murad adına, bir tekke ve binden fazla

⁹⁸ Keçecizâde Fuat Paşa'nın sözüdür.

⁹⁹ Türbenin 1988 yılına ait resmi 2 numaralı ektedir.

¹⁰⁰ *Abdal* kelimesinin anlamı için bkz. Ed. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Trabzon: Kalem yay., 2006, ss. 42-44; Talât Onay, Cemâl Kurnaz, *Açıklamalı Divanî Siiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara, 2016, s. 24.

¹⁰¹ F. Orhan Köprülü, “Abdal Murad”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 63-64; Mehmed Şemseddin, Kara, Atlansoy, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I- II*, ss. 265-67; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 1. basım Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2017, ss. 148-49.

bakır kapkacak vakfettiğini anlatır. Lakin bu tekkenin o devirde, Bektaşîler'in elinde bulunduğunu söyler. Günümüzde ise bu tekke mevcut değildir. Türbenin ise yalnızca kalıntıları vardır.¹⁰²

Abdal Murad'ın menkıbelere konu olan uzun bir kılıcı¹⁰³ ve yılan şeklinde tunç topuzu vardır. Bu menkıbeleri anlatanlardan biri de Bursevî'dir. Bursevî, *Mühimmâtü'l-Mü'minîn* adlı eserinde altı değişik sufi ile ilgili menkıbeleri konu edinmektedir. Bunlar arasında Abdal Murad'da vardır.¹⁰⁴

Esnaf örgütleri, Abdal Murad alanında çıraklıktan ustalığa geçiş dönemlerinde törenler düzenleyip, yemekler dağıtırmış. Evliya Çelebi'de bu alanın şehrin her yerinden görüldüğünden söz etmektedir. Ayrıca bu mesire alanında birçok ağacın bulunduğunu ve bayramlarda bu ağaçlara salıncaklar kurulduğunu da söylemektedir.¹⁰⁵

Nitekim Lami'î Çelebi de şehir-engîzinde Bursa tarihi için önemli biri olan Abdal Murad'dan övgü ile söz etmektedir.

Yine Abdâl Muradınun fezası

Bakacak gibi hoş-demdür hevâsı (L/240)

2. Âb-ı Hayât Alanı

Âb-ı hayât kelimesi, Farsça hayat suyu anlamına gelmektedir. Edebiyatımızda ise bu suyu içene sonsuz bir hayat verdiğine inanılır. Buna, âb-ı hayat, aynü'l-hayât, nehrü'l-hayât, âb-ı câvidânî, âb-ı zidegî, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengi su, dirilik suyu, âb-ı Hızır veya âb-ı İskender de denilir.

¹⁰² Köprülü, "Abdal Murad", ss. 63-64.

¹⁰³ Abdal Murad'ın, fetihlerde kullandığı söylenen uzun ve eğri tahta kılıcı türbesinde bulunurken padişahlardan biri tarafından kaldırılmıştır. Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, Bursa, 1996, s. 52.

¹⁰⁴ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, ss. 472-73. Ayrıca Abdal Murad'dan bahseden diğer kaynaklardan biride, Dergahnâme'lerdir. -Dergahnâme edebî türü, değişik tekkeleri konu alan ve onları tanıtan manzum eserlerdir.- Vardavî mahlaslı tanınmayan bir kişiye ait olan 99 beyitlik bir Dergahnâme eserinde de Abdal Murad'dan bahsedilmiştir:

"Dağın eteğindedir Abdal Murad Tekkesi

İnsanlara şevk verir adı, sanı, nefesi". Bkz. Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, ss. 72-75.

¹⁰⁵ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 52.

Kur'ân'da âb-1 hayâta işaret eden Hızır (a) ile Hz. Musa (a) arasında geçen kıssadır. Bu kıssa ise, Hz. Musa (a)'ın, genç bir arkadaşıyla çıktığı yolculukta, Hızır (a)'la buluşmak istemesidir. Bu yolculukta Hz. Musa (a) yanına bir balık alır. Bu balık, "iki denizin birleştiği" yerde canlarak denize atlayacak ve orası buluşma yerleri olacaktır. Hz. Musa (a) ve genç arkadaş yolculuk yaparken deniz kenarında bir kayanın yanına geldiklerinde balık canlanarak suya atlar. Bunu Hz. Musa (a)'ın genç arkadaşı görür ama kendisine söylemeyi unuttur. Konaklamak için durduklarında hatırlar ve durumu peygambere anlatır. Hz. Musa (a)'da hemen o yere geri döner ve orda kendisini beklemekte olan Hızır (a)'ı görür.¹⁰⁶

“Başta Buhari ve Müslim olmak üzere Ebu Davud Tirmizi ve el-Müstedrek'te yer alan bazı hadislerde bu kıssa bildirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm ve Buhari dışındaki hadis kaynaklarında, Hz. Musa (a) ile arkadaşının yanlarına azık olarak aldıkları tuzlu balığın nasıl dirildiğine dair, herhangi bir açıklama yoktur. Sadece Buhari'de mevcut değişik bir rivayette, bu sebebin açıklandığı görülmektedir. Bu hadise göre, "Hızırla buluşacakları kayanın dibinde bir ayn (kaynak) vardı ki, buna hayat kaynağı (aynü'l-hayat, ab-1 hayat) deniyordu. O suyun temas edip de diritmediği hiçbir şey yoktu. Tuzlu balığa işte bu sudan sıçramıştı.”¹⁰⁷

Âb-1 hayât, Zülkarneyn kıssasında da geçmektedir. Zülkarneyn ile halasının oğlu olan Elyesa'nın birlikte çıktıkları bu yolculuktada, âb-1 hayâtı içen Hızır diye anılan ebedî hayata kavuşur ve kendisine insanüstü kabiliyetler verilir.

Tasavvufta âb-1 hayât, Allah'ın el-Hayy sıfatının tecellisini idade eder. Yani âb-1 hayâtı içmiş insan, el-hayy sıfatı ile vahdet sırrına eren kimsedir. Bu anlamda iman ve İslam âb-1 hayâta benzetilir. Mümîn de onu içen kimsedir.¹⁰⁸

Lâmi'î Çelebi ve Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin şehir-engizlerinde geçmiş olan âb-1 hayât o dönemde Uludağ'ın eteklerinde yer alan bir mesire alanı anlatmaktadır. Şehir-engizlerde bu mesire alanından, âb-1 hayât mazmununun ihtiva ettiği Hızır gibi anlamlarıyla bu yerin güzelliklerinden bahsedilmektedir.

¹⁰⁶ Yaşar Ocak Ocak, “Âb-1 Hâyât”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 1-3.

¹⁰⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1997, s. 9.

¹⁰⁸ Âmil Çelebioğlu, “Âb-1 Hayât”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 3-4.

Varup yaylaların gezsün serâse
Şu kim âb-ı hayâtı görmek ister (MN/49)

Huşûşâ 'arşa-i âb-ı hayâtı
Ebed ser-sebzdür Hızır nebâtı (L/148)

Âcep mi olsa ol yir 'ademe hemser
Anun bir eşmesidür âb-ı kevser (L/150)

Ayrıca, Lâmi'î Çelebi'nin şehr-engîzinde bahsettiği Âb- hayât alanı ile Âb-ı hayat Çeşmesi farklı yerlerdir.¹⁰⁹

3. Elma, Fındık ve Kestane Çukuru

Bugün kestanesi ve kestane şekeri ile meşhur olan Bursa'da kestane bahçeleri ve üretimi yaygındır. Bu durumun XVI. yüzyıl Bursa'sında da böyle olduğu o dönemin sicil kayıtlarında yer almaktadır. XVI. yüzyıl Bursa tereke kayıtların incelenmesi bize gösteriyor ki o dönemde de Uludağın eteklerinde en çok kestane üretimi yapılmaktadır. Ayrıca kayda geçenler arasında fıstık bahçeleri, kiraz bahçeleri ve elma bahçeleri vardır.¹¹⁰

Lâmi'î Çelebi şehr-engîzinde, Uludağ'ın eteklerinde yetişen, yaz mevsiminin en meşhur meyvelerinden olan elma, fıstık ve kestane alanların güzelliklerini bu beyitlerle anlatmaktadır.

Komışlar adını Elma Çukuru
Ki seyryinden bulur diller sürûrî (L/169)

¹⁰⁹ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 53.

¹¹⁰ Rukiye Aslan, *16.Yüzyıl Ortalarında Bursa (A-84 ve A-202 Numaralı Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, ss. 62-63.

Virilmiş halka îlân için ey cân

Ana Fındık buna Kestâne unvân (L/170)

4. Musa Baba Alanı

Musa Baba, Abdal Murad gibi Bursa fethinden önce Buhara'dan Anadolu'ya gelen kırk abdalın biridir. Bunu İsmail Belîğ'in *Güldeste*'sinden öğreniyoruz. Âşıkpaşazâde ise Musa Baba'yı Bektaşî olarak zikretmiştir. Musa Baba'nın Bursa'nın fethinde Sultan Orhan'la birlikte olduğuna ve Geyikli Baba ile aralarında yakın bir münasebetin bulunduğu da işaret etmiştir.¹¹¹

Baba kelimesi hemen hemen bütün dinlerde saygı ve itibar ifadesi olarak kullanılmıştır. Tasavvuf literatürümüzde de yer alan *baba* ve *abdal* gibi kelimeler gerek Sünnî gerek Bektaşî sufiler için birer sıfat olarak kullanılmışlardır. Tarihe baktığımızda ise Selçuklular döneminde Baba İlyas, Baba İshak; Osmanlıların ilk yüzyıllarında Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad bu sıfatlarla anılmış, meşhur olmuş ve tarihe geçmişlerdir.¹¹²

Kaynaklarda Musa Baba ile ilgili bilgiler karmaşıktır. Bunun sebebi, Musa Baba'nın Bursa'dan başka Antalya-Elmalı'da bir kabrinin daha bulunması ve menkıbelerin bu iki bölgede yaygınlaşmış olmasıdır.

Musa Baba, Türk tasavvuf edebiyatımızda önemli bir isim olan Kaygusuz Abdal'ı yetiştirmiştir. Kaygusuz Abdal, Bektaşî velisidir. "Bazı Bektaşî kaynaklarında ve Finike yakınlarındaki Kâfi Baba Tekkesi kitâbesinde Abdal Mûsâ "pîr-i sâni" lakabı ile anılmakta ve kurduğu tekke, Bektaşîliğin dört dergâhından biri sayılmaktadır. Bektaşî âyini icra edilirken çevreye serilen on iki posttan on birincisinin Ayakçı Şah Abdal Mûsâ Sultan Postu şeklinde adlandırılması, onun Bektaşîler arasındaki yerinin önemini göstermektedir."¹¹³

¹¹¹ Mehmed Şemseddin, Kara, Atlansoy, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I -II*, ss. 271-72.

¹¹² Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, ss. 99-100.

¹¹³ Orhan Fuat Küprülü, "Abdal Mûsâ", *DİA*, 1988, c. 1, ss. 64-65.

Bugün Bursa’da Musa Baba adında bir mahalle bulunmaktadır. Piremir ve Davutkadı mahalleleri arasında bulunmaktadır. 1690 yılı kayıtlarında bu mahallenin Sultan Orhan vakıfları arasında bir köy olarak geçmektedir. Mahallede bulunan Musa Baba mescidini, Şeyhülislam Abdülkadir yaptırmıştır. Mahalleye asıl adını veren ise Musa Baba’nın tekkesinin burada yapılmış olmasıdır.¹¹⁴ Abdal Musa’nın türbesi de bu mahallededir. Aldal Musa’nın tekkesi, zâviyesi, camiisi ve hamamından meydana gelen külliyesi *Güldeste*’nin ifadesiyle bugün bağlık bahçelik olmuştur.¹¹⁵

Lâmi’î Çelebi de eserinde Bursa’nın manevî şahsiyetlerinden biri olan Musa Baba’nın ilim ve irfanından bahseden beyiti şöyledir:

Bugün Mûsâ Baba’dur şâh-n-ı gülzâr

Yed-i beyzâsı Aķ Çağlandur ey yâr (L/224)

5. Sarnıç Alanı

Sarnıç kelimesi Arapça sıhrîcden (çoğulu sahârîc)’den dilimize geçmiş olup “su depolamak üzere yapılmış üstü kapalı veya açık havuz” anlamına gelmektedir. Şehirler, az veya çok nüfuslu olsun sarnıçlara ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü suyun devamlı güneş altında kalması, kalitesini bozmaktadır. Dolayısıyla da şehirdeki dinlenmiş ve temiz su ihtiyacının giderilmesi için üstü kapalı veya açık sarnıçlar yapılmıştır. Bu o kadar önemlidir ki Eski Ortadoğu şehirlerinin sarnıçlar sayesinde varlıklarını sürdürdükleri söylenegelmiştir.¹¹⁶

Bursa’da Büyükşehir ilçesine bağlı *Sarnıç* adında bir köy bulunmaktadır. Bu köy 1880 yılında 25 hane Rumeli göçmeni tarafından kurulmuştur.¹¹⁷ Kaynaklarda M. Kemalpaşa ilçesine 13 km. uzaklığında Sarnıç adında göçmen bir köy bulunmaktadır.

¹¹⁴ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 225.

¹¹⁵ Ayrıca Musa Baba’dan bahseden diğer kaynaklardan biride, Dergâhnâme’lerdir. Vardavî mahlaslı tanınmayan bir kişiye ait olan 99 beyitlik bir Dergâhnâme eserinde de Musa Baba’dan bahsedilmiştir.

Tacuddin dinin tacı İzzuddin de şerefi

Safiyüddin’de safvet Musa Baba mürtefi.

Bkz. Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 104.

¹¹⁶ Nebi Bozkurt, “Sarnıç”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36, ss. 158-59.

¹¹⁷ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 246.

Bursa’da *Sarnıç* adında birkaç köy bulunduğu için 1908 Yıllığı’nda bu köy *Muradiye* olarak geçmektedir. ¹¹⁸

Ayrıca *Sarnıç Suyu* adında Bursa’da bir pınar vardır. Bu su kestane ağaçları içinden çıktığı için bir diğer adı *Kestane Suyu*’dur. Bu alan, Hamza Bey mahallesinden İsmail Efendi’nin mülk kestaneliği olup dört lüle su olarak akmaktadır. ¹¹⁹

Lâmi’î Çelebi de Bursa’daki bu Sarnıç alanından ve güzelliğinden eserinde bahsetmektedir.

Girü sarnıcıdur bir sahn-ı ‘âlî

Güneşdür çeşmesi gerdûn havâlî (L/224)

6. Tekfûr Alanı

Tekfûr Alanı, Uludağ’da bir yayladır. Bu yaylanın bir diğer adı Bozalanı’dır. Bu adı almasının muhtemel sebebi çevredeki manastır kalıntılarının olmasıdır. Ayrıca bu yaylada, Bedre adında bir köy kuruludur. Bugün bu köy, Sultan Murad Hudâvendigâr vakfına bağlıdır. ¹²⁰

Lâmi’î Çelebi eserinde bu alanın tabii güzelliklerinden bahsetmektedir.

Âcep ser-nâmedür Tekfûr Alanı

Degül Tekfûr Alanı nûr alanı (L/166)

B. AKÇAĞLAYAN

Akçağlayan suyu, Uludağ’ın pınarlarından biridir. Bu suyun kaynağı Yaprak Tepe’den gelip, Akpınar ile Toprakdere yolu ile akmaktadır. Akçağlayan suyu, Yıldırım Bayezid ve Çelebi Sultan Mehmed vakıflarındandır. ¹²¹ Bu menbadan Yıldırım ve Yeşil

¹¹⁸ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 225.

¹¹⁹ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 246; Kâmil Kepecioğlu, Hüseyin Algül, Enes Keskin, *Bursa Kütüğü*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2010, c. 4, s. 82.

¹²⁰ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 264.

¹²¹ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 58.

camileri ile Yıldırım Darüşşifasına su akmıştır. Bu su yolları 1571’de tamir görmüştür. 1673 yılında ise bu sudan Abdülkadir Kudsi Tekkesi’ne bir parmak su vakıf edilmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılda bu su, Namazgah mahallesinde 83 evin de su ihtiyacını sağlamıştır. XX. yüzyılın başlarında ise bu mesire alanı kestane ve gürgen ağaçlarıyla doludur.¹²²

Bursa’nın su ve yeşillikler şehri olduğunun güzel bir örneği olan Akçağlayan suyu, Lâmi’î Çelebi’nin eserinde şöyle geçmektedir:

Zülâlünün ki Ak Çağlan’dur adı

Lebenden nâziük ü terdür nihâdı (L/228)

Görüp cûşın safâdan cân dimişler

Anunçün âdın Ak Çağlan dimişler (L/322)

C. BURSA

Bursa’nın sahip olduğu güzelliklerinden ve mâneviyatından etkilenerek bu ruhaniyetli şehri şehir-engîzlerinde işleyen Lâmi’î Çelebi (ö. 938/1532), İshak Çelebi (ö.943/1537), Çalıkzâde Mehmet Mânî (ö. 1008/1599) ve İsmail Beliğ (ö. 1142/1729), Bursa’nın ne kadar kıymetli bir kültüre ve medeniyete sahip olduğunun bir kanıtıdır aslında. Şairlerimiz de sahip olduğu bu kültür ve medeniyetten etkilenmiş ve sanatlarına bu güzel şehri konu edinmişlerdir. Şehir-engîzlerinde bu kültür birikimi ile Bursa’nın manevî şahsiyetleri, padişahları, şehzadeleri, camileri, hamamları, kaplıcaları, akarsuları, Uludağı, türbeleri ve dahası ile etkileşimlerini aksettirmişlerdir. Şairlerimiz Bursa’da bulunan sosyal ve kültürel hayatın renkliliğini bizlere sunmakta ve en nihayetinde dönem insanı şiir lisanıyla gözler önüne sermektedirler.

Şehir ve şair arasında özel bir ilişki vardır. Şairler belki de şehri en güzel anlayıp eserlerine yansıtanlardır. Şehir-engîzleri okumak için bizim de bu özel ilişkiye kulak vermemiz gerekir. Çünkü şair, şiirleriyle bizi şehirde gezintiye çıkarır. Kendi gönlünün süzgecinden geçen şehre dair değerleri ve gerçekleri şiir diliyle okuyucusuna yansıtır.

¹²² Kepecioğlu, Algül, Keskin, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s. 98.

“Bu açıdan şehir-engizleri, bir zihniyetin taşta toprağa ve insana düşmüş ideal biçimi”¹²³ olduğunu ifade eden Ali Cañelik, şair ile şehir arasındaki ilişkinin anlamlandırılmasında üç temel kavramın bize yol göstereceğini söylemektedir. Bu kavramlar, “temâşâ, tenezzüh ve nezâhet”tir. Temâşâ “Bakıp seyretme, zevkle, hayranlıkla seyretme, izleme” mânâsına gelmektedir. Tenezzüh, “Eğlenmek için gezip dolaşma, gezinti” anlamına gelir. Yani şair şehirdeki güzellikleri temâşâ etmekte, onların arasına karışmakta, içlerine nüfuz etmekte ve şiir lisanıyla bizi de içine katmaktadır. Nezâhet, “Ahlâk temizliği, temizlik, saflık” anlamı taşımaktadır. Bu da şairin “şehrin güzelliklerine yaptığı nüfuz çabasının kendisinde akis bulmasıdır. Bu akis, ruhî ve ahlâkî temizliktir. Şairin ruhunda hissettiği tabiatın nezâheti, insanın elinden çıkan yapılara sirayet etmek suretiyle bedenî/maddî temizliğe dönüşmektedir. Çünkü tabîî güzellikler, insanın yapıp ettiklerine bir ölçü oluşturmaktadır.”¹²⁴

Bursa şehir-engizleri, dönemin sosyal, kültürel ve psikolojik yönlerine ve de bunun sonucunda değerlerimize ışık tutmaktadır. Şair, şehre baktığı zaman sürekli bir hayranlık halindedir ve neler hissettirdiğini ifade etmek istemektedir. Bu beyitler de bunun göstergesidir. Şairlerimiz de Bursa ile ilgili duygularını dile getirmektedirler.

Ne ânun gibi var kûh-ı felek-çehr

Ne Bursa gibi gök altında bir şehir (L/ 83)

Bütün dünyâda var mı Bursa şehri

Çamûsı rûstâyî Bursa şehri (İ/21)

Bu vâkt dil-küşâda bülbül-i dil

Brusa şehrini itmişti menzil (MN/40)

¹²³ Cañelik, “İstanbul Şehrengizlerinde Şehir Toplum ve İnsan Algısı”, s. 72.

¹²⁴ Ali Cañelik, “Kurucu Şehirler Bursa ve Floransa”, 2019, s. 179; Ali Cañelik, Aynur Atmaca Can, “Bursa Şehrengizlerinde Şehrin Diline Dair Bir Çözümleme Denemesi”, *Yayınlanmamış*, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 2019.

Merhabâ ey şehri Bursa kim behişt-âyînsin

Hubsun gâyetde hem şa-âyeste-i tahsînsin (NA/1)

Nâzik Abdullah'ın (ö. 1098/1686-87) şehri-engîzinde anlatılan Bursa, hayâlî mekân tasvirlerini ve soyut benzetmeleri içermektedir.

D. BURSA KALESİ

Bursa Kalesi, milâttan iki yüz sene evvel Prusyas tarafından inşa edilmiştir. Ardından Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde aktif olarak kullanılmıştır. Bursa Kalesi'nin inşası doğudan batıya doğru bir dikdörtgen şekildedir. Üç tarafı dik diarlara bir tarafı da Uludağ'ın eteklerine doğru tesadüf ettirilmiş ve Uludağ cihetindeki kısmı çift beden yani duvar olmak üzere inşa edilmiştir.

Evliya Çelebi'ye göre bu surların çevresi on bin adım olup, 67 kulesi ile beş kapısı vardır. İç kalede 2000 hâne, yedi mahalle, yedi mescid, yirmi dükkân, bir hamam, bir çarşı bulunmaktadır. Bursa surları doğal bir kayanın üzerinde kurulmuştur. Ayrıca Evliya Çelebi, aşağıdaki surlarının III. Mehmed zamanında Celâlî eşkıyasının hücumlarından korunmak için yapıldığını söylemektedir.¹²⁵ Bu surların altında bulunan uzun bir mağara vardır. Öyle ki kalenin korunmasında önemli bir yer tutar. Bugün bu mağaranın küçük bir kısmı, Bâlî Bey han'ın içerisinde olup ziyarete açıktır.

Lâmi'i Çelebi eserinde, hisar ile ilgili duygularını şöyle ifade etmektedir:

Müdevver çerh-veş sûr-ı hisârı

Muht-i Kâf'a arz eyler vakârı (L/258)

Selâfîn-i taht-gâhı Mısr-vâr ol

Felek-âyîn hisâr-ı nâmdâr ol (L/261)

¹²⁵ Halil İnalçık, "Bursa", *DİA*, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 445-49.

E. BURSA VAKIF İMÂRETLERİ

Vakıf imâretleri, Osmanlı sosyal hayatının önemli kurumlarından biridir. Bu kurumları genellikle padişahlar ihdas etmektedir. Devlet adamlarının veya varlıklı kimselerin kurmuş olduğu vakıflardır.

Bursa’da ise bu sosyal yardım hüviyetinde olan vakıf imaretlerinin sayısı çoktur. Bunun en önemli sebebi Osmanlı’nın ilk başkent oluşu ve ilk beş hükümdarın Bursa’ya vermiş oldukları değerendir. Bursa’da yapılmış olan Yıldırım, Emîr Sultan, Sultan Mehmed (Yeşil), Sultan Murad gibi vakıflar daha sonra yeni bölgeler ve mahalleler haline gelmiştir. Yine Fazlullah Paşa, Hacı İvaz Paşa, Hasan Paşa, Umur Bey, Cebe Ali Bey, Şehâbeddin Paşa gibi devlet adamlarının kurmuş oldukları vakıfların bulunduğu bölgeleride sonraları adlarıyla anılacak yeni mahalleler kurulmuştur.¹²⁶

Vakıf imâretleri Bursa’da ki sosyal hayatın önemli bir parçasıdır. Bu sebeble de Lâmi’î Çelebi eserinde sayıca çok olan vakıf imâretlerinden övgüyle bahsetmektedir.

Her adım yirde bir ‘âlî-imâret

Ki evşâfinda kâşır dur ‘ibâret (L/485)

F. BURSA ÇARŞISI, PAZARI VE BEZZÂZİSTÂNI

Bezzâzistân kelimesi, içinde kumaş, mücevher, silah ve benzeri değerli eşyanın satıldığı kapalı çarşı anlamına gelmektedir.¹²⁷ Bursa, çarşı-pazar-bezzâzistânları İpek Yolu üzerinde olmasının etkisiyle de oldukça meşhurdur.

Bursa’nın en eski ve en önemli kapalı çarşısı, Ulucami ve Orhan Cami’nin hemen kuzeyinde yer almaktadır. Çarşının merkezi, Yıldırım Bayezid’in yaptırdığı Bedesten (Bezzâzistân)’dir. Zaman içerisinde çeşitli yangınlarda bu çarşının üçte ikisi yanmıştır. Öyle ki Ulucami yangını sırasında yangının boyutları Tuzpazarı’na kadar uzamıştır.

¹²⁶ İnalçık, “Bursa”, ss. 445-49; Mefail HIZLI, “Bursa’da Selâtin İmaretleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 10, 2014, ss. 33-62.

¹²⁷Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1973, s. 90.

XIX. yüzyıl Bursa'sının kapalı çarşısında girer girmez sol tarafta ayakkabıcılar, onun alt tarafında terziler ve kuyumcular için dükkanlar yer almaktadır. Çarşının Demirkapı tarafında (KozaHan) ise Bursa'nın en güzel hamam takımları ve ipekli kumaşları bulunmaktadır. Günümüzde de bu şekildedir. Kapalı çarşı'nın ortasından geçen Uzunçarşı, 1958 yılı yangınında büyük bir hasar görmüştür. Bu çarşı yangından sonra modern bir çarşı görünümünde tekrar yapılmış olup diğer çarşılar ise özgün şekillerine göre tadilat görmüştür.¹²⁸

Bursa'daki sosyal hayatın canlılığını, renkliliğini gösteren bu mekânlar şehringizlerede konu olmuşlardır.

Hoş idüp çeşm ü ebrûlerle bâzâr

Çılurlar müşterîler 'aqlını zâr (L/498)

Çü cân bâzârıdur bezzâz sistânı

Virürler mâl alurlar cânâ cânı (L/500)

G. CAMİ

1. Emîr Sultan Camii

Bursa'daki kültür ve medeniyetin tahsis ettiği bir unsurda, burada gelişen ve büyüyen tasavvuf hayatı etrafında sosyal hayatın şekillenmesidir. Bu tasavvuf iklimi, “Abdal Musa'nın dilinde bir ilâhî, Emîr Sultan'da münâcât, Somuncu Baba'da gurbet, Niyâzi-i Mısri'de hasret, Üftâde'de celvet, Cünûnî'de hikmet, İsmail Hakkı'da mahabbet, Ahmed Hüsameddin'de meveddet, Bahr'i Dede'de melâmet, Münzevî Abdullah'da uzlet halinde”¹²⁹ esmiş ve bu coğrafyanın manevî ve kültürel bağları ile olan ilişkilerinde mühim roller üstlenmişlerdir.

¹²⁸ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 198.

¹²⁹ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 51.

Uludağ'ın eteklerinden şehre bakan Abdal Murad gibi Bursa'nın batı tarafında ki Emîr Sultan'da Buhara'lıdır. Kübreviyye tarikatının Bursa'daki ilk temsilcisidir. Dergâhını, Bursa'ya geldikten kısa bir süre sonra kurmuştur.

Mehmed Şemseddin Efendi'nin *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eserinde Emîr Sultan caminin Hoca Kasım diye tanınan zengin bir tüccar tarafından tek kubbeli bir cami olarak yaptırıldığı ve buraya daha sonra uç beylerinden Sinan Bey'in kible tarafına iki kubbe ilâve yaptığı yönünde bir rivayet nakledilmektedir. Lakin belgelerden; Yıldırım'ın kızı ve Emir Sultan'ın karısı Hundî Sultan'ın camiyi ve civarındaki derslane ile imâreti inşa ettirdiğini, Hamam ve Medrese'yide Cezerî Kasım Paşa'nın inşa ettirdiği öğrenilmektedir.¹³⁰

Emir Sultan Cami ¹³¹ geçen zaman içinde birçok defa onarım ve tamirat geçirmiştir. Yapılmış olan ilk caminin şekli hususunda araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmektedir. “Yâdigâr-ı Şemsî’de bu caminin altı kubbeli olduğu belirtilmekte, Albert Gabriel de buradan hareketle söz konusu yapının çağdaşı Ulucami ile aynı tasarım özelliklerini paylaştığını, enine dikdörtgen planlı harimin eşit büyüklükte ve kubbe örtülü altı adet kare birimden meydana geldiğini söylemektedir. Günümüzde mevcut olan ve III. Selim’in yaptırdığı cami kare planlı (15,20 × 15,20 m.) ve tek kubbe ile örtülü bir harime sahiptir.”¹³²

Tasavvuf edebiyatımızda sufiler için menâkıbnâmeler yazılmıştır. Şöhretine göre de bu menâkıbnâme türü eserlerin sayısı artmıştır. Emir Sultan için Yahya b. Bahşî, Zeynelabidin b. Kâsım, Nimetullah Efendi, Mehmed Şevkî, Hüsameddin Bursevî ve Senayî Çelebi'nin menâkıp kitapları vardır. Böylelikle bu tasavvufî iklim sohbetlerle şifahî yoldan, kitaplarla yazılı olarak devam etmiştir.

Bunun bir örneği de Bursa şehir-engîzleridir ki Emîr Sultan'ın ve camiinin şehre katmış olduğu bu değerlerin nüfus etmesiyle yaşayan manevî ve kültürel birikimlerimizdir.

Yanında maksad-ı aḡsâ o câmî'

Vilâyet ehline olmuş mecânî' (L/312)

¹³⁰M. Baha Tanman, “Emîr Sultan Külliyesi”, *DİA*, İstanbul, 1995, c. 11, ss. 148-51.

¹³¹ Emir Sultan Camiinin farklı yıllarda çekilmiş resimleri 3 numaralı ektedir.

¹³²Tanman, “Emîr Sultan Külliyesi”, ss. 148-51.

Gören ol türbeyile bu harîmi

Överken Ka'be'dür dir bu hatîmi (L/314)

a) Emîr Sultan Camii Şadırvanı

Emîr Sultan camii şadırvan avlusu doğu-batı doğrultusunda enine gelişen dikdörtgen bir alan şeklinde yapılmıştır. Şadırvanın kible tarafında camii, kuzeyinde türbe ve buna bağlı yan mekânlar bulunmaktadır. Yuvarlak kemerlerle süslü doğu ve batı tarafında konumlandırılmış birer avlu girişleri vardır.¹³³

Lâmi'î Çelebi, Bursa'daki bu mekânın insana verdiği tesiri ve hayranlığı şiirine aksettirmiştir.

Harîminde akan şâzzü'r-revânı

Şafâdur kalbe şâd eyler revânı (L/319)

Haqîkat Ka'be'dür ol kabr-i dil-cû

Ki zemzemdür harem içinde bir şu (L/320)

2. Ulucami

Ulucami , Bursa'nın merkezinde bulunmaktadır. Yıldırım Bayezid tarafından yapılmıştır. Minberindeki tarihten anlaşıldığı üzere 1399 senesinde inşası tamamlanmıştır. Cami, Erken Dönem Osmanlı mimari özellikleri taşımakta olup çok kubbeli camileri arasında en büyük ve en anıtsal olma özelliği taşımaktadır. Dikdörtgen bir plana sahiptir. Yirmi kubbe ile örtülü büyük bir camidir. Camiinin mekânı 55 × 69 m. boyutlarındadır. Toplam iç alanı 3.165 metrekaredir. Caminin doğu, batı ve kuzey cephelerinde olmak üzere üç kapısı bulunmaktadır.

¹³³ Tanman, "Emîr Sultan Külliyesi", ss. 148-51.

Caminin iki minaresinden batıda olanı Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Doğudaki minaresi ise Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Caminin ilk namazını aralarında Yıldırım Bayezid, Molla Fenari, Emir Sultan'ın da olduğu cemaate, Somuncu Baba kıldırılmıştır. Ulu Cami'nin ilk imamı ise, Mevlid'in yazarı Süleyman Çelebidir.¹³⁴

“Lâmî Çelebi'nin şehrengizinde sivil, siyasi ve dinî mimarî yapıların tasvirinde su, güneş, hava, toprak/yeşil ortak unsurlarıdır. Her yapıda bu unsurların varlığı hissedilmektedir.”¹³⁵ Ulucami'nin tasvirlerinde de bu unsurları görmekteyiz.

Huşûşâ nâf-ı şehri ol Ulu Câmi'

Maâtâf-ı âlemîn devletlü câmi' (L/341)

Müezzinler menârî üzre dern-sâz

Çıkarur nağmeler idüp ser-âgâz (L/372)

a) *Ulucami Hüsn-i Hattın Tasviri*

Ulucami'nin çatısı yirmi adet 11 m. çapında kubbe ile örüntülüdür. Bu kubbeler on iki adet kare pâyeye taşınmaktadır. Caminin içinde yer alan bu ayakların her yüzünde celî sülûs ve kûfî yazı biçimiyle hüsn-i hat örnekleri bulunmaktadır. Bu yazılar, Abdülfettah Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Sâmî Efendi, Mehmed Şefik Bey gibi meşhur hattatlar tarafından yazılmıştır. Tahrir ve konturlar da Mücellid Mehmed Efendi'ye aittir. Ayrıca camide II. Mahmud'a ait bir levha da bulunmaktadır. Bu yazılar en son 1855 depreminde hasar görmüştür. Hasar gören hüsn-i hat eserlerinin bir kısmı onarılmış, bir kısmı da silinip yeniden yazılmıştır.¹³⁶

Lâmî'i Çelebi'de bu hüsn-i hat müzesini andıran Ulucami'yi hayranlık ve övgüyle beyitlerinde tasvir etmektedir.

¹³⁴ Kepecioğlu, Algül, Keskin, *Bursa Kütüğü*, c. 4, ss. 186-88; Doğan Yavaş, “Ulucami”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 42, ss. 88-89.

¹³⁵ Cançelik, Can, “Bursa Şehrengizlerinde Şehrin Diline Dair Bir Çözümleme Denemesi”, yayınlanmamış.

¹³⁶ Yavaş, “Ulucami”, ss. 88-89.

Serâ-tâ-pâ nukûşî nakş-ı Erteng

Ki Mânî görse tahrîrin olur deng (L/353)

b) *Ulucami Havuzu, Müezzin Mahfili ve Minberi*

Ulucami'nin ortasında onikigen planlı bir mermer havuz bulunmaktadır. Bu havuzdan gelen su sesleri huzur verici olup görüntüsüyle de camiye estetik katmaktadır. Ayrıca havuzun tam üzerine gelen kubbenin üzeri açık bırakılarak caminin havalandırılması ve ışık alması da sağlanmıştır.

İçinde havz-ı kevşerden münevver

Dönüp devrin muhît olmuş meh ü hür (L/360)

Ulucami'nin minberi ceviz ağacından yapılmış künde-kârî sanat eseridir. "Ustası el-Hâc Muhammed b. Abdülazîz İbnü'd-Dakkî'dir. Minberin ilginç özelliklerinden biri de Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet sayısına tekabül eden 6666 adet parçadan meydana gelmesidir. Bundan daha da önemlisi minberin mihraba bakan doğu yüzünde güneş sisteminin yani güneş ile gezegenlerinin, batı yüzünde ise galaksi sisteminin tasvir edilmiş olmasıdır."¹³⁷

Lamî'î Çelebi'de *minber* ve *felek* ifadeleri ile bunu tasvir etmektedir.

Melekler tâc ırınur minberinden

Felekler rahne dil küngürlerinden (L/379)

Ulucami'nin müezzin mahfili sekiz ağaç direk üzerine sade ve zarif olarak Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Müezzin mahfiline çıkan merdivenin altındaki alınlıkta şair Rahîmî'ye ait 956 (1549) tarihli ta'lik yazılı bir kıta bulunmaktadır. Bu yazı cami deki tarihi bilinen en eski yazı olma özelliği taşımaktadır.

Hoş elhânlar okur mahfilde Kur'an

Belî bülbül-serâ olur gülistan (L/367)

¹³⁷ Yavaş, "Ulucami", ss. 88-89.

Ayrıca bu beyitte Lâmi’î Çelebi, müezzinlerin bülbül sesli oluşlarına dikkat çekmektedir.

3. Sultan Orhan Camii

Sultan Orhan Cami¹³⁸, Osmanlı Sultanı Orhan Bey tarafından 1339 yılında yaptırılmıştır. Caminin çeşitli cephelerinde, belli bir düzene uyulmaksızın tuğla ve kesme taş kullanılmıştır. Ters T tipi camilerdendir. Yapıda yer alan motifler son derece sadedir. Camii, 1576 yılında genişletilmiştir.

Lâmi’î Çelebi, Bursa’nın tarihinde önemli yere sahip olan Osmanlı sultanlarından Sultan Orhan’dan ve camisi ile ilgili duygularını şehringizinde şöyle dile getirmiştir.

Pes andan sonra Orhan bin ‘Osmân

Meh-i hûşîd-ı ta’at-ı zıll-ı Yezdân (L/397)

‘Kılıp ‘âli ‘imâret yapıdı câmi’

Da‘î erbâb-ı ‘ilm için mecâmi’ (L/402)

Bu beyiti ile şair, camilerin ilim erbablarını ’cem eden yani bir araya toplayan bir mekân olduğunu tasvir etmektedir.

4. Sultan I. Murat Camii

Sultan I. Murat Cami¹³⁹, adını da aldığı I. Murat tarafından 1366 tarihinde yaptırılmıştır. Caminin toplam alanı 2006 metre kare olup, iç alanı 692 metre karedir. Dışarıdan birkaç basamakla çıkılan son cemaat yeri iki katlı bir cephe mimarisinin alt kesimi olup beş bölüme ayrılmıştır.

¹³⁸ Sultan Orhan Caminin resimleri 5 numaralı ektedir.

¹³⁹ Sultan I. Murat Cami ile ilgili resimler 6 numaralı ektedir.

Caminin yapımında kesme taş ve tuğladan karma teknikte karma teknikler kullanılır kullanılmakla beraber bazı yerlerinde Bizans yapılarından toplanmış devşirme malzemelerde kullanılmıştır. Alışılmamış düzeni ve mimarisiyle şaşırtıcı bir ibadet yeridir. Alt katı cami üst katı medresedir. Üst katı 1914 tarihine kadar medrese olarak faaliyet göstermiş, daha sonraları askeri maksatla ve yurt olarak kullanılmıştır.¹⁴⁰

Lâmi'î Çelebi şehir-engîzinde bu mimarî yapının güzelliklerini ve sultanların devlet görevlerinin yanısıra manevî olarakta kendilerini geliştirdiklerini tasvir etmektedir.

Şehâdet şâhı ħod Gâzi Hudâvend

Ki şâh-ı neslin itsün Hakk berümend (L/404)

İki tekbîrde ol şâh-ı  âdil

Görürdi Ka be'yi dirler mu âbîl (L/407)

5. Sultan Yıldırım Bâyezid Camii

Camii, Yıldırım Bâyezid tarafından 14. yüzyılın sonlarına doğru şehrin doğu tarafındaki bir tepenin üzerine yaptırılmıştır. Bu tepenin görüntüsü şehrin silüetine ayrı bir güzellik katmaktadır. Caminin taç kapısı, mihrap nişleri, pencere kenarlarındaki ince mukarnaslar ve zengin taş işliliğinin görkemli yapısı göze çarpmaktadır. Pencere ve kapılardaki mermer sövelerin süslenmesi ilk defa bu yapıda kullanılmıştır. Bu tarz işçilik daha sonra Bursa Yeşil Camii ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii (Yunanistan)'sinde uygulanmıştır. Aynı şekilde Osmanlı mimarisinde Bursa kemeri olarak bilinen kemer şekli de ilk defa bu camii'de kullanılmıştır.

Yıldırım Bâyezid Camii'nin suyu, Akçağlayan menbasından gelmektedir. Caminin içinde yer alan alçı nişler ve ocaklar ve kurşunluk denilen çatı katındaki bacalar burada devamlı kalındığını göstermektedir. Caminin içine girildiğinde simetrik bir görüntü vardır. Sağda ve solda iki adet dinlenme mekânı (tabhâne), ana kubbenin iki yanına karşılıklı iki eyvan, eyvanların yanlarında birer koltuk kubbesi ve basamaklarla

¹⁴⁰ Semavi Eyice, "Hudâvendigâr Külliyesi", *DİA*, İstanbul, 1995, c. 18, ss. 290-95.

yükseltilmiş asıl ibadet bölümü yer almaktadır. Odalardan doğudaki duvarın üzerinde nesih yazı ile “İmdâdü’s-saâdeti ve’s-selâmeti li-sâhibihî ve mâlikihî” (Sahibine selâmet ve mutluluk ver) dua cümlesi ve batıdaki odanın duvarında sülüs yazıyla, “es-Sehâvetü mine’l-îmân ve’l-îmânu fi’l-cenne” (Cömertlik imandandır, iman ise cennettir) hadisi yazılmıştır.

Osmanlı mimarisine yeni bir tarz ve inşası anlayışı getiren Yıldırım Bâyezid Camii, iki minareli olarak tasarlanmışsa da biri inşa edilmiştir. 1855 Bursa depreminde bu minare yıkılmıştır. Ardından iki minare yapılmışsada Kâzım Baykal’ın bildirdiğine göre biri 1949 yılında diğeri de daha öncesinde yıkılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1972 yılında yeni bir minare yapılmış fakat caminin orijinal projesine uygun olmadığı için 2011 yılında bu yapılan minare yıkılıp yerine günümüzdeki iki minare inşa edilmiştir.¹⁴¹

Bursa ovasında ki bu görkemli yapının şehre katmış olduğu güzelliği, Lâmi’î Çelebi eserinde şöyle tasvir etmektedir.

Tolundı çünkü hurşîd-i tâbân

Olup kâyim-makâmı İldırım Hân (L/412)

a) Sultan Yıldırım Bâyezid Camii’nin Darüşşifası

Yıldırım Bâyezid, Caminin yakınına inşa edilen Darüşşifa, Osmanlı mimarisinin ilk hastane binası olması hasebiyle önemli bir yapıdır. Darüşşifa’nın sağ ve sol kanatlarında hastalar için yirmi oda mevcuttur. Diğer yedi odada ise tabip, şerbetçi, eczacı, mutfak, ambar, hamam ve hela bulunmaktadır. Maaşların, Külliye’nin vakfiyesinden ödenmekte olduğu ve diğer masraflar için para ayrıldığı bilinmektedir.

Darüşşifa, ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 1400’lu yıllardan önce yapıldığı düşünülmektedir. Yapı zaman içerisinde terkedilmiş ve bakımsız kalmıştır. Bir dönem baruthâne ve silah deposu olarak kullanılmıştır. 1997-2002 yılları arasında aslına uygun olarak Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nce onarılan yapı bugün, Göz Nurunu Koruma

¹⁴¹ Doğan Yavaş, “Yıldırım Külliyesi”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 43, ss. 532-33.

Vakfi tarafından “Bursa Darüşşifa Göz Merkezi” adı altında Bursa’nın ilk göz hastanesi olarak hizmet vermektedir.¹⁴² Lâmi’î Çelebi’de darüşşifa’dan övgüyle bahsetmektedir.

Biri maraža için dârü’s-şifâdur

Ġarîb ü bî-kes için mültecâdur (L/425)

6. Sultan II. Murad Camii

Sultan II. Murat tarafından yaptırılan bu cami ile Bursa’da ki Osmanlı padişahları adına yapılan son camii olma özelliği taşımaktadır. Caminin Bursa kemerli cümle kapısında yer alan celi sülüs yazıdan h.828 Recebinde (Mayıs 1425) caminin inşaatına başlanıp h.830 Muharreminde (Kasım 1426) bittiği anlaşılmaktadır.

Ters T planlı veya zaviyeli tip yapılardan olan caminin duvarlarına üç sıra tuğla ve bir sıra moloz taş kullanılmıştır. Beş bölümlü son cemaat yerinde revak cephesi, çeşitli boyut ve biçimde tuğlaların on beş değişik geometrik şekilde örülmesiyle hareketlendirilmiş ve bilhassa kuzey cephesi saçak silmesinin alt kısmında bu süslemeye fîrûze renkli sırlı tuğlalar katılmıştır.

Caminin çeşitli yerlerinde yer alan ve dikkat çekici olan zümrüt yeşili çiniler ve çini panolarını çevreleyen bordürlerin aynıları Yeşil Camii’de de kullanılmıştır. Caminin sağ ve sol kanadındaki pencereler daha sonra kapı haline getirilmiş ve üzerine bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kenarları ise geometrik desenli çinilerle kaplanmıştır. Kapı kanatlarında ahşap işçiliği kullanılmıştır. Caminin iç kısımda yer alan süslemelerde çoğunlukla mukarnas kullanılmıştır.

Camide kible duvarının tam karşısında Kâbe örtüsü asılıdır. Ana kubbe prizmatik Türk üçgenlerine oturan üçgen trompludur. Sağ ve sol eyvanlarda bu süslemeler mukarnaslı trompludur. Caminin mihrabı 1855 depreminden sonra rokoko tarzında alçıdan yapılmıştır. Minarelerden doğuda olanı daha eskidir ve iki girişi vardır. Batıda olan minare ise 1904 yılında yapılmıştır. II. Murat tarafından yapılan Muradiye külliyesinde cami ve türbesinden başka hamamı, medresesi, çeşmesi ve çok sayıda

¹⁴² Yavaş, “Yıldırım Külliyesi”, ss. 532-33.

şehzade türbesi bulunmaktadır. Lâmi'î Çelebi'de ulu çınarları içinde barından bu güzel mekândân eserinde bahsetmektedir.¹⁴³

Harîm-i pâki hod şulţan Murâd'un

O çerh-ı himmet ü °âlf-nihâdun (L/454)

H. ÇAMLICA AYAZMASI

Çamlıca ayazması, Uludağ'da yer alan bir mesire yerinin adıdır. Lâmiî Çelebi, şehir-engîz'inde bu mesire alanından *ayazma* olarak bahseder. Evliya Çelebi de bu mesire alanı ile ilgili, buranın uçsuz bucaksız bir ağaçlık alan olduğunu yazar. Yıldırım Camii vakıfları arasında Kaplıca yolunda bulunan başka bir Çamlıca'dan söz edildiği kayıtlarda geçmektedir. Bugün bu mevki mesire özelliğini yitirip mahalle olmuştur.¹⁴⁴

Ûo Çamluca ayazması beyânın

Ki mât eyler cinânun bostânın (L/221)

Nâzükâ gördise bir böyle fezâ çeşm-i felek

Yâ Bunarbâşidur ol yâ Çamluca olmak gerek (NA/50)

İ. GÖKDERE

Gökdere, Bursa'nın tam ortasından geçen önemli bir su kaynağıdır. Uludağ'ın eteklerinden gelen gökdere suyunu Bursa'ya Sadrettin Paşa'nın getirdiğine ilişkin 1553 tarihli bir kayıt bulunmaktadır. Lâmi'î Çelebi'de bu vadinin gizemli havasından övgüyle söz etmektedir. Bu mesire alanının en sıcak mevsimde bile serin bir yer olduğunu tasvir etmektedir.¹⁴⁵

¹⁴³ Doğan Yavaş, "Murâdiye Külliyesi", *DİA*, İstanbul, 2006, c. 31, ss. 196-98; Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, ss. 224-25.

¹⁴⁴ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 98.

¹⁴⁵ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 143.

Meger gökden iner ol nilüfer-câm

Anunçün ana olmuş Gökdere nâm (L/234)

İki şakķ eyleyüp ol nehr şehri

İdüpdür behresi sîr-âb dehri (L/235)

J. HAMAM-KAPLICA

Hamam kelimesinin kökü Arapça olup “ısıtmak, sıcak olmak” anlamını taşıırken çoğulu olan *hamam* kelimesi “ısıtan yer” demek olup “yıkama yeri” anlamında da kullanılmaktadır. Kaplıca, yer altından fişkırarak doğal sıcak su kaynaklarında insanların yıkanması, temizlenmesi için yapılmış hamamlardır.

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren çeşitli medeniyetlerde hamam yerleri yapılmıştır. Osmanlılarda da yapılan her yeni yerleşim veya külliyyede cami, kütüphane, medrese ve aşevinin yanında hamam da bulunurdu. Bursa'nın hayat ve sifâ kaynağı olan kaplıca ve hamamları şehir-engizlere de konu olmuştur.

Periîler-kâmdur kaplıca nâmı

Hümâlar şaydınun ferhunde râmı (L/521)

Girürler havza her zîbâ efendi

Görince Arslanağızı sulandı (MN/55)

Hamamlarda suyun ana kaynağı aslan ağızı denilen yerden çıkmaktadır. Çalıkzâde Mehmed Mânî' de tasvirinde buradan bahsetmektedir.

Kaplıca ammâ kıbâbı ne sipihre tâcdur

Câmlar hür-ı nücûm-ı çarh-ı minâ-fâmdur (NA/36)

K. KAPLIKAYA VADİSİ

Kaplıkaya vadisi, Bursa'daki bir pınar ve mesire yeridir. Bu su, Uludağ'ın kuzey tarafında 1.700 m yüksekliğinde bulunan Vamaki Yaylası'ndan çıkmaktadır. Başka derelerin birleşmesiyle de bu su çoğalır ve Ucuzmeskenler semtinden ovaya inerek Nilüfer Çayı ile birleşir. En sonda Marmara Denizi'ne dökülür.

Bursa Kadı Sicillerine göre Kaplıkaya Vadisi'nde İshâk Paşa'nın vakıfları bulunmaktadır. Evliya Çelebi bu mesire alanından ormanlık, dağlık ve çimenlik bir yer olarak bahsetmektedir. Lâmi'î Çelebi de Kaplıkaya vadisinin gönül açıcı bir güzellikte olduğundan bahsetmektedir.¹⁴⁶

Teferrüc- gâhdur Kaplukayası

Ki vâdidinde yok ʿaqlun kıyâsı (L/218)

Şuyı cullâba benzer şehd ü şükker

Hevâsı muşk-i ter büyü muʿanber (L/219)

L. KIRKPINAR

Kırkpınar, Uludağ'da bulunan bir mesire yeridir. Uludağ'ın kuzeyinden çıkan bu su, Nilüfer Çayı ile bileşir ve Marmara Denizine dökülür. Lâmi'î Çelebi, şehir-engizinde Kırkpınar daki her kayanın dibinde birer güneş gibi suların kaynadığından söz etmektedir. Şair, buradaki doğanın güzelliğinin kendisine hayran bıraktığını söylemektedir.¹⁴⁷

Çihil şanman binârın ol kenârun

Yüzi şuydur ol yir her diyârın (L/106)

¹⁴⁶ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 180.

¹⁴⁷ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 198.

Virüp Hakk Kırkbunârı şöyle hâlet

Varur seyrine yetmiş iki millet (MN/50)

M. NİLÜFER ÇAYI

Nilüfer Çayı, Uludağ'ın eteklerinden çıkan dört mevsimde akan bir deredir. Birçok küçük dere ile birleşerek Marmara Denizine dökülür. Evliya Çelebi bu nehrin asla geçit vermediğini söylemektedir. 1671 tarihli Kadı sicilinden bu çaydan tam 18 bin çam ağacın taşındığı anlaşılmaktadır. Bugün çay 87 km uzunluğundadır. Lâmi'î Çelebi de bu çaydan şehir-engîzde övgüyle bahsetmektedir.¹⁴⁸

Birisi nehr-i Niluferdür ânun

Çekilmiş resmidür devr-i zamânun (L/537)

N. SARAY

Saray kelimesinin kökü, Farsça olup “ev” manasına gelir. X. yüzyılda Türkçe'ye geçmiş olan *saray* kelimesi, İslâm devletlerinde hükümdarın ailesi ile birlikte yaşadığı ve devlet işlerini gördüğü yapılara denir. Bu yapılar dört eyvanlı, kare veya dikdörtgen yapılı bir avlu etrafında şekillenmektedir. Selçuklular, Gazneliler, Safevîler, Osmanlılar gibi devletlerde saraylar yanında otağlar da kullanılmıştır. Bu otağlarda özel yaşam alanları yanında resmî işleri yürütebilmek için taht odası veya kabul salonu da bulunur. Ek bir çadır divan toplantıları için kurulur. Bütün bu saray yapılarının ortak özelliği aynı zamanda devlet merkezi olmalarıdır.¹⁴⁹

Osmanlı tarihinde bilinen ilk sarayı Bursa'nın kale dibine yapılan, Bursa Sarayı'dır. Burası terkedildikten sonraları askerî ve idarî işler için kullanılmış ve zaman içerisinde yok olmuştur. Bu önemli yapı, şehir-engîzlere de konu olmuştur.

¹⁴⁸ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 230.

¹⁴⁹ Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36, ss. 117-21.

Sarây-ı şâhı nice eyleyem yâd

Ki ol sahn-ı şerîf ü cennet-âbâd (L/271)

O. TÜRBE

1. Emir Sultan Türbesi

Emir Sultan türbesi, Yıldırım Bayezid'in kızı Hundî Hatun tarafından yapılmıştır. Türbenin kubbesi sekizgen prizma biçiminde kurşun kaplıdır. Doğu ve batısında bulunan mekânlarla bağlantılıdır. 1845'te Sultan Abdülmecid tarafından tamir edilmiştir. Türbe de Emir Sultan'dan başka karısı Hundî Hatun ve oğlu Emir Ali Çelebi ile iki kızı meftundur.¹⁵⁰

Lâmi'î Çelebi şehir-engîzinde, Bursa'nın tarihi dokusuna ve Osmanlı dönemi tasavvufî hayatına önemli bir katkısı olan Emir Sultan ile ilgili duygularından bahsetmektedir.

Huşûşâ ravzâ-i Seyyid Buhârî

Muqaddes Ka'be kılmış ol diyârı (L/297)

Bugün elkıssa ol kabr-i münevver

Ziyâret-gâh-ı âlemdir muqarrer (L/310)

Beyitleri ile Lâmi'î, Seyyid Buhârinin ravzasına dikkat çekerek, türbesinin, bulunduğu yeri kutsal kâ'be gibi kıldığını ifade etmektedir. İslâm'ın getirdiği kültürle Osmanlıdaki sosyal hayatta türbelere yapılan ziyaretin önemini göstermektedir.

¹⁵⁰ Tanman, "Emîr Sultan Külliyesi", ss. 148-51.

2. Şeyh Abdüllatif Kudsî Türbesi

Osmanlı Tasavvuf kültürünün önemli şahsiyetlerinden biri de Gânimü'l Ensarî oğlu Ali oğlu Ahmed'in oğlu Abdüllatif Kutsî'dir. H.786/ M.1385 yılında Kudüs'te doğmuştur. Annesi, Fatma binti Şerif'tir (ö.832/1429).

İslâm dünyasının en canlı merkezlerinden biri olan Kudüs'te ilim tahsil ettikten sonra Kudüs'e gelip evlerinde misafir kalan Şeyh Zeynüddin Hâfi'den feyz almıştır. Kudsî, Zeynüddin Hâfi ile birlikte Hicaza gitmek ister fakat hasta bulunan anasının iznini alamadığı için Kudüs'te kalır. Kudsî'nin ısrarları sonucu annesiyle hacdan sonra Horasan taraflarına gitmişlerdir. H. 852/ M.1448'de Konya'dan Bursa'ya gelerek Bursa ulemasıyla bilhassa Şemseddin Fenarî ile görüşmüştür.

Kudsî'nin yerleştiği muhit daha sonra bağlı olduğu Sühreverdiyye'nin bir kolu olan Zeyniyye tarikat sebebiyle Zeynîler olarak anılmıştır. Bu tarikatı Anadolu'ya ilk getiren kişi olarak Bursa'da H.856/ M.1452 yılında vefat etmiştir. Kudsî'nin mezarı, bugün türbe içinde ayrı bir semttedir.¹⁵¹

Osmanlı ve İslâm kültürünün özelliklerinden biri önemli şahsiyetlerin türbelerinin ziyaret edilip dualar edilmesidir. Lâmi'î Çelebi'de Abdüllatif Kutsî'nin türbesi ile duygularını şöyle ifade etmektedir:

Anunçün hazret-i Abdullatîf'e

Olupdur merkad ol'arz-ı şerife (L/330)

3. Sultan Osman Gazi Türbesi

Osman Gazi, Bursa'nın fethetilmesi esnasında zaman zaman hisar'ı seyretmeye gelir ve şimdiki türbesinin olduğu yerdeki manastırın şapelininin güneşten parlayan kubbesindeki kurşunları işaret ederek "Beni şu gümüşlü kubbenin altına gömünüz" vasiyeti üzerine Orhan Bey tarafından buraya defnedilmiştir.

¹⁵¹ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, ss. 402-10.

Osman Gazi'nin türbesi 1801 yılında yanmış ve tamir edilmiştir. 1855 depreminde de hasar görmüş, Sultan Abdülaziz tarafından 1863 yılında günümüzdeki biraz daha geniş haliyle inşa edilmiştir. Türbenin içinde yer yer barok tarzı süslemeler dikkat çekmektedir. Türbenin içinde on yedi sanduka bulunmaktadır. Türbede yatanlardan Osman Gazi, oğlu Alâeddin Bey, Orhan Bey'in eşi Asporça Hatun, Orhan Gazi'nin Asporça'dan doğma oğlu İbrâhim ve I. Murad'ın oğlu Savcı Bey olarak beşi bilinmektedir. Diğerleri bilinmemektedir.¹⁵²

Lâmîi Çelebi'nin şehirdeki manevi ve sosyal hayatın bir parçası olan Osman Gazi türbesi ile ilgili beyti şu şekildedir:

Mukaddem fâtih-i dîn Şâh Osmân

Ki tîgî idi küffâr üzre bürhân (L/392)

4. Sultan Orhan Gazi Türbesi

Orhan Gazi'nin türbesi, Sultan Osman Gazi'nin türbesinin doğusundadır. Bu türbe 1855 depreminde yıkılmıştır. Şimdiki halini 1863 yılında Sultan Abdülaziz, Osman Gazi türbesi ile birlikte yeniden inşa ettirmiştir. Mermer söveleri ve dilimli kemerli kapıdan girilen yapısı, kare mekân planı, kapı tarafında iki pencere ile aydınlatılması ve perdelerle süslenilmesi I. Murad Hudâvendigâr ve II. Murad'ın türbeleriyle aynı özellikleri taşımaktadır.

Türbede Orhan Gazi'nin sandukasından başka yirmi sanduka bulunmaktadır. Türbede yatanlar Orhan Gazi, eşi Nilüfer Hatun, Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Kasım, Yıldırım Bayezid'in kızı Fatma Sultan, Cem Sultan'ın oğlu Abdullah ve II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkut'un dışında diğer kabirlerin kimlere ait olduğu bilinmemektedir.¹⁵³

Lâmî'i Çelebi'nin bu türbe ile ilgili duyguları şöyledir:

¹⁵² Doğan Yavaş, "Osman Gazi Türbesi", *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33, ss. 467-68.

¹⁵³ Orhan Gazi, Gümüşlü Kümbet olarak bilinen, manastır kompleksi içerisinde Saint Elias Manastırın kilisesini camiye çevirmiştir. Ayrıca ikinci yaptırdığı cami ise Çarşı yakınındaki külliye'nin camisidir. Bugün bu cami Ulucami'nin biraz aşağısındadır. Orhan Gazi'nin yaptırdığı üçüncü camisi Kaleiçi Orhan Camii olarak bilinen caminin kitâbesi, depremden sonra yıkılan caminin yerine inşa edilen Şehâdet Camii'nin doğu duvarına yerleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Yavaş, "Orhan Gazi Türbesi", *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33, s. 389.

Pes andan sonra Orhan bin °Osman

Meh-i hürşîd-ı ta'at-ı zıll-ı Yezdân (L/397)

İdindi Bursa'yı çün taht-gâh ol

Atası merkadın kıldı penâh ol (L/403)

5. Sultan I. Murat Türbesi

Sultan I. Murat, 1389 yılında Kosova yakınlarında şehit edildikten sonra burada iç organları çıkarılarak gömüldüğü yerde bir türbe yaptırılmış, naaşı da Bursa'ya getirilerek defnedilmiş ve üzerine bir türbe yapılmıştır. Sultan I. Murat caminin önünden geçen yolun öteki tarafındaki kare planlı türbeyi, Yıldırım Bayezid yaptırmıştır. Belli dönemlerde türbe tamirat görmüştür. Türbede I. Murat'ın sandukasının yanında torunu Süleyman Çelebi, diğer yanında Yıldırım Bayezid'in çocukken ölen oğlu Musa Çelebi'nin sandukaları vardır. Türbeden çıktığımızda bahçe kapısına doğru yine sol tarafta Çekirge Sementi'nden Çanakkale Savaşlarında şehit olan vatandaşlarımızın isimlerinin yazılı olduğu kitabe bulunmaktadır.¹⁵⁴

Lâmi'î Çelebi eserinde bu Hudâvendigâr türbesinden övgüyle bahsetmektedir.

Şehâdet şâhı h od Gâzi Hudâvend

Ki şâh-ı neslin itsün Hakk berümend (L/404)

Şehâdet birle meşhûd-ı cihândur

Bugün kabri ma'âf-ı ins ü cândur (L/405)

¹⁵⁴ Eyice, "Hudâvendigâr Külliyesi", ss. 290-95.

6. Sultan Yıldırım Bayezid Türbesi

Yıldırım Bayezid'in türbesi Türk üçgenli kubbesi ve üç gözlü revakı ile Osmanlı mimarisindeki ilk revaklı türbe olma özelliği taşımaktadır. Kapısının üzerindeki kitabeden anlaşıldığı üzere Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi tarafından H.809/ M.1406 senesinde yaptırılmıştır. Türbede beş sanduka bulunmaktadır. Türbede yatanlar Yıldırım Bayezid Han, Musa Çelebi, İsa Çelebi ve iki kadın mezarıdır.¹⁵⁵

Lâmi'i Çelebi bu türbe ile ilgili duygularını şöyle ifade etmektedir:

Ȧolundı çünki hurşîd-i tâbân

Olup kâyim-makâmı İldırım Hân (L/412)

Olup şulhân-ı bahr u Hüsrev-i berr

Ȧodı toprağa âhır Bursa'da ser (L/ 428)

7. Yıldırım Bayezid'in oğlu Şehzade Süleyman Türbesi

Şehzade Süleyman, Yıldırım Bayezid'in Ertuğrul Çelebi'den sonra doğan ikinci oğludur. Bazı Batı kaynaklarında I. Süleyman olarak adlandırılmıştır. Bazı Osmanlı, Bizans kaynaklarında ise Fetret döneminin karışıklığı ve kardeşlerinin buldukları bölgede beyliklerini ilân etmesi gibi sebeplerle Osmanlı padişahları arasında yer almamaktadır.

Süleyman Çelebi kardeşi Musa Çelebi ile giriştiği padişahlık mücadelesinde Balkanlar'da savaşır ve yenilgiye uğrar. Daha sonra Musa Çelebi'yi iki defa yenilgiye uğratar. Ardından Mûsâ Çelebi, 1411 yılında âni bir baskınla Edirne'yi ele geçirir. Şehzade Süleyman Çelebi kaçarken kılavuzu tarafından ihanete uğramış ve

¹⁵⁵ Yavaş, "Yıldırım Külliyesi", ss. 532-33.

öldürülmüştür. Mûsâ Çelebi’de bunun üzerine ihanet edenleri öldürmüştür.¹⁵⁶ Daha sonra naaşı Bursa’ya yollanarak Hudâvengigâr türbesine I. Murad’ın yanına defnedilmiştir.¹⁵⁷

Geçüp yirine oğlu Mir Sülmân

Cihânı yekser itdi bende-fermân (L/429)

Brusa olmağın şahâne melca

İtdi türbe-i ceddinde me'vâ (L/433)

8. Şehzâde Süleyman’ın kardeşi Şehzâde Musa Türbesi

Yıldırım Bayezid’in Musa adından iki oğlu vardır. Oğullarından biri 1388 yılında dünyaya gelmiş olup diğeri ise aynı tarihte ölmüştür. Babası daha sağ iken ölen şehzadenin mezarı Tophane’deki Orhan Türbesi’ndedir. Diğeri Şehzâde Musa ise iki sene yedi ay yirmi gün padişahlık yapmıştır. Hudâvendigâr türbesinde medfundur.¹⁵⁸

Lâmi’î Çelebi, Bursa’da medfun olan Şehzâde Musa’nın türbesinden eserinde bahsetmektedir.

Pes oldı Mîr Musa mülke şulţân

Yed-i beyzâsın itdi tîğ-i bürrân (L/434)

İdüp Bursa'da ol dahi qarârın

Qabül itdi qarındaşı civârun (L/438)

¹⁵⁶ Ziya Nur Aksun, *Beylik'ten Cihan İmparatorluğu'na*, İstanbul: Ötüken, 2011, s. 154.

¹⁵⁷ Levent Kayapınar, “Süleyman Çelebi, Emîr”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, ss. 82-85.

¹⁵⁸ Kepecioğlu, Algül, Keskin, *Bursa Kültüğü*, c. 3, ss. 219-20.

9. Sultan Çelebi Mehmed Türbesi

Yeşil Cami'nin karşısında bir tepecik üzerinde bulunan türbe, 1421 yılında Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Bu türbede sarı, lâcivert ve beyaz renkte geometrik motifli çini süslemeler Bursa'nın sembolü olmuştur. Türbenin mimarı ise Hacı İvaz Paşa'dır. Sekiz köşeli planı ve alt kattaki mezar odası ile Selçuklu kümbetlerinin devamı görünümündedir. Türbenin sekizgen yapısı, sekiz penceresi, yüksek bir kasnağa oturan kurşun kaplı bir kubbesi bulunmaktadır. Pencere alınlıklarındaki çinilerde hadisler ve ayetler yazılı olup şemse motiflerle bezenmiştir. Kapısı ahşap işliği ile yapılmış olup üzerinde geometrik desenler vardır. Türbede Çelebi Sultan Mehmet'in sandukası çevresinde kızları, dadısı ve oğullarından bazılarının sandukaları bulunmaktadır. Türbe en son 2009 yılında onarılmıştır.¹⁵⁹

Lâmi'i Çelebi yeşil çinilerle bezenmiş Çelebi Mehmed türbesi ile ilgili şiiri şöyledir:

Pes andan sonra şulţan oldı vâli

Vücûdı mülke virdi kıadr-i ʿali (L/439)

Huşûşâ türbe-i gerdûn-nitâkı

Zümürüddür kamu tâk u revâkı (L/448)

10. Sultan II. Murad Türbesi

Bursa'da meftun olan Osmanlı'nın altıncı padişahı Sultan II. Murat'ın türbesi, oğlu Fatih Sultan Mehmed tarafından H.855/ M.1451 yılında Muradiye Külliyesi bünyesinde yaptırılmıştır. Vasiyeti üzerine naaşı toprağa gömülü ve üzerine yağmur yağması için üstü açık ve Kur'ân okunması için etrafı galerili olarak inşa edilmiştir. Türbe duvarları bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla ile örülmüştür. Kare planlı bu yapının ilk yapılan kısmında

¹⁵⁹ Doğan Yavaş, "Yeşilcami Külliyesi", *DİA*, İstanbul, 2013, c. 43, ss. 492-95.

sadece II. Murad'ın mezarı vardır. Daha sonrada eklenen kısımda Alêaddin, Ahmed ve Orhan adındaki üç oğlu ile Şehzade Hatun adında bir kızı yatmaktadır.¹⁶⁰

Lâmi'î Çelebi Sultan II. Murad türbesinden şiirinde övgüyle bahsetmektedir.

Harîm-i pâki hod şulţan Murâd'un

O çerh-ı himmet ü 'âlî-nihâdun (L/454)

Mükerrem türbelerdür pâk-tıynet

Behiştî ravzâlardur hûr-ziynet (L/458)

P. ULUDAĞ

Bursa'nın sembolü olan Uludağ, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yükselen ve yüksekliği 2.530 metreyi bulan tek bir dağdır. Eteklerindeki mesire alanlarında meşe, kestane, elma, ceviz, fındık ve çınarlar yetişmektedir. Dağın eteğinden süzülen birçok akarsular bulunmaktadır. Dağın daha yukarlarına doğru çam ağaçları vardır ve bu tepelerin yaylaları karlarla kaplıdır. Yılın büyük bir bölümünde karlı olan bu tepede kış turizmi yapılmaktadır. Uludağ'ın üzerinde 791 çeşit çiçek bulunmakta olup bu çiçeklerin 104'ü sadece Türkiye'de, 28'i de sadece Uludağ'da yetişmektedir.¹⁶¹

Vaktiyle bu dağda birçok kilise ve manastırlar bulunduğundan; "Cebel-i Ruhban", "Keşiş Dağı", "Olimpos" gibi adlar verilmiştir. Uludağ'ın eteklerinde, Bursa'nın fethinden evvel birçok manastır mevcuttur. Fetihden sonra ise şeyhler ve dervişlerin mekânı olmuş ve manastırları zaviyeye çevirmişlerdir. Bursa'da yaşayan şeyhler ve alimler her sene yaz vakitlerinde Uludağ'daki sayfiye yerlerine göçerler ve orada aylarca oturlardı. Hatta bazı medresedeki talebeler bile bu yaylaya çekilirlerdi. Nitekim bu gelenek daha önceleri de yapılırdı. Bizans İmparatorları da dinlenmek ve istirahat etmek üzere Uludağ'a gelirler ve bir iki ay sonra da sağlam ve dinç dönerlermiş.

¹⁶⁰ Yavaş, "Murâdiye Külliyesi", ss. 196-98.

¹⁶¹ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 269.

Evliya Çelebi, Uludağ'dan övgüyle bahsetmiştir. Hammer ise Bursa'daki alimlerin birçoğu, şairlerin ekserisi, o büyük lâyemut eserleri Uludağ'ın sakin ve serin yaylarında yazmış olduğunu söyler.¹⁶² Bu dağın görkemi ve serinliğini Lâmi'î Çelebi ve Çalıkzâde Mehmed Mânî şehr-engîzlerinde övgüyle bahsetmektedirler.

Felek-âyîn zeberceddendir ol tâğ

Cihânda alını açık dur yüzi ağ (L/98)

Âcep mi eylese ra'nâlık ezhâr

Keşiş tağı gibi bir arkası var (MN/43)

Q. YAYLA

1. Sultan Yaylası

Bursa'nın İnegöl ilçesine bağlı *Sultaniye* köyü vardır. Bu köy Yıldırım Camii'nin vakıf köyüdür. Sultan yaylası da burada bulunmaktadır. Lâmi'î Çelebi eserinde bu yerden bahsetmektedir.¹⁶³

Şeref bahş olmagın ol sahn u meydân

Komışlar adını yaylağ-ı şulţân (L/ 156)

2. Doğlu Baba Yaylası

Doğlu Baba yaylası Uludağ'ın eteklerindeki yer almaktadır. Bursalı derviş olan Doğlu Baba'nın mezarının bulunması sebebiyle bu adı almıştır. Daha önceleri Doğlu Babanın bu yaylada bir tekkesi bulunmaktaymış. Bugün bir mesire yeridir. Ayrıca dağ

¹⁶² Kepecioğlu, Algül, Keskin, *Bursa Kütüğü*, c. 4, ss. 190-92.

¹⁶³ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 256.

yolunda kaybolanlar buradaki karakol sayesinde kurtuldukları için bu yaylaya *Cankurtaran* adını vermişlerdir. Lâmi'î Çelebi bu yayladan eserinde bahsetmektedir.¹⁶⁴

Niçün yâd itmem Doğ lu Baba'yı

Cihân andan bukur kesb-i hevâyı (L/172)

R. BURSA'NIN BAĞ, BAHÇE VE OVASININ TASVİRİ

Bursa'nın bağ, bahçe ve ovalarında renkli bir sosyal hayat bulunmaktadır. Cennet misali olan yeşil Bursa kendisini temâşa edenlerde hayranlık duyguları uyandırmaktadır. Şehr-engîzlerde bu tasvirilere çokça rastlamaktayız.

Ekilmiş yoncalıklar her kenârı

Ki hayrândur felekler sebze-zârı (L/511)

Didi seyr eyledün bağ-ı cinânı

Bize var mı o yirün armağanı (İ/53)

Hevâsı ruh-perver şuyı kevser

Nebâti nîş-ger toprağı  anber (MN/42)

¹⁶⁴ Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, s. 121.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHR-ENGİZLERDE MEKÂNA AİT MEFHUMLAR

Şehr-engîzlerde Mekâna ait Mefhumlar

Çalışmamızın üçüncü bölümünde şehr-engîzlerde mekâna ait mefhumlar belirlenmiştir. Belirlenen bu mefhumlar, konunun daha iyi anlaşılması için dini, sosyal ve tabiatla ilişkili mekânlar olmak üzere üç ana başlık altında incelemeye tabi tutulmuştur. *Dini mekâna ait mefhumlar*; Cennet, İbâdethâne Cami-Mescid, Kâbe, Kıyamet, Kilise, Manastır, Musallâ, Secdegâh-Kıblegâh, Türbe'dir. *Sosyal mekâna ait mefhumlar*; Bezm, Dehr, Hisar, Kule, Kûy, Meclis, Mekâni Muhît, Nazargâh, Saray, Şehir, Taht, Teferrücgâh, Yol-Menzîl, Zindan'dır. *Tabiata ait mefhumlar*; Âlem, Arş, Arz-Dünya, Bâğ-Bahçe, Cihân, Dağ, Deniz-Derya, Diyâr, Gerdûn-Felek-Eflak-Çarh, Gökyüzü-Âsmân-Sipîhr-Sema, Kenar, Meydân-Sahn-Zemin, Vadi, Yedi İklim'dir. Şehr-engîzlerdeki mekân ifade eden bu mefhumları ele alırken beyitlerde geçen anlamlarına dikkat çekilerek ıslahat anlamları verilmiştir. Bu bölümümüzde ilgili mefhumlar ve beyitlerden yola çıkarak kültürümüze ve edebiyatımıza kattığı öneme değinilmiş ve özellikle yaşadığı şehre göre şekil alan insanın mekânla kurduğu ilişki tasvirlerle incelenmiştir.

A. DİNİ MEKÂNA AİT MEFHURLAR

1. Cennet

Cennet: Lügatta “örtmek, gizlemek” anlamındaki cenn kökünden isim olup “bitki ve ağaçlar ile toprağı örten bahçe” demektir. Cennet, ahirette müminlerin gideceği ebedî saadet yurdudur. İslâm literatüründe ebedî ahiret yurdu anlamı taşıyan isimler içinde en çok kullanılanıdır. Ebedî saadetle ilgili içindeki bütün mekân ve imkânları kapsayacak şekilde muhtevası en geniş olan terimdir. Edebiyat alanında da Kur'ân-ı Kerîm'de geçen cennetü'n-naîm, adn, firdevs, dârüsselâm ve dârülmukâme içerisinde daha çok cennet kelimesine yer verilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁵ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, ss. 274-376.

Türk edebiyatında cennet, şehir-engizlerdeki mekânların tasvirinde verimli bir malzeme sahası haline dönüşmüş ve tasavvufî anlayışların geliştirdiği yorumlarla bu alana mahsus terimler olarak değişik mânalar kazanmıştır.

Münevver itmeğin âl-i fenârın

Gören cennet şanur ol hoş diyârı (L-153)

Muhaşşal her tarafdur cennet-âbâd

Behişt-i heşti kılmaz seyr iden yâd (L-514)

Bu beyitte olduğu gibi Edebiyatımızda yer alan cennet tasviri bazen “behişt” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁶

Budur vâir ise cennet dir görenler

Ki çığmağ istemez ana girenler (L-352)

Şanasın bağ-ı cennet eşmesidür

Bunar başı sular ser-çeşmesidür (MN- 47)

Şehir-engizlerde cennet kelimesi ile yeşillikler, binbir çeşit ağaçlar, çiçekler, su pınarlarının güzellikleri tasvir edilmiştir. Ayrıca sevgilinin mahallesi, yurdu olarak tasvir edilmektedir.

Münevver havzıdur ser-çeşme-i nûr

Görenler kevser-i cennetden el yur (İ-27)

Kur’ân-ı Kerîm’in 108. sûresine adını veren ve “çok şey” anlamına gelen *Kevser*, Hz. Peygamber (sav)’e cennete verilen bir nehrin adıdır. Bu nehrin iki kenarında inciden yapılmış kubbelerin bulunacağını, akan suyunun da halis misk gibi koku salacağını beyan etmiştir. Beyitte konu edinilen nehrin güzelliği kevsera benzetilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ, 1995, s. 99.

¹⁶⁷ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, ss. 376-3867.

Nediir cennet temâşâsına değmez

Nihâl-i şahı tubaya baş eğmez (İ-45)

Tuba, cennetteki bir ağacın adıdır. Buhârî ile Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber cennette idmanlı ve hızlı bir at binicisinin gölgesinde yüz yıl koştuğu halde sonuna ulaşamayacağı kadar büyük bir ağacın bulunduğunu ifade etmiştir. Kur'ân'da geçen "tuba" (er-Ra'd 13/29) kelimesi sözlükle "iyilik ve güzellik, iyi ve güzel karşılanan her şey" anlamı taşımaktadır. *Kütüb-i Sitte* içerisinde yer alan bir rivayete göre ise Hz. Peygamber (sav), tubanın cennette bir ağaç olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸

Bu ağaç divan edebiyatında bazen Hz. Peygamber (sav)'in Allah'ın huzuruna varmadan önce cennetü'l-me'vâda Cebrâil'i yanında bıraktığı mübarek bir ağaç olan sidre ile birlikte kullanılır. Edebiyatımızda sevgilinin boyunun uzunluğunu ve endamının güzelliğini ifade etmek için kullanılır.¹⁶⁹

2. İbadethâne

İbadethâne lügatta, Arapça ibâdet mastarından türetilen ve "ibadet edilen yer, ibadete mahsus bina, ma'bed" anlamına gelmektedir. İbadethâne, bütün dinlerde ibadet mahalleri için yapılmış özel mekânı ifade etmektedir.¹⁷⁰

Müslümanlar için ibadethâne olarak mescid veya cami kullanılmaktadır. Osmanlıda genellikle külliye içlerinde yer alan bu mekânlar Şehr-engîzlere de konu olmuşlardır.

Uyûnâsâ ibâdethâneler pâk

Ki mihrâbına ebr u tâk-ı eflâk (L-296)

¹⁶⁸ Topaloğlu, "Cennet", ss. 376-3867.

¹⁶⁹ Tuba ve Sidre ağaçlarının hem dünya hem de ahiret ile ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Bunun sebebi ise Sidre hakkındaki hadislerden hareketle İslâmî kaynaklarda çoğunlukla cennetten çıkan, ikisi zâhir, ikisi bâtın dört nehrin bu ağacın altından doğduğu bilgisi yer almaktadır. Sanatkârın yaşadığı yerlerdeki nehirlerin bölgeler üzerindeki etkileri ona farklı isimleri çağrıştırmış, böylece ortaya Nil, Fırat nehirleri yanında Dicle, Seyhan ve Ceyhun adları da çıkmıştır. Bunlardan bâtın olan iki cennet nehri selsebil ile kevser veya tesnîmdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa İsmet Uzun, "Sidretü'l- Müntehâ", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, ss. 152-53.

¹⁷⁰ Ahmet Güç, "Mâbed", *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 276-80.

3. Camii- Mescid

Cami: Sözlükte Arapça cem‘ kökünden türemiş “toplayan, bir araya getiren” anlamına gelmektedir. El-mescidü’l-câmi‘ (cemaati toplayan mescid) kelimesi, Taberânî’den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber tarafından kullanılmış olup başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidleri ifade etmektedir. Tâbiîn döneminde de bu tabir kullanılmıştır. “Cami” kelimesi tek başına kullanılması H. IV. yüzyılda başlamıştır. Daha sonra cami, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan büyük mescidler verilen ad olmuştur. İçinde minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mâbedlere ise sadece mescid denilmiştir.¹⁷¹

Müslümanların içerisinde namaz kılmak ve ibadet için toplandıkları bu özel mekânlar şeh-er-engîzlere de konu olmuşlardır.

Huşûşâ nâf-ı şeh-er ol Ulu Câmi‘

Ma‘âf-ı ‘alemîn devletlü câmi‘ (L-341)

Nice medh eyleyem mescidlerini

Ki cem‘ itsek cihân ‘âbidlerini (L-336)

Yanında maksad-ı akşâ o câmi‘

Velâyet ehline olmuş mecâmi‘ (L-312)

Bu beyitte geçen *Mescid-i Aksâ* ifadesi, Hz. Süleyman tarafından Kudüs’te yapılan camidir. Bu cami, Müslümanların ilk kıblesi olması yönüyle önem taşımaktadır.¹⁷²

¹⁷¹ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, ss. 46-56.

¹⁷² Ayrıca Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ ve genellikle mezhep imamlarıyla ileri gelenlerinin kabirlerinin bulunduğu camilere de mescid denilmektedir. Bkz.Önkal, Bozkurt, “Cami”, ss. 46-56.

4. Kâbe

Kâbe kelimesi, Arapça ka‘b (كعب) kökünden gelmekte olup “dört köşeli veya küp şeklinde olmak” anlamına gelmektedir. Kâbe yeryüzündeki ilk ibadet yeridir. Namaz ve hac ibadetinin belirli şartlarının yerine getirilmesi yönüyle ayrı bir önem taşıyan Kâbe, Müslümanların kiblesidir.

Zira Kur‘ân-ı Kerîm’de “Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir, siz de yüzünüzü onun bulunduğu yöne çevirin” (el-Bakara 2/144) buyurulmaktadır.

Kâbe’ye girmenin âdâpları vardır. Girmeden önce gusül abdesti almak, ayakkabıları ve varsa mestleri çıkarmak, Kâbe’nin içinde sükûnet ve huşû içerisinde dua, istiğfar, tesbih, tehlil ve tekbirle meşgul olmak, mecbur kalmadıkça konuşmamak, başkalarını rahatsız etmemeye özen göstermek, izdihama sebep olmamak ve gözyaşı dökmeye çalışmak önem taşımaktadır. Kâbe’nin bölümleri ve unsurları arasında altın oluk, Hacerülesved, hicr, makâm-ı İbrâhim, mültezem, müstecâr ve Rüknyemânî vardır.¹⁷³

Şehrengîzlerde geçen Kâbe ifadesi, Bursa’nın kiblesi veya muhiti itibari ile güvelikli ve sevilen bir bölge olmasına benzetilmiştir. Bursa’nın çeşmeleri ise Kâbe’yi ziyaret edenlerin su ihtiyacını giderdiği zezeme benzetilmiştir.

Kapusı Ka’be-i hâcât-ı âlem

Harîmi çeşmesidir âb-ı zezem (L-63)

Beyitte âlemin ihtiyaçlarını Kâbe’ye arz ettiğinin ve çevresinde akan zezem suyundan bahsedilmektedir ki zezem Hz. Hacer’in toprağa vurmasıyla çıkan ve kıyamete kadar akacak olan bir sudur.

Hakikat Ka’bedür ol kabr-i dil-cû

Ki zezemdür harem içinde bir su (L-322)

Beyitlerde geçen *harem* ifadesi, Kâbe ve çevresinin güvenli ve dokunulmaz bir bölge olmasını nitelemektedir. Zemzem suyu veya kuyusu ifadeleri Osmanlı dönemi çeşmelerinin kitabelerinde sıkça yer almıştır.

¹⁷³ Sadettin Ünal, “Kâbe”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 14-21.

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde dünya suları lezzetini taşımayan ve biraz tuzlu olan zemzemin, gün içinde bile farklı özellikler gösterdiğini ve sabahtan itibaren yatsıya kadar gül, menekşe, yasemin gibi çiçeklerin yanında saf süt kokusun hissedildiğini kaydetmektedir.¹⁷⁴

5. Kıyamet

Kıyamet sözlükte “kalkmak, dikilip ayakta durmak” mânasındaki kıyâm kökünden türemiş olup “dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma” ve “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelmektedir.¹⁷⁵ Semavî dinlerin temel iman esaslarından biri olarak kabul ettiği kıyamet, bütün insanların dirilerek mahşerde toplandığı günün adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet, haşr ve mahşer hakkında birçok ayet bulunmaktadır.

Divan şiirinde kıyamet, daha çok fitne anlamı veya da kıyâm, kâd, kamet, kelimeleri ile anlam ilişkisi kurularak bahsedilir.¹⁷⁶ Şehr-engîzlerde kıyamet mefhumu şöyle geçmektedir:

Qıyâmet^c arşası şahrâya benzer

Çemenler cennetü'l -me'vâya benzer (L-167)

Âlemler baş çeküp gerdûna yirden

Qıyâmet kopmadın gelmişler irden (L-305)

Sırâtı giçmege geldükçe 'alem

Ben andan hoş geçen baza numaram (MN-23)

¹⁷⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Zemzem”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 44, ss. 242-46.

¹⁷⁵ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, Ankara, 2002, c. 25.

¹⁷⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 287.

Beyitte geçen *sırat* kavramı, cehennemin yanında kurulan ve cennete geçit veren bir nevi köprüdür. Buradan kurtuluşu hak edenlerin rahatlıkla geçeceği, diğerlerinin ise cehenneme düşeceği, geçilmesi güç bir köprüdür.

6. Kilise

Kilise sözlükte “birini dışarıya çağırmak, toplantıya davet etmek, toplamak” anlamından türetilen Grekçe ekklesia “topluluk” anlamına gelmektedir. Fransızca karşılığı eglise, İngilizce karşılığı church ve Arapça karşılığı ise kenîse’dir. Türkçe’deki kilise kelimesi Arapça’dan geçmiştir.¹⁷⁷

Ku’ân-ı Kerîm’de geçen savâmi‘ (tekili savmaa) ve biyan (el-Hac 22/40) kelimeleri müfessirler tarafından genel olarak “manastır, kilise” anlamı taşıdığı kabul edilmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde hıristiyan mâbedlerin tamamı için kenîse kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca bu kelime, İslâm öncesi Arap edebiyatında ve fethedilen ülke halklarıyla ilgili yapılan antlaşmalarda geçmektedir. Hadislerde yer alan kenîse ise hıristiyanların yanında yahudilerin mâbedi anlamında da kullanılmıştır.¹⁷⁸

Daha çok hristiyanların ibadet ettikleri ve dini öğretilerinin gerçekleştikleri bu mekânlar olan kiliseler şehr-engizlerde de işlenmiştir.

Âh-ı uşşâk ile kûyı tölmiş

Sanki bir canlı kilise olmuş (İB-203)

İshak Çelebi bu beyitinde, *uşşâk* kelimesini aşıklar anlamında kullanarak aşıkların semtini canlı bir kiliseye benzetmektedir. Veyahut şair, *uşşâk* kelimesini mûsikî makamından bir perde anlamında kullanıp kilise ayinlerinden çıkan ses ile telmih etmektedir.

¹⁷⁷ Levent Öztürk, “Kilise”, *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, ss. 14-16.

¹⁷⁸ Mehmed Aydın, “Kilise”, *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, ss. 11-14.

7. Manastır

Manastır: Lügatta “tek, yalnız” anlamına gelen Grekçe monostan türetilen ve münzevi hayat tarzını benimseyenlerin (monachos) yaşadığı mekânları ifade etmektedir. Fransızca karşılığı monastère, İngilizce karşılığı monastery’dir. Arapça’da ise hıristiyan manastırlarını ve bazen de keşiş hücrelerini tanımlamak için devr, deverân (dönmek, dolaşmak; yönetmek) kökünden türetilen *deyr* (üzerinde oturlan yer, ev) kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca keşişleri için de aynı kökten gelen deyyâr ve deyrânî kelimeleri kullanılmaktadır.¹⁷⁹

Manastır hayatı Hindu, Budizm ve Jainizm geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Manastırlar genelde şehirden ve uygarlıktan uzakta, ulaşılması zor alanlarda kurulmuşlardır. “Hıristiyan geleneğinde hayattan yüz çevirme idealinin başlangıçtan beri var olduğu bilinmekle beraber manastır hayatının kökeni, Mısır’da “çöl babaları” diye anılan bazı din adamlarının tek başlarına çöllere ve dağlara çekilip münzevi hayat sürmelerine dayandırılır.”¹⁸⁰ Daha sonra dua, zühd ve dini görevlerini okuyup öğrenmeye yoğunlaştıkları mekânlar halini almış olan manastırlar şehri ve medeniyeti anlatan şehrengîz türü gibi edebî eserlere konu olmuşlardır.

Bu deyr-i zulmet-âbâdı idüp nûr

Manastır merkadından oldı ma^emur (L-396)

8. Musallâ

Musallâ, sözlükte “namaz kılınan yer” mânasına gelmekte olup cuma ve bayram namazlarının edâ edilmesi için ayrılmış üstü açık geniş mekânlardır. Camilerde veya kible istikametindeki avlularda ya da son cemaat yeri önünde cenaze namazının kılındığı yere

¹⁷⁹ Salime Leyla Gürkan, “Manastır”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 558-60.

¹⁸⁰ Levent Öztürk, “Manastır”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 560-61.

musallâ taşı (seng-i musallâ) denilmektedir. Ayrıca mezarlık girişlerine musallâ taşının konulduğu da görülmektedir.¹⁸¹

Lâmi’i Çelebi’nin musallâ mefhumu ile ilgili beyiti şöyledir:

Muşallâsını kim eyler anun yâd

Ki ‘tyd eyyâmı olur maşşer-abâd (L-378)

9. Secdegâh-Kıblegâh

Secdegâh, Arapça’da “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” mânasına gelen sücûd kökünden “secde edilen yer” anlamında bir mekân ismidir. *Secdegâh*’ın bir diğer adı da kıblegâh’tır. Namaz kılmak için Kâbe’ye yönelerek kılmak anlamına gelir.¹⁸²

Ayrıca secde namazın rükünleri içinde en önemlisidir. Hz. Peygamber (sav)’den rivayet olunmuştur ki kulun Allah’a en yakın olduğu an secde anıdır. Edebî eserlerinden mesnevi nazım şekliyle yazılmış olarında esere münacaat kısmıyla başlanır. Allah’a yakarıшта bulunulur ve ondan af dilenir. Bu yakarışın yapılacağı özel mekânlardan olan *secdegâh-kıblegâh* mefhumları şeh-er-engizlerde konu olmuşlardır.

Îlâhî sandur dün gün penâhun

Çapundan ğayrı yokdur secde-gâhun (L-1)

Kûhsârın kıble-gâh olsa nola İstanbul

Tâ ezelden manzar-ı ahyâr-ı Kostantîn (NA-9)

¹⁸¹ Hüsamettin Aksu, “Musallâ Taşı”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. 31, ss. 232-33.

¹⁸² Önkâl, Bozkurt, “Cami”, ss. 46-56.

10. Türbe

İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtların bulunduğu oda şeklindeki yapılara *türbe* denmektedir. Türbe Arapça toprak demektir.¹⁸³ Nitekim İslam mezar yapısı oluşturan bu yapılar “Toprak zemin altındaki ölü odası üzerinde silindirik ya da çok kenarlı bir yapı ile bunu örten konik/pramidal çatıya¹⁸⁴ sahiptirler. Bu yapılar “kümbet, makam, meşhed, buk‘a, darîh, kubbe, ravza” gibi adlarla da anılmıştır. “Bu adlandırmalar genellikle yapının ait olduğu kişinin makam ve mevki, mensup olduğu sosyal, dinî ve siyasî zümre, ayrıca yapının mimari özelliğini yansıtmakla birlikte birbirinin yerine de kullanılmıştır.”¹⁸⁵

Tarihimizde mimarî değeri yüksek büyük şahsiyetlerin üzerine kurulmuş pek çok türbe bulunmaktadır. Edebî eserlerde de işlenen türbe mefhumu ile ilgili beyiiler şöyledir:

Gören ol türbeyile bu harîmi

Överken Ka‘be ‘dür dir bu harîmi (L-314)

Brusa olmağın şahâne melca

İdindi türbe-i ceddinde me‘vâ (L-433)

Ziyaretgâhdur hem sahn-ı ‘işret

Olur ol yirde her yüzden meserret (L-243)

Ziyaretgâh, Arapça “ziyaret” ve Farsça “gâh=makam” kelimelerinden türemiş olup ziyaret mahalini, teberrük için varılan türbe ziyareti anlamı ifade etmektedir.¹⁸⁶

¹⁸³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 275.

¹⁸⁴ Hicabi Gülgen, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2016, s. 117.

¹⁸⁵ İsmali Orhan, “Türbe”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 41, ss. 464-66.

¹⁸⁶ Şemseddin Sâmi, Paşa Yavuzarslan, *Kamus-i Türkî*, 1. baskı Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010, s. 1383.

B. SOSYAL MEKÂNA AİT MEFHURLAR

1. Bezm

Bezm kelimesi “sohbet ve muhabbet meclisi” anlamına gelmektedir.¹⁸⁷ “Eskiden bu âdet daha çekici imiş. Sevgilisi, sâkisi, mutrib (çalgıcı), gazelhân (gazeller okuyan), yârânı ve içkisi, mezesiyle meclis, şairlerin en rağbet ettikleri durumlardan biriydi.”¹⁸⁸

Şairler bazen *bezm* kelimesini toplantı anlamında da kullanmışlardır. Örneğin padişah bezmleridir. *Bezm* kelimesi bazen sevgilinin yüzü, dünya, güzellikleri anlamını ifade etmektedir. *Bezmi* anlatan en güzel mevsim bahardır.¹⁸⁹ Edebiyatımızda ki sâkînâmeler bunu mevzu edinmiş eserlerdir. *Bezm* mefhumu ile ilgili beyitler şöyledir:

Merhabâ ey şehri-ârâm-ı dil-i erbâb-ı aşk

Telî idersin bezm-i perhizi acep şîrînsin (NA-7)

Cihân vaz'ı seradan ta Süreyyâya

Kılınmış anda bir bezm-i müheyâ (L-217)

Arapça bir kelime olan Süreyyâ, Türkçe’de Ülker, Farsça’da daha çok Pervîn diye bilinen ve edebiyatımızda mecaz teşbih unsuru olarak zikredilen parlak bir yıldız kümesinin adıdır. Beyitte cihandan göktedi süreyyâya kadar hazırlanmış bir bezmden bahsedilir. Şiirde geçen *bezm* kavramı, muhitin soyut bir biçimi olarak ifade edilebilir.

2. Dehr

Dehr kelimesi dünya, cihan, âlem, devir, zaman, kesintisiz zaman anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁰ Tasavvufta *dehr* ‘an’ manasında kullanılmaktadır. “Geçmiş zaman ancak

¹⁸⁷ Şemseddin Sâmî, Yavuzarslan, *Kamus-i Türkî*, s. 130.

¹⁸⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 81.

¹⁸⁹ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, s. 310.

¹⁹⁰ Şemseddin Sâmî, Yavuzarslan, *Kamus-i Türkî*, s. 244.

hatırlanabilir. Gelecek zaman ise henüz gerçekleşmemiştir. Hâl ise geçip mazî olur. Öyleyse zamanın gerçeği, içinde bulunulan ‘an’ dır. Ezel ile eded ise dehr’de birleşir.”¹⁹¹

Şairlerimiz dehr mefhumunu şiirlerinde şöyle işlemişlerdir:

Serâser andan idüp dehri seyrân

Oğurlar kulesi seyrinde hayrân (L-99)

Dededür birisi ol yâr-ı ser-keş

Bırakdı hânkâh-ı dehre âteş (MN-148)

3. Hisar

Hisar sözlükte, Arapça hasr kelimesinden türetilmiş olup “kuşatma, kale” anlamına gelmektedir.¹⁹² Hisar, bir bölgeyi korumak için taştan yapılmış yüksek duvarlı ve kuleli bazen çevresinde hendek bulunan askeri mimarî özellikte yapılarıdır.

Genellikle hisarlar yol kavşağı, ana yol, geçit yeri, dağlar arasında boğaz, denize uzanan burun, kıyıdan az uzaktaki adacıklar, köprü başları gibi stratejik yerlerde inşa edilmişlerdir. Bu yerler seçilirken arazinin tabii özelliklerinden yararlanılarak daha az bir kuvvetle savunulabilmesi, gerektiğinde içeridekilerin dışarı çıkabilmesi, uzun süreli kuşatmalarda su ihtiyacını sağlayacak imkânlarla sahip olması, kuşatmalara uzun süre dayanabilmesi ve benzeri olanaklar gözetilmiştir. Dolayısıyla da geçmiş dönemde kalan hisarlar sarp, güç erişilir yerlerde kurulmuş ve bunlara yalnız bir taraftan ulaşılabilmesine dikkat edilmiştir.

Hisarlar bir veya iki kat halinde inşa edilmiştir. Duvarlarının dışındaki bazı kısımlarında hendekler bulunabilir. Kapılara yakın kule sayısı arttırılarak savunma gücü arttırılabilir. Duvarlara beden de denilmektedir. Duvarların iç taraflarında kemerli gözler veya nişler de bulunabilir.¹⁹³

¹⁹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 120.

¹⁹² Şemseddin Sâmî, Yavuzarslan, *Kamus-i Türkî*, s. 467.

¹⁹³ Semavi Eyice, “Kale”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 234-42.

Bu yapılar şehir-engizlerde konu olmuşlardır.

Uçan seyli önünce seng pâre

Olur bin burç u bârû yüz hisâre (L-88)

Selâfîn-i taht-gâhı Mısr-vâr ol

Felek-âyîn hisâr-ı nâmdâr ol (L-261)

4. Kule

Sözlükte “dağ tepesi, doruk, zirve” anlamlarına gelen *kule*, bazı evlerin üstünde cihânnümâ gibi yüksek ve nezaretli çıkıntıya da verilen addır.¹⁹⁴ Genellikle kale çevresinde olup etrafı gözetlemek ve bunulan mevkiinin korunması için yapılan yapılardır. Bir diğer anlamı da bazı harp gemilerinin güvertelerinde bulunan ve makine ile hareket eden ağır top’dur.¹⁹⁵ Şehir-engizlerde daha çok “doruk, dağ tepesi” anlamlarda kullanılmış olan kule ile ilgili beyitler şöyledir:

Meger ol kullelerdür çarha hem-ser

Ki dün gün talatidür subh-ı enver (L-92)

Serâser andan idüp dehri seyrân

Oğurlar kulesi seyrinde hayrân (L-99)

Çıkarlar gâhî anda dil-rübâlar

Âcep mi kulle olsa çarha hem-ser (MN-51)

Bu beyitte Çalıkzâde Mehmed Mânî, halkın bu kulelere çıkıp şehrin manzarasını seyrettiklerini anlatmaktadır.

¹⁹⁴ Şemseddin Sâmî, Yavuzarslan, *Kamus-i Türki*, s. 688. Bkz. Cihannüma: Evlerde çatının üzerinde her tarafı seyredebilmek için yapılmış açık taraça veya oda, kule demektir.

¹⁹⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yenişehir: Aydın, 1986, s. 630.

5. Kûy

Kûy, Farsça bir kelime olup sözlük anlamı, köy, mahalle ve işlek yoldur. Türkçe’de yerleşim yerlerinin en küçüğünü ifade etmektedir.¹⁹⁶ Edebiyatımızda ise sevgilinin bulunduğu yer anlamında da kullanılmaktadır.

Belâgat kûyına ur yine çevgân

Semend oynat senündür şimdi meydân (L-78)

Beyitte geçen kûy ile belâgat arasında bir benzerlik kurularak sanatlı ve hayran bırakıcı bir alanda, gösterilerin olduğundan bahsedilmektedir.

6. Meclis

Meclis mefhumu sözlükte, cülûs kökünden türetilmiş “oturulacak, toplanılacak yer” anlamında bir mekân ifade etmektedir. Genellikle bir kelimeyle birleşerek tamlama halinde kullanılır. İlim meclisi, zikir meclisi, sohbet meclisi gibi. Edebiyatımızda bezm anlamı da ihtiva etmektedir.¹⁹⁷

Sofra-i vaşl çıkup nâdâne

Mahrem-i meclis idi bigâne (İB-37)

Bu beyitte mahrem ile meclis arasında bir bağlantı kurularak meclisin herkese açık değil, belli kimselere özel olduğuna vurgu yapılmaktadır.

7. Mekân

Mekân sözlükte “olmak” anlamındaki kevn masdarından türetilmiş olup “oluşun meydana geldiği yer” anlamına gelmektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Osman Gümüşçü, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Köy”, *DİA*, İstanbul, 2016, c. 2, ss. 85-87.

¹⁹⁷ Nebi Bozkurt, “Meclis”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 28, ss. 241-42.

¹⁹⁸ İlhan Kutluer, “Mekân”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 28, ss. 550-52.

Kültür ve medeniyet ile oluşan şehirler, mekânlar ile görünür kılınmaktadır. Şehrin sülietini oluşturan hamam, saray, cami, türbe, yol, yeşil alan gibi anıtsal ölçekli yapılar, şehirlerdeki dinî ve sosyal hayatın birer göstergesi olmuşlardır. Bu sülietlerin bulunduğu mekânlara işleyen anlam ve ruh, eşrefü'l insanla oluşur. Böylece hikayeleşen tarihteki önemli şahsiyetler izlerini bu mekânlarla günümüze kadar taşırlar. Mekâna geçen anlam ve ruh ile; “Şehir yaşamı değere, bilgiyi bilince dönüştüren bir kaynak olmaktadır. İnsan eliyle, düşüncesiyle, duygusu ve zevki ile şehri yaşanmaya değer özel bir mekân olarak yeniden üretmektedir.”¹⁹⁹

Şehri ve güzelliklerini konu alan Şehr-engîzlerimiz de gerek maddî kamusal alanlara gerekse manevî mekânlara dair çokça tasvirler yapılmıştır.

Hazânınun degül mümkin beyânı

Zer-ender-zer kılur kevn ü mekânı (L-587)

Yüzi şuyına anun itdi Hudâ

Görinen kevn ü mekân peydâ (İB-13)

Beyti ile şair, zaman ve mekânın üzerinde ve bunlardan münezzeh olan Allah Teâla'nın isim ve sıfatlarıyla her yerde görüldüğüne işaret etmektedir.

8. Muhît

Muhît kelimesi “görüp gözeten, savunup korumak” anlamındadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a nisbet edilen isimlerden biri olan muhit mefhumu, içinde iki anlam taşımaktadır. 1. “İhâta etmek”; Allah Teâla her şeyi ihâta eden, koruyan demektir. 2. “Bilmek”; Allah Teâla her şeyi ilmiyle ihata eden, onun varlığına, cinsine, miktarına, keyfiyetine, meydana getirilmesiyle ne amaçlandığına, kendisinden ne elde edilebileceğine vâkıftır demektir.²⁰⁰

¹⁹⁹ Cançelik, “Kurucu Şehirler Bursa ve Floransa”, ss. 31-32.

²⁰⁰ Bekir Topaloğlu, “Muhît”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. 31, s. 40.

Şehiri eserin hayat bulduğu atmosfer olarak tanımlayan Bilal Kemikli, dinî düşünce ve sosyal tarihîmiz açısından önemli bir şehir olan Bursa'nın muhit ile kültürümüzün ve sanatımızın mayalandığını söylemektedir.²⁰¹ Çünkü muhît, çevre anlamı da taşımaktadır. Nitekim divan şiirinde, muhît-i arz; dünyanın çevresi, muhîti dâire; çember, daire çevresi gibi tamlamalarla birlikte kullanılmaktadır.

Muhit kavramı ile ifade ettiği mekânın ruhunu Lâmiî şu beyitler ile fısıldamaktadır:

İdüp her çeşmesinden çeşmeler cûş

Muhîtun eylemiş cânını medhûş (L-181)

İdüp her kûşesinden çeşmeler cûş

Muhîtun cânını kılmıştı medhûş (L-286)

Müdevver çerh-veş sûr-ı hisârı

Muhît-i Kâf'a arz eyler vakârı (L-258)

Beyitte geçen *Muhît-i Kaf* tabiri ile şair, dünyayı kaplayan büyük bir dağ olup ankâ'nın mekânını, çevresini tasavvur etmektedir. Bu dağda yaşayan ankâ (Sîmurg) ise ismi olup cismi olmayan büyük bir kuştur. Zümrüdüankâ diyede bilinir. Adını boynunun uzun olmasından alan kuş, vücudunun tüylerinde otuz kuşun renklerini ve alâmetlerini taşır, insan ve hayvanları parçalamış. Rivayet olunur ki Hanzala bin Saffan'ın duasıyla bu kuşun nesli helâk olmuştur. Bir diğer rivayete göre ise Hz. Süleyman peygamber bu kuşa gazap ettiğinden Kaf dağına uçmuş ve bir daha geri dönmemiştir.²⁰² Zengin kültürümüzün bize kazandırdığı bir teşbih unsuru olarak Kaf dağı, yüceliği ulaşılmazlığı ve geri dönülmezliği içinde barındırması bakımından teşbih unsuru olarak şiirlerde kullanılmıştır.

²⁰¹ Kemikli, *Şiir ve Hikmet Sufî Şairin İzinde*, ss. 39-44.

²⁰² Onay, Kurnaz, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 58.

9. Nazargâh

Nazargâh eserlerde, nazar edilen, bakılan veya bakılacak yer anlamında kullanılmaktadır. Nazar kelimesinden türemiştir. Bakış, bakma ve göz atma anlamına gelmektedir. Tasavvufta nazara büyük önem verilir. Bilhassa Mevlevi ve Melâmilerce sâlikin cezbesi için mürşidin nazarı gerekmektedir. Nazar yoluyla feyz alma düşüncesi vardır. Nazar kelimesinin göz değme anlamı da vardır. Bu da şairlerin sevgilinin al yanakları üzerindeki benleri; ateş üzerindeki üzerlik tohumlarına benzetilmesiyle ortaya çıkardıkları bir kavramdır. Çünkü göz değmesi için üzerlik tohumu tütsenmektedir.

Nazargâh-ı şafâdur dîde-girdâr

Teferrücgâh-ı âlemdür felekvâr (L- 247)

Beyiti ile şair, gezinilen bu alemin devri dâimi içinde, nazar edilen yerdeki güzellikleri gözleyen gözün değdiğini ve huzurla dolduğunu anlatmaktadır.

10. Saray

Lâmîî Çelebi'nin şehir-engîzinde geçmekte olan *saray* mefhumu padişahın oturduğu büyük görkemli yapı olarak geçmektedir.

Sarây-ı şâhı nice eylemen yâd

Ki ol sahn-ı şerîf ü cennet-âbâd (L-271)

11. Şehir

Konumuz itibariyle Bursa'yı anlatmak için yapılan tasvirlerde *şehir* mefhumu en çok geçen kavramlar arasındadır. Şairlerimizin Bursa ile ilgili duygularını ifade eden beyitleri şöyledir:

Haber aldun ki şâhenşâh-ı devrân

Gelürmüş Bursa şehrin ide seyran (L-37)

Bu beyitte şair, dünya padişahının (şahlar şahının) Bursa'yı ziyaret edeceği haberi aldığını ifade etmektedir. Nitekim bunun eserini kaleme alma sebebi olacak kadar önemli olduğunu sonraki beyitleriyle anlatmaktadır.

Ne şeh'r ol bir 'arûs-ı hûb u zîbâ

Kemâl-i hüsn ile bî-misl ü hemtâ (L-22)

Şair, şehrin silüetini ve güzelliklerini o kadar beğenmekte ve eşsiz olduğunu düşünmektedir ki Bursa'yı, süslü ve güzel bir geline benzetmektedir.

Bütün dünyâda var mı Bursa şehri

Kâmusı rûstâyî Bursa şehri (İ-22)

“Bütün dünyada Bursa şehri (gibi bir başka şehir) var mıdır? (Diğer şehirlerin) hepsi köylü, Bursa ise şehirdir”²⁰³ beyiti ile şair, kelime oyunu yapmaktadır. Bir taraftan Bursa'nın nüfusu olarak köylerden daha fazla olduğunu ima ederek böyle bir şehrin bir benzerinin daha olmadığını söyler. Diğer taraftan Bursa'nın dünyadaki bütün şehirler arasında “şehirli” diğerlerinin ise “köylü” olduğunu söyleyerek övgüyle bahsetmektedir.

Bursa'sın ammâ ki vasf itmek seni mümkün değil

Ta'n iden Bağdâd'a tarzun gayret-i Kazvînsin (NA-2)

Nazik Abdullah eserinde hayali ve mecazi benzetmeleri çokça kullanmaktadır. Bu beyitte de “cennet gibi olan Bursa'nın, Bağdat'ı, Kazvin'i kışkandıracak kadar çok güzel ve gerçek anlamda anlatılabilmesinin zor; övgüye lâyık bir şehir olduğu söylenmektedir.”²⁰⁴

Böyle bir şeh'r-i mu'azzamda meğ'er

Nükte-fehm olmaya mı hiç dilber (İB-81)

İsmail Belig, eserinde daha çok şehrin güzellerinden bahsetmektedir. Bu beyti ile muazzam şehir gibi dilberlerinin (güzellerinin) gönle hoş gelmeyen kimseler olacağı düşünülebilir mi diyerek şehre ve güzellerine dair duygularını ifade etmektedir.

²⁰³ Adnan, *Üsküplü İshâk Çelebi'nin Hayatı, Eserleri ve Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Sosyal Hayatına Bakış*, s. 335.

²⁰⁴ Gülhan, “Abdullah Nâzik'in Bursa Şehrengizleri”, s. 7.

12. Taht

Taht, “hükümdar koltuğu, padişahın makamı” anlamında bir mekân ismidir. Edebiyatımızda gerçek anlamının yanı sıra sevgilinin güzelliği, aşıkın gönlü, felek, gül ve alında birer taht olarak düşünülmüştür.²⁰⁵

Sa'âdet tahtımın şâhib-külâhı

Bir ednâ kuli Mısr'un pâdişâhı (L-51)

Beyitte geçen *külâh*, taht ile bağlantılı olarak sultanın başına takmış olduğu başlıktır. Bu başlık mutluluk, saadet ve huzur sembolü olarak tasvir edilmiştir.

13. Teferrücgâh

Teferrücgâh sözlükte “eğlenmek için gezilmeye mahsus yer, eğlence yeri, seyir yeri” anlamındadır.²⁰⁶ Şehrin gezinti ve eğlence yerleri anlamında olan teferrücgâhlar Şehr-engizlerin yegâne konuları arasındadır.

Teferrücgâhdur Kaplukayası

Ki vâdisinde yok^cak lun kıyâsı (L-218)

14. Yol- Menzil

Tasavvufî bir terim olan *menzil*, durak demektir. İleyke ve aleyke arasında farkın bilmesi demektir. Yani “Hakk'ın sana nüzûl etmeyi istemesi ve kalbine Hakk'a nazil olma talebini koymasıdır. Ve böylece talep harekete geçer ve ruhanî bir latife olarak o makama inmeye yönelir. Sonunda iki nüzûl arasında Hakk'la ictimâ (birleşme) vuku bulur. Birincisi, menzile varmadan önce senin Hakk' a inmen, ikincisi ise menzile varmadan

²⁰⁵ Adnan, *Üsküplü İshâk Çelebi'nin Hayatı, Eserleri ve Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Sosyal Hayatına Bakış*, s. 143.

²⁰⁶ Şemseddin Sâmî, Yavuzarslan, *Kamus-i Türkî*, s. 1204.

önce O'nun ilâhî isminin sana yönelmesidir. Bu iki menzil dışındaki ictimânın meydana gelmesine "münazele" denir." Bir hadis-i kudsîde, bu hususa şöyle işaret edilir: "Bana yürüyerek gelene, koşarak giderim."²⁰⁷

Ayrıca tasavvufun devir nazariyesinde 360 menzilin olduğu ve de insanın yaratılıp Hakk'a ulaşabilmesi için bu 360 menzilleri geçmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu menziller, âlemleri de dolaşır. Devrin esasını oluşturan iniş ve çıkış yayları bunun içindedir.

Zemîn puhtisin itmiş zîr-i râz ol

Felek piline kesmiş inüben yol (L-94)

Meger ol kulle olmağın semâ-sâ

İdinmiş anda menzil kaym-i Êsâ (L-101)

Divan edebiyatının çeşitli örneklerinde doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Êsâ'nın adına, vasıflarına, mûcizelerine, bunlardan alınması gereken ibretlere ve tasavvufî yorumlarına yer verilmiş. Bu beyitte ise Hz. Êsâ'nın gökyüzüne yükseldiğine, kıyamete kadar kendisine çizilmiş bir yol olduğuna kinaye yapılmıştır.²⁰⁸

Bu vâkt dil-küşâda bülbül-i dil

Brusa şehrini itmişti menzil (MN-40)

Şair hem şehiri hem de güzellerini övmektedir. Gönül açan güzellikteki hoş sesli kimselerin bu güzel şehri kendilerine yol, durak edindiklerinden bahsetmektedir.

²⁰⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 318; Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 656; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 190.

²⁰⁸ Mustafa İsmet Uzun, "Êsâ", *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, ss. 473-75.

15. Zindan

Zindan kavramı Farsça'dan dilimize geçmiştir. Eski zamandaki karanlık ve kapalı hücre anlamındadır. Edebiyatımızda “Burası zindan” veya “zindan gibi bir oda” şeklinde karanlık ve sıkıcı bir mahalden kinaye olarak da kullanılmaktadır.²⁰⁹

Nedür bildün mi ol çâh-ı zenâhdan

Zamâne Yusuf-ı hepsine zindân (İ-63)

Beyitte geçen zindan tasviri, Yusuf Peygamber'ın hayatının zindanda geçen kısmına değinilerek kinaye yapılmıştır. Şair, “O ağzının çukurundaki nedir, bilir misin? zindandaki zamanın Yusuf'u”²¹⁰ diyerek şair zindanı, medrese-yi yusufiyye özelliği ile öne çıkarmaktadır. Çene çukuru ve şehir de bu yönüyle tasvir unsuru olarak değerlendirilmiştir.

C. TABİATA AİT MEFHURLAR

1. Âlem

Âlem kavramı “alâmet ve nişan koymak” mânasındaki alm veya “bilmek” anlamındaki ilm kökünden türetilmiş olup yaratıcısının varlığına alâmet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de gerek kâinatı gerekse özel olarak insanlar topluluğunu ifade etmek amacıyla âlem kelimesi yetmiş üç defa geçmektedir. Enbiyâ sûresinde 21. ayette Hz. Muhammed (sav)'in “âlemlere rahmet” olarak buyurmuştur.²¹¹

Tasavvufta ise birçok tamlamalarla birlikte kullanılan âlem, dünya ve âhiret yani Allah tarafından yaratılmış her şeydir. İslâm'a göre âlem, Allah'tan ayrıdır. Tasavvuf ise

²⁰⁹ Şemseddin Sâmî, Yavuzarslan, *Kamus-i Türkî*, s. 1381.

²¹⁰ Adnan, *Üsküplü İshâk Çelebi'nin Hayatı, Eserleri ve Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Sosyal Hayatına Bakış*, s. 94.

²¹¹ Süleyman Hayri Bolay, “Âlem”, *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2, ss. 357-60.

âlemi, Allah'ın tecellisi, belirtisi olarak göstermektedir. Bunun için insan, âlem-i suğrâ (küçük âlem), Allah ise âlem-i kübrâ (büyük âlem) olarak nitelendirilir.²¹²

Edebiyatta ise âlem kavramı hem dini hem de tasavvufi telakkiler içinde ele alınır. Kelime mecâz-ı mürsel yoluyla insanlar yerine çok kullanılır. Âlem, ibret alınacak bir yurt, İlahî Nakkaş olan Allah'ın bir nakşidir. Onun belli bir nizam içinde devamını sağlar. İnsan, âlem bakınca hemen Yaratıcı'yı hatırlamalıdır. Zaten dünya bir gezinti yeri, bir misafirhânedir.

Âlem bir bağ ve bahçedir, bezmdir, çemendir. Yerine göre cennet veya cehennem, yerine göre saray, değirmendir. Bazen bir aynadır, o aynada bakışa göre görüntüler belirir. Ancak o aynaya bakmasını bilmek lazımdır. İnsan âlemi iyi veya kötü için kullanabilir. Çünkü onda sıkıntı kadar nimette yüklüdür. Oysa gerçekleri görmek, onu asıl şekliyle algılayıp ona göre davranmak istenilen davranış biçimidir.²¹³ Şair ise bunu anlayabilen kişidir. Söz konusu eserlerde geçen bu kavram ile ilgili beyitler şöyledir:

Cihânun şâhısın şahlar sana kûl

Hakîkat cümle'âlem sana meşğul (L/2)

İlâh bunları 'âlemde vâr it

Melâhât burcı üzre ber-çarâr it (MN-160)

Sîneye 'âşık u âh-ı yek-dem

Yaraşur olsa ana tabl u 'âlem (İB-177)

2. Arş

Arş, kavramı Arapça olup “çadır, çardak, kubbe, tavan ve taht” demektir.²¹⁴

²¹² Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 34.

²¹³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, ss. 26-28.

²¹⁴ “Eski astronomide Batlamyus nazariyesine göre bütün felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen dokuzuncu kat gökteki yere Felekü'l-eflâk, Felek-i a'zam veya Felek-i atlas dahi denilmektedir. Buradan itibaren Allah ilminin başlaması ve Levh-i Mahfûz'un Arş'ta bulunduğu inanılması dolayısıyla mecazen Allah'ın takdirinin geldiği yer olarak bilinmektedir. Allah'ın kudret ve

Arş, Allah Teâla'nın kudret ve azametinin tecellisinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur olunan tahtın adıdır. “Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kainattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup, yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre, Allah (c.c) önce Arş'ı yaratmıştır.” Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı Teâla Arş'ı istila etti yani Arş'a hükmetti şeklinde buyurmuştur. (Tâha/5).²¹⁵

Tasavvufada Arş, gönül anlamındadır. Burada bulunan Levh, İlahî kelâmın saklı bulunduğu mekânsız mekân anlamına gelmektedir. Bazı mutasavvıflar bütün cisimleri ve varlığı Arş olarak kabul etmişlerdir.²¹⁶ Edebiyatta padişah meclisleri için bu kavram kullanılmıştır. Özellikle dinî tasavvufî edebiyatta ki tevhid, münâcaat, nâ't, mi'râciye gibi manzumelerde Arştan söz edilir. Arş'a yükselmek, Arş'a çıkmak, Arş u ferş, Arş u kürsî gibi deyimler halinde çokça kullanılmaktadır. Eserimizde geçen Arş mefhumu, şöyledir:

Çeküp ser 'arşa tağ-ı hânkâhî

Felek üstinde hargâh-ı ilâhî (L/202)

3. Arz-Dünya

Arz kelimesi, İslâmî literatürde insanların üstünde yaşadığı fizikî dünya için kullanılmaktadır. Türkçe'de kullanılan *dünya* kelimesi ile yerküreyi yani ölümden önceki hayatı ve bu hayatın nimetlerini ifade etmektedir. *Kamus-ı Türkî*'de arz, “semanın mukabili olan cisim” veya “insanların üzerinde bulunduğu yer” anlamlarında açıklanmaktadır. Ayrıca sözlükte “ülke, toprak, kara parçası, arazi” gibi yerler için de kullanıldığı ifade edilir.²¹⁷

“Tasavvufta, dünya çeşitli şekillerde tanımlanmıştır; 1. Seni Allah'dan alıkoyan herşey, 2- imtihan yeri, 3- Ahiretin tarlası, 4- Geçici, fani yer. Dünya ile ilgili olarak

ululuğu bu kattan evrene yayılmaktadır. Bu nedenle Arş'ı Âlâ, Arş'ı Rahmân, Arş'ı İlâhî, Arş'ı Yezdân ve Felek- i a'zam diye de bilinmektedir.” Bkz. Pala, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, s. 38.

²¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. 6, ss. 406-9.

²¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 23; Onay, Kurnaz, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 61.

²¹⁷ Mustafa Çağrıncı, “Yer”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 43, ss. 476-78.

dervişler: "Yalan dünya", "yalancı dünya", "dünya malı dünyada kalır" demişlerdir. Dünya ayrıca cadı, yılan ve zehire benzetilmiştir."²¹⁸

Şehr-engîzlerde geçen Arz ile ilgili beyitler şöyledir:

Temâşâ eyle şun^c-ı lâ-yemûti

Kılur hâk üzre ^carz burç-ı hûti (L/125)

Yohsa nâzik ola bir şûh-ı cihân

Hünerün var ana ^carz eyle heman (İB-80)

4. Bâğ-Bahçe

a) Bâğ

Dilermiş bu diyâr-ı ide teşrif

Ki olmuş bağ u râğı cümle ta'rîf (L/39)

Görinur havz içinde ol semen-ber

Komuşlar şuya gûyâ bağçe-i ter (MN-67)

b) Bûstan

Bûstân, gül ve çiçek kokularının çok olduğu bahçedir.

Maḥallâtı kamu pür-zeynü ziynet

Haremler her taraf bustân-ı cennet (L/292)

²¹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 66.

c) **Gülsitân-Gülşen**

Şehr-engîzlerde gül bahçesi anlamlarında geçmektedirler.

Cemâl-ı efrûz-ı şem^c-i bostândur

Tutuğ bend-i ʿarûs-ı gülsitândur (L/229)

Semend-i ğarama urdum ʿimânu

Varup seyreyledün bir gülsitânu (İ-44)

Mağamun külhen itdi bunda dünyâ

Var ırte gülşen-i cennetde me'vâ (MN-24)

5. **Cihân**

Şehr-engîzlerde *cihan* “arz ve sema ve mâfihâdan ibaret olan âlem, kâinat, dünya” anlamındadır.²¹⁹ Küre-i arz, yeryüzü ve zemin anlamlarında ihtiva etmektedir.

Cihânun şâhısın şahlar sana kul

Hakîkat cümle'âlem sana meşgul (L/2)

Cihân durdıqça tursun bu güzeller

Çulun anlarla bulsun zîb ü zîver (MN-162)

Yohsa nâzik ola bir şûh-ı cihân

Hünerün var ana ʿarz eyle heman (İB-80)

²¹⁹ Şemseddin Sâmi, Yavuzarslan, *Kamus-i Türkî*, s. 183.

6. Dağ

Antik çağlardan beri dinlerde dağların ayrı bir yeri bulunmaktadır. Tanrı'ya en yakın yerler olarak kabul edilirler ve dolayısıyla kutsaldırlar. Daha gelişmiş dinlerde ise dağlar Tanrı'nın yüceliğini ve aşkınlığını sembolize etmişlerdir. İslâm'da ise dağlara tanrısal bir hüviyet atfedilmemesiyle birlikte çeşitli sebeplerden ötürü ayrı tanzim konusu olmuşlardır.

Âcep mi eylese ra'nâlık eshâr

Keşiş tağı gibi bir arkası var (MN-43)

Şairimiz keşiş dağı (Uludağ) ibaresi ile geniş, yüksek ve ferah anlamında bir teşbih unusuru olarak kullanmıştır.

7. Deniz- Deryâ

Bazı büyük nehirlerle *deryâ* derler: Amuderyâ, Sirderyâ gibi. Arapçada *bahr* derler: Bahr-i Ebyaz, Bahr-i Asfar, Bahr-i Nil gibi. Şehr-engîzlerde geçen *deniz* ve *derya* mefhumları şöyledir:

Çün okursun feleklerdür nihâdı

Ne hâcetdür denizden kıatre bâdı (L-571)

Turur bahrûn yüzinde hâr u hâşâk

Olur deryâ dibinde gevher-i pâk (MN-157)

8. Diyâr

Diyâr, şehr-engîzlerde memleket anlamında olup Bursa'yı anlatmak için kullanılmıştır.

Dilermiş bu diyâr-ı ide teşrif

Ki olmuş bağ u râğı cümle ta'rif (L/39)

Münevver itmeğin âl-i fenârın

Gören cennet şanur ol hoş diyârı (L/153)

9. Gerdûn-Felek-Çarh-Eflak

Gerdûn kelimesi sözlükte “dönücü, dönen, devreden, aldatan” mânâlarındadır.

Felek ise her gezgene mahsus gök tapakası demek olup, çoğulu *eflâktır*. *Çarh*, felekle eş anlamlıdır.²²⁰

Edebiyatta eflâk, çarh, gerdûn, sipihr, semâ, asumân ve gök gibi eş anlamlısı sayılabilecek kelimeler birlikte sıkça kullanılmaktadır. Divân şairleri tarafından daha çok yükseklik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle ifade edilmektedirler. Sevgili, felekten bile daha yüksek yer tutularak, felek onun sarayı ve aşığın çektiği ızdırap felekler kadar sonsuz anlamında kullanılmaktadır.²²¹ Söz konusu eserlerde en çok geçen mefhumlar arasında olup şairlerin ilgili beyitleri şunlardır:

Âcep mi bulsa andan mazellet hâk

Ki hâkin sürme eyler çeşm-i eflâk (L/43)

Ne ânun gibi var kûh-ı felek-çahr

Ne Bursa gibi gök altında bir şehri (L/83)

²²⁰ “Eskilere göre gök tabakası felekler dokuzdur. Her semâda bir yıldız tasavvur edilmiştir. Bu yedi seyâyâr yıldızdan herbirinin dünyaya ve dünya üzerindeki canlı cansız her şeye hâkim ve müessir olduğu farz olunmuş, her yıldız az çok uğurlu, uğursuz sayılmış ve herbirinin hususî tabiatleri, hâkim olduğu iklimleri, hâkimiyet saatleri olduğu sanılmış, işte bu sebeple dünyada olup biten her şey feleğe isnâd olunmuştur. Çarh da bu mânâyadır. Kazâ ve kader itirâz edemeyen şairler dünyada olup biteni feleğe ve yıldızlara isnâd, rûhî tezâhürlerini böylelikle izhâr etmişlerdir. Astronomi felekiyât ilmince gökler bir mihver üzerinde dönmektedirler. Fakat bu dönüş şarktan garba, yani tersinedir. Bu cihetle çarh-ı kec-rev, çarh-ı gerdûn, çarh-ı çep-enkâz gibi tâbirler çok kullanılır.” Bkz. Onay, Kurnaz, *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 176.

²²¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, ss. 159-60.

Girü sarnıcıdur bir sahn-ı ʿâlî
Güneşdür çeşmesi gerdûn havâlî (L/244)

Birinün nâmı Kadri bir perîdür
Çıkarısam vaşfın eflâke yiridür (MN-87)

10. Gökyüzü-Âsmân-Sipih-Sema

Sipih sözlükte, *gök*, *âsmân*, *semâ*, anlamlarını ihtiva etmektedir.²²² Aynı şekilde gökyüzü, semâ ve âsman da yakın ve eş anlamlı oldukları için aynı başlık altında örnekleri verilmektedir.

Beyânun rehber olup itsün irşâd
Semâ ehlî şafâdan eylesün şâd (L/76)

Birinün dahı Carullah nâmı
Revâdur âsuman olsa maķâmı (MN-139)

Ķapluca ammâ kıbâbı ne sipihre tâcdur
Câmlar hûr-ı nücûm-ı çarĶ-ı mînâ-fâmdur (NA-36)

Eylese çeşm-i kebûdıyla nazâr
Münkesir ola nazardan gökler (İB-164)

²²² Şemseddin Sâmi, Yavuzarslan, *Kamus-i Türkî*, s. 1092.

11. Kenâr

Kenâr kavramı “kıyı, çevre, deniz kıyısı, uç, köşe” anlamına gelmektedir. Bu kavram ile ilgili beyitler şöyledir:

Çihil şanman bunarın ol kenârın

Yüzi şuyudur ol yir her diyârın (L/106)

12. Meydân-Sahn-Zemin

Meydân, geniş açık olan yer demektir. *Sahn* kelimesi avlu, evin ortasındaki açıklık, orta meydan aralık vede cami ile medreselerin umumi toplanmasına mahsus üstü kubbeli örtülü yer anlamlarındadır. Ayrıca, sahn-ı çemen: bahçenin ortası, sahn-ı dûreng: dünya, sahn-ı gülşen: gül bahçesinin ortası demektir. *Zemin* kavramı ise şehir-engizler yer anlamı taşımaktadır. Edebiyatımızda felek, aşk ve güzellik gibi çeşitli ilişkilerle birlikte kullanılmıştır.

Zemîn sahn-ı ruhından gül gül olmuş

Devâyir çiğdem ü pür sünbül olmuş (L/132)

Odur meydân-ı hüsnün şeh-levendi

Güneş olsa yaraşur sîne-bendi (MN-102)

Dûş-ber-dûş ol dırahtân u o pirâmen nedür

Yâ nedür ol ferş-i sebz ile o şahn-ı hurremî (NA-44)

13. Vadi

Vadi, iki dağın arasındaki çukur veya dere anlamındadır. Vadiler şehir-engizler konu olmuşlardır.

Ṭolanup şu gibi seyr itsek ey yâr

Bu kûhsârün ‘acep vâdîleri vâr (L/126)

Ya ol vâdi-yi Nil’ün her kenârı

Şafâdan serhoş itmiş cûybârı (L/230)

Beytinde geçen *Vâdi-i Nil* ile nehrin aktığı yer, yatak, mecra kastedilmektedir

14. Yedi İklim

İklîm kelime anlamı olarak, Grekçe “meyil” anlamındaki klima kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir. İklim sistemi ise, güneşin ekvatora göre az veya çok kazandığı eğilim üzerine dayandırılmıştır. Kelime Arapça’ya Farsça aracılığıyla “bölge” anlamında geçmiştir. Yedi iklim, yertzündeki yedi bölge anlamına gelmektedir.²²³

Diyen kimdür sana ol şâh-ı devrân

Yidi ıklîme hân Şuḫân Süleymân (L/48)

²²³ “Yeryüzünün yedi iklime ayrılması fikri Batlamyus’a izâfe edilmekteyse de aslında İranlılar’a aittir. İranlılar, o güne kadar bilinen dünyayı enlem ölçülerini hesaba katmadan ve İran merkezde kalacak şekilde Hint, Arabistan, Çin, İran, Afrika, Türk ve Rum (Bizans, Anadolu) olmak üzere yedi iklime (kişver) ayırmışlardır. Uzun süre Arap coğrafyacılarını etkileyen bu sistemde Birûnî’ye göre İran da (İran-şehir) Horasan, Fars, Cibâl ve Irak’tan meydana gelmekteydi. Ekvatordan itibaren kuzeye doğru uzanan ve Ebû’l-Fidâ’ya göre 12-50 dereceleri arasındaki bölgeleri tasnif eden bu sistemde yedi iklimin dışında da iskâna açık yerler vardı. Nitekim İbn Saîd el-Mağribî gibi bazı Arap coğrafyacıları ekvatorun biraz güneyindeki meskûn mahalleri sekizinci, en kuzeydeki bölgeleri de dokuzuncu iklim olarak kabul etmişlerdir. Ancak yedi sayısını değiştiren bir tasnifin İranlılar’ın yedi kişveri, Hintliler’in yedi duipası ve Kur’an’ın yedi kat gök ve yedi kat yer inancıyla ters düşeceği ve bazı dinî tatbikatı güçleştireceği açıktır.” Bkz. Mahmut Ak, “İklim”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, ss. 28-30.

SONUÇ

Bursa şehir-engizlerinde yapmış olduğumuz mekân tasvir çalışmaları bizleri şu sonuca ulaştırmıştır:

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasî ve kültürel alanda gelişme gösterdiği bir dönemdir. Bu dönem de Bursa şehri ise Türk-İslam Medeniyetimizin önemli kültür merkezlerinden biri olmuş, birçok imâr faaliyeti gerçekleşmiştir. Buna mukabil şehirde oluşan ilmî ve dinî hayat, birçok eserlerin yazılmasını müspet yönde etkilemiştir.

Çalışmamızın konusu, kültür ve sanat adamlarımızın şehre ve insana dair birçok eserleri arasında en fazla öne çıkan Şehr-engiz türünü kapsamaktadır. Nitekim şair söz konusu bu eserlerde şiir lisanıyla şehri anlatır. Şehri anlatırken de insana uğrar. Şehir ve insan arasında sıkı bir bağ vardır. Şair, insanı anlama çabasına girdiği bu yolculukta mutlaka şehre uğrar ve tasvirleriyle duygularını ifade etmeye çalışır.

Şehr-engizlerde Bursa daha çok kaplıcalarıyla bahsedilmektedir. Uludağ'ı ve çevresindeki mesire alanlarının doyumsuz güzelliği de şehirle sembolleşen bir mahiyete bürünmektedir. Ayrıca edebiyatımızda yer alan *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, *Şakaik* ve *Güldeste* gibi klasik kitaplarda çoğunlukla Bursa şehrinin, “burç-ı evliya” olarak nitelenmiş olduğu görülmektedir.

Şehr-engizler muhteva olarak farklılıklar göstermektedir. Örneğin Lâmiî Çelebi'nin şehir-engizi sadece şehrin güzelliklerinin panoramik tasvirlerinin yapıp şehrin güzellerinin tasvirine yer verilmemesiyle diğerlerinden ayrılmıştır. Bu yönüyle Lâmiî Çelebi diğerlerinden daha çok bizlere XVI. yüzyılda ki Bursa şehrini anlatmıştır. İshâk Çelebi'nin şehir-engizi, hem güzellerin fizikî ve ahlâkî yapılarının tasvirini hem de şehir hayatına dair tasvirleri kapsamaktadır. İsmail Beliğ'in şehir-engizi, özellikle Bursa esnaf güzellerini anlatmak için kaleme alınmıştır. Eserinde XVI. yüzyıl meslek grublarının bilgilerin yanısıra bu esnafların çevre ile ilişkilerine dair geniş bilgilere verilmiştir. Çalıkzâde Mehmed Mânî'nin şehir-engizi, diğerlerinden farklı olarak dua bölümü yer almaktadır. Eserde şehrin tabii güzellikleri ve güzellerin tasviri yapılmıştır. Nazik Abdullah'ın Şehr-engiz'i ise, şehrin sülieti ve kültürel unsurları ön planda olup, şehrin tabii güzelliklerini ve insana olan tesirini konu edinmektedir.

İncelemelerimizde, Bursa şehir-engizlerinin kendi çağının özelliklerini, Osmanlı toplumunun yaşamını ve mekân kültürünü diğer türlerden daha canlı ve daha renkli aksettirmektedir. Yapılan mekân tasvirlerinin, Bursa şehri üzerine kurulan ve detaylarda ustalıklarla gizlenen birer medeniyet izi olduğunu ve kısmen de olsa günümüze kadar gelmiş olduğunu görmekteyiz. Bu mekân kültürünü tanıyıp, keşif ve nakışların sırlarını çözdükçe o devre duyulan hayret ve hayranlık artarak devam etmektedir.

Söz konusu olan tespitlerin ve çalışmaların değerlendirilmesi ve gelecek çalışmaların öncekiler üzerinden kurulması da zorunludur. Bu amaçla çalışmamızda şehir-engizlerin tanıtılmaya çalışılması, çevre ile kurulan irtibatın sağlanması ve insanla şereflenen mekânın tasvirlerinin anlaşılması amaçlanmıştır. Bursa için yazılmış Şehir-engizleri, böylesi faydaların temini için çalışmış bulunuyoruz.

Tez çalışmamızda şimdiye kadar detaylı bir araştırma ve incelemeye tabii tutulmayan Bursa Şehir-engizlerini mekân tasvirleri yönüyle inceleyerek tanımaya gayret edilmiştir. Yazma Eserler Portalı üzerinden eserlerimizin nüsha bilgileri ulaşılmıştır. Şehir-engizler de geçen Bursa'ya dair mekânları tespit edilmiştir. Ulaştığımız Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşiv'inden fotoğraflar ve konum karekod bilgilerini vermeye çalışılmıştır. Şehir-engizler üzerinde mekân mefhumlarını belirleyip, bu mefhumların ıslahat anlamlarıyla birlikte örneklerini verildi.

Bu çalışma vesilesiyle bir edebî eserin araştırılıp incelenmesinde takip edilmesi gereken usulü öğrenmek benim için bir kazanç olmuştur. Ayrıca bu çalışma, ilgili olduğu alanda sözü geçen eserlerdeki dönem insanının; toplumsal hayatın içindeki yerlerine, çevre ile ilişkilerine, dinine, kültürüne ve değer yargılarına dair yeni bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULKADIROĞLU Abdulkerim, *Kültürümüzden Esintiler*, 1. baskı., Bornova, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997.
- ADNAN Oktay, *Üsküplü İshâk Çelebi'nin Hayatı, Eserleri ve Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Sosyal Hayatına Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- AK Mahmut, "İklim", *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, ss. 28-30.
- AKKUŞ Metin, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- AKSU Hüsamettin, "Musallâ Taşı", *DİA*, İstanbul, 2006, c. 31, ss. 232-33.
- AKSUN Ziya Nur, *Beylik'ten Cihan İmparatorluğu'na*, İstanbul: Ötüken, 2011.
- ALI Yıldırım, *İshak Çelebi (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- ARMAĞAN Mustafa, *Bursa Şehrengizi*, Yeni Zamanlar Dağıtım, 1998.
- , "Tanpınar'ın Tılsımlı Aynasında Şehirler", *Hece Dergisi*, (2002).
- ASLAN Rukiye, *16. Yüzyıl Ortalarında Bursa (A-84 ve A-202 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- ÂŞIK ÇELEBİ, Filiz KILIÇ, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- ATLANSOY Kadir, *Bursa şairleri: Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa: Asa Kitabevi, 1998.
- AYAN Gönül, "Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1994, 43-65.
- AYDIN Mehmed, "Kilise", *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, ss. 11-14.
- BOLAY Süleyman Hayri, "Âlem", *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2, ss. 357-60.
- BOZKURT Nebi, "Meclis", *DİA*, Ankara, 2003, c. 28, ss. 241-42.
- , "Sarnıç", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36, ss. 158-59.
- CANÇELİK Ali, "İstanbul Şehrengizlerinde Şehir Toplum ve İnsan Algısı", *Şehir ve Düşünce Dergisi*, 2013.
- CANÇELİK Ali, "Kurucu Şehirler Bursa ve Floransa", 2019.
- CANÇELİK Ali, Aynur Atmaca CAN, "Bursa Şehrengizlerinde Şehrin Diline Dair Bir Çözümleme Denemesi", *Yayınlanmamış*, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 2019.
- CEBECIOĞLU Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1997.
- ÇAĞRICI Mustafa, "Yer", *DİA*, İstanbul, 2013, c. 43, ss. 476-78.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, "Âb-ı Hayât", *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 3-4.

- ÇIPAN Mustafa, “Belîğ, İsmâil”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 5, ss. 415-16.
- ÇOŞKUN Betül, “Yapma Cennet Ya Da ‘Tahtgâh-ı Kadim’”, *Tanpınar’ın Dünyasında Bursa: Taşlarda Gülen Rüya.*, ed. Yasin Doğru, 2. bs., Bursa-İstanbul: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2008.
- DEVELLIOĞLU Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yenişehir: Aydın, 1986.
- DURSUNOĞLU Halit, “Klasik Türk Edebiyatında Bir Şehrin Güzelleri ve Güzellikleriyle İlgili Eserler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, c. 51, sy. 2003/2 (2006), ss. 57-74.
- EĞRI Sadettin, *Bir Bursa efsanesi: Bahar Sultânı ile Kış Şehriyârî’nin Uludağ’da savaşı = Münâzara-i sultân-ı bahâr bâ şehriyâr-ı şitâ*, İstanbul: Kitabevi, 2001.
- ERGINLI Zafer, ed. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü.*, Trabzon: Kalem yay., 2006.
- ERÜNSAL İsmail E, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lami’î Çelebi’nin Terekesi”, *Journal Of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Harvard University: Published at The Department of Near Eastern Languages And Civilizations, 1990, c. 14.
- EYICE Semavi, “Hudâvendigâr Külliyesi”, *DİA*, İstanbul, 1995, c. 18, ss. 290-95.
- , “Kale”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 234-42.
- GÜÇ Ahmet, “Mâbed”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 276-80.
- GÜLGEN Hicabi, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- GÜLHAN Abdülkerim, “Abdullah Nâzik’in Bursa Şehrengizleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 33, sy. 18 (2017), ss. 339-57.
- GÜMÜŞÇÜ Osman, Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI, “Köy”, *DİA*, İstanbul, 2016, c. 2, ss. 85-87.
- GÜRKAN Salime Leyla, “Manastır”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 558-60.
- HASAN ÇELEBI Kınâlî-zâde, İbrahim KUTLUK, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- İNALCIK Halil, “Bursa”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 445-49.
- İNALCIK Halil, “İstanbul: Bir İslam Şehri”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, c. 9, 2010, ss. 221-42.
- İSEN Mustafa, “Lâmi’î nin Bursa Şehrengizi”, *Kaşgar’dan Endülüs’e Türk-İslâm Şehirleri Sempozyumları: Bursa Şehrengizi, Bildiriler Kitabı, 28-30 Nisan 2011*, ed. Cengiz Alyılmaz Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi: Bursa Kültür A.Ş., 2011.
- İSEN Mustafa, Hamit Bilen BURMAOĞLU, *Bursa Şehrengizi Lâmi’î Çelebi*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011.
- KAPLANOĞLU Raif, “Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi.”, *Bursa Araştırmaları Vakfı*, 2011.

- , *Bursa Tarihi Kronolojisi*, 2012.
- , *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, Bursa, 1996.
- KARA Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 1. basım., Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2017.
- KARATAŞ Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ, 2004.
- KAYA Bayram Ali, “Şehrengiz”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38.
- KAYAPINAR Levent, “Süleyman Çelebi, Emîr”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, ss. 82-85.
- KEMIKLI Bilal, *Şehir-Hayat ve Derviş*, Kitabevi, 2009.
- , *Şiir ve Hikmet Sufi Şairin İzinde*, Kitabevi, 2017.
- KEPECIOĞLU Kâmil, Hüseyin ALGÜL, Enes KESKİN, *Bursa Kütüğü*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2010.
- KÖPRÜLÜ F. Orhan, “Abdal Murad”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 63-64.
- KURT Güney, “Lâmiî Çelebi”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 96-97.
- KUTLUER İlhan, “Mekân”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 28, ss. 550-52.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, “Zemzem”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 44, ss. 242-46.
- KÜPRÜLÜ Orhan Fuat, “Abdal Mûsâ”, *DİA*, 1988, c. 1, ss. 64-65.
- LÂMIÎ ÇELEBİ, Mustafa İSEN, Hamit Bilen BURMAOĞLU, *Bursa Şehrengizi Lâmiî Çelebi*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011.
- LATÎFÎ, Mustafa İSEN, *Latîfî tezkiresi*, Ankara: Akçağ, 1999.
- LEVEND A. S, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul.*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü, 1958.
- LEVEND Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- , *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2014.
- MAYDAER Saadet, “Lâmiî Çelebi'nin Yaşadığı Dönemde Hisar”, *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli, Süleyman Eroğlu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011.
- MEFAIL HIZLI, “Bursa'da Selâtin İmaretleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 10, 2014.
- MEHMED ŞEMSEDDİN, Mustafa KARA, Kadir ATLANOY, *Bursa dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I - II*, Bursa: Uludağ yayımları, 1997.
- OCAK Yaşar Ocak, “Âb-ı Hâyât”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 1-3.
- ONAY Talât, Cemâl KURNAZ, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara, 2016.
- ORHAN İsmali, “Türbe”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 41, ss. 464-66.
- ÖCALAN Hasan Basri, *Gümüşlü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa*, Bursa: Türkiye Yazarlar Birliği Bursa Şubesi, 2003.

- ÖNKAL Ahmet, Nebi BOZKURT, “Cami”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, ss. 46-56.
- ÖZÖN Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1973.
- ÖZTÜRK Levent, “Kilise”, *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, ss. 14-16.
- , “Manastır”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, ss. 560-61.
- PALA İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ, 1995.
- SAVAŞ Hamdi, “İshâk Çelebi, Kılıççızâde”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, ss. 528-29.
- SEHI BEY, Mustafa İSEN, *Heşt-Behişt*, Ankara: Akçağ, 1998.
- ŞAHİN M. Süreyya, “Cennet”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, ss. 274-376.
- ŞEMSEDDİN SÂMI, Paşa YAVUZARSLAN, *Kamus-i Türkî*, 1. baskı., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- TANMAN M. Baha, “Emîr Sultan Külliyesi”, *DİA*, İstanbul, 1995, c. 11, ss. 148-51.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, *Beş şehir*, 8. baskı., Çemberlitaş, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- , “Bursa’da Zaman”, *Şehir Şiirleri Antolojisi.*, 3. bs., İstanbul: İlbey Matbaa, 2016, s. 85.
- , *Yaşadığım Gibi*, ed. Dr. Birol Emil, 3. bs., İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1970.
- TARIM ERTUĞ Zeynep, “Saray”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36, ss. 117-21.
- TEZCAN Nuran, “Bursalı Lâmi’î Çelebi”, *Türkoloji Dergisi*, c. 1, sy. 8, 1979.
- , “Güzele Bir Şehrengizden Bakış”, *Türkoloji Dergisi*, c. 1, sy. 14, 2001.
- TİĞLİ Fatih, *An Essay Of Bibliography About The Studies On A Specific Genre Of Poem Named ‘Şehrengiz’ in The Classical Ottoman Poetry / Klâsik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi*, Turkish studies publisher, 2007.
- TOPALOĞLU Bekir, “Cennet”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, ss. 376-3867.
- , “Kıyamet”, *DİA*, Ankara, 2002, c. 25, s.
- , “Muhîr”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. 31, s. 40.
- TUĞCU Emine, *Şehrengizler ve Âyiüne-i Hûbân-ı Bursa: Bursa Şehrengizlerinde Güzeller*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, 2007.
- UZUN Mustafa İsmet, “Burç”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 424-26.
- , “İsâ”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, ss. 473-75.
- , “Sidretü’l- Müntehâ”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, ss. 152-53.
- ÜNAL Sadettin, “Kâbe”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 14-21.
- ÜSKÜPLÜ İSHÂK ÇELEBİ, Çavuşoğlu MEHMED, Tanyeri ALI, *Dîvan: Tenkidli Basım*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1989.
- YAVAŞ Doğan, “Murâdiye Külliyesi”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. 31, ss. 196-98.

- , “Orhan Gazi Türbesi”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33, s. 389.
- , “Osman Gazi Türbesi”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33, ss. 467-68.
- , “Ulucami”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 42, ss. 88-89.
- , “Yeşilcami Külliyesi”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 43, ss. 492-95.
- , “Yıldırım Külliyesi”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 43, ss. 532-33.
- YAVUZ Yusuf Şevkî, “Arş”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. 6, ss. 406-9.
- YURTSEVER M. Murat, “Lâmi’î Çelebi’nin ‘Bursa Şehrengîzi’nde Mekân Tasvirleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 2, 2014.

EKLER²²⁴

1. Lâmi'î Çelebi Türbesi/ Nakkaş Ali Paşa Mescidi

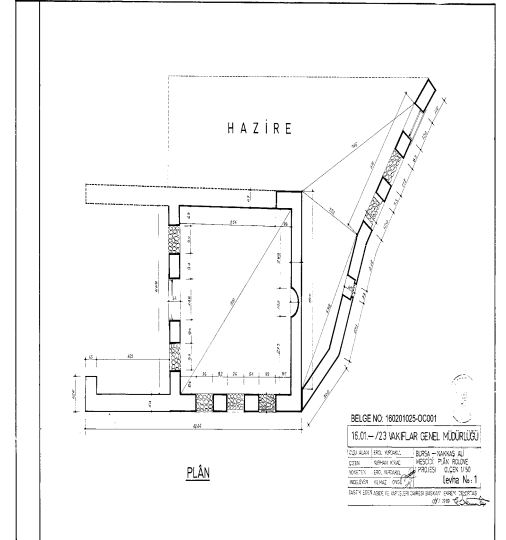
Onarım Öncesi

1854

Onarım Sonrası

Teknik Plan

²²⁴ Resimler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi'nden alınmıştır.

2. Abdal Murad Türbesi

3. Musa Baba

ESERİN ADI : MUSABABA CAMİİ

FOTOĞRAFLAR

YAKFI: VGM

KISA TARİHÇESİ: XVI. yüzyılda, Şeyhülislam Abdulkadir Efendi(öl. 1584) tarafından, Musa Baba adına yaptırılmıştır.

İHALE TARİHİ: 24.08.2014

SÖZLEŞME BEDELİ: 874.200,39

FİZİKİ DURUMU: % 0

BITİRİLMESİ ÖNGÜRÜLEN TARİH: 06.12.2018

4. Emir Sultan Cami

5. Ulucami

1956

1960

1985

2018

6. Sultan Orhan Cami

7. Sultan I. Murat Cami

1941

8. Onarım Öncesi

Onarım Sonrası

7. Sultan Yıldırım Bayezid Cami

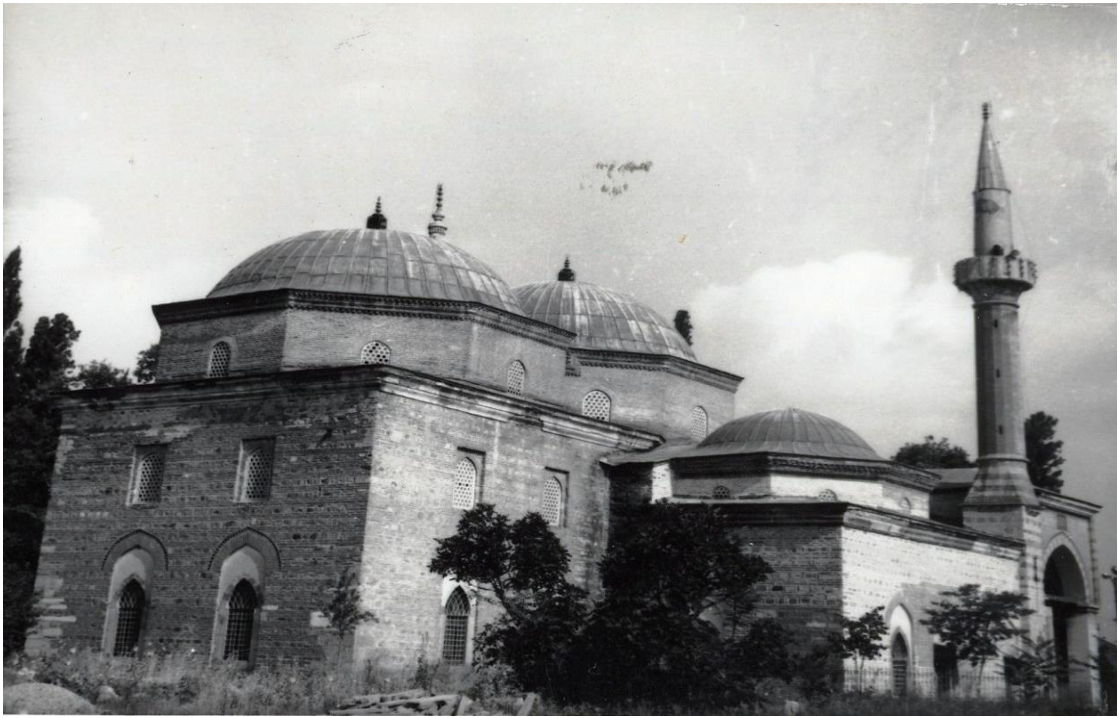

1991

2011

9. Sultan II. Murat Cami

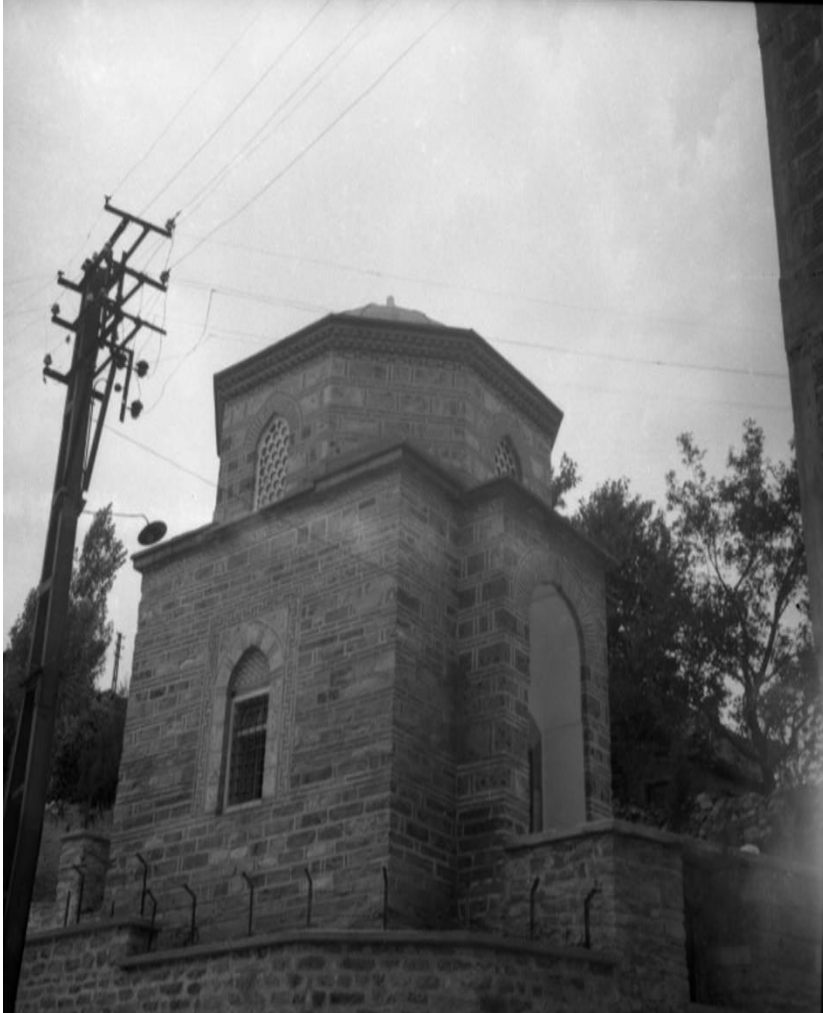
1991

10. Emir Sultan Türbesi

11. Őeyh Abdűllatif Tűrbesi

12. Osman Gazi Türbesi

13. Orhan Gazi Türbesi

14. Sultan I. Murat Türbesi

15. Sultan Yıldırım Bayezid Türbesi

16. Sultan Çelebi Mehmed Türbesi

1981

17. Sultan II. Murat Türbesi

